АЛЕКСАНДАР Р. ДИМИТРИЈЕВИЋ
ДИВИЗИСКИ ЂЕНЕРАЛ У ПЕНЗИЈИ

НАШ ВЕЛИКИ КРАЉ

КРАЉ ВИТЕЗ КАО ЧОВЕК
КРАЉ ЈУНАК КАО ВОЈНИК
КРАЉ МИРОНОСАЦ КАО ВЛАДАР И ДРЖАВНИК

БЕОГРАД
1936

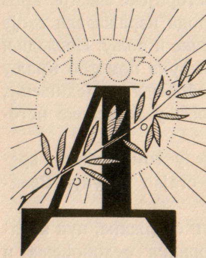

оласком Карађорђева унука на Краљевски престо у Србији 1903 год. отпочиње нова епоха наше историје. То ново доба обележава се читавим низом крупних историјских догађаја, који су усталасали готово цео свет. Настали су ратови, услед којих су се неке вековне државе срушиле или преобразиле, а неке понова се у живот повратиле, или се први пут на свет појавиле.

Наш народ је са највећим жртвама, најскупљом ценом крви претурио то доба преко главе, изишао на позорницу света са одређеном улогом и ушао у ново доба са повећаном државом и уједињеним народом, који је вековима уједињење очекивао.

У свим тим епохалним догађајима наше новије историје, који су испуњени силним испарењима људске крви, грмљавом топова и цикотом пушака и митраљеза, вриском и јауком рањеника и усклицима бораца, ни једна личност се толико видно не истиче као Краљ Александар Карађорђевић.

Несумњиво је да је за пуних десет векова наше не обичне и бурне историје најважнији догађај ослобођење и уједињење Југославена у једну државно политичку заједницу, т.ј. стварање Југославије. То је највеће, најсјајније дело целокупног битисања у про-

шлости и једини моменат у историји, кад су се Југословени кроз векове разуђени и подјармљени, нашли раме уз раме слободни. Југославија се вековима градила, — за њу је много крви и живота утрошено. Она је резултанта рада многих минулих нараштаја и многих апостола ранијих епоха. Она је неминовна последаца историјских закона, историјска нужност. Краљ Александар је био носилац и извршилац те историјске мисије, кроз чија су уста милиони нашега народа изражавали своје тежње, жеље и потребе, своје идеале и вољу. Последњи нараштај, који је мачем и снагом духа помогао Краљу Александру да отвори врата ослобођењу и уједињењу, био је сведок и сарадник у извођењу те велике историјске мисије.

Историја је забележила да је у том великом времену на челу зараћеног народа стајао праунук Великога Вожда.

Кратак, али врло обилат и пун садржине, пун великих подвига живот овога поборника ослобођења и творца уједињења, изискује опсежну и свестрану, дубоку и објективну студију, да би се осетила и видела права величина дела и његовога творца. Описати живот, рад и подвиге Краља Александра, значи описати најзначајнију епоху наше бурне прошлости, наше крваве историје. Краљ Александар је за то дело нештедимице расипао своју физичку и духовну моћ; томе је дао сву своју младост, своје време, свој мир и своју крв. И баш зато, што је имао неодољиву вољу и снагу, несаломљиву енергију духа и што је највише допринео да се тај подвиг изведе, он је пао као жртва од сатанских руку оних, који се очајно опиру, да се на југу Европе не изгради велика, моћна, снажна Југославија.

Краљ Александар није био само по назвању и пореклу, по прописима провиђења Краљ, него је у исто време био стварни вођа, глава читавог народа, глава покрета, оличење вековних тежњи народних. Каже Тома Карлајл: велико време тражи велике људе. Тачно

је. Али и велики људи траже своје време. Овде су се они срели. Будући за читаву главу већи од своје средине и имајући необичну енергију воље и снагу духа, к томе још упорну истрајност и умешност, да се у свакој ситуацији снађе, он се није заплашио ни устукнуо пред препрекама и тешкоћама, које би обичног човека заплашиле; шта више, саме тешкоће пружале су више потстрека, мамиле његово заузимање и баш утицале, да је из краљевске душе проговорило оно велико, национално и расно, што је кроз столећа латентно битисало: сада, баш сада, док сам ја ту, има да се оствари сан ранијих генерација, да се изгради Југославија. Ту замисао носио је он у души још у Петрограду, као омладинац, као студент пажевског царског корпуса, када ни у сну није помишљао на краљевски престо. Најзад је, благодарећи убеђењу у корисност своје идеје, успео. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца изражавала је механичко јединство, Југославија хемијско, духовно. Народ је с појмљивим одушевљењем ову одлуку прихватио. Важна је то ствар била: дати држави име, које толики нараштаји у души носе, а нико не изговара. Он га је изговорио. И то је остало.

Развој политичких догађаја у Европи и потребе живота и земље захтевали су да се не стоји на једном месту. Човек од иницијативе и дела, упечатљиве природе, Краљ Александар није могао остати у улози немога посматрача догађаја. Још од Бријана истиче се са Запада потреба уређења средње Европе. Као иницијатор Мале Антанте он изграђује платформу на којој би од те идеје могло да се створи стварност. Сви суседи то не прихватају. Али за то време Мала Антанта постаје један важан чинилац политички у средњој Европи, без кога тај проблем не може да се решава. Добра ствар је сама себи отварала пут и Мала Антанта, иако без Бугарске, стоји вазда спремна да својим силама допринесе уређењу средње Европе.

Том успешном подухвату придружују се неколико важних гестова, који показују не само лично самопрегоревање, него и високо схватање своје улоге. То су измирење са Бугарском, чиме је изграђен мост за приближење Бугарске и Југославије, затим стварање Балканског пакта и на широкој основици пријатељство са Турском, са њеним великим реформатором и препородиоцем Кемалом Ататурком. У свима овим пословима истиче се фигура човека са духом и умом који неуморно ради.

Да би слика била потпуна, Краљ Александар поврх свега овога иде још даље. Он се прихвата једне мисионарске улоге, којом задужује народе Европе, жељне мира — он постаје покретач једног од најважнијих проблема савремености, постаје најпреданији поборник мира новога доба. Пред очима му је морала лебдети благородна фигура руског императора са Хашке конференције. На томе пољу, међу изграђивачима савремене Европе и мира, Краљ Александар је заорао дубоку бразду и оставио дубок траг.

Кад се овако овлаш и укратко све узме у целости живот и рад Краља Александра, онда улога његова, онако како ју је он схватио и вршио, све то показује нам да је краљевска дужност необично тешка и да краљевски престо није посут ружама и цвећем. Најзад Краљ Александар је то сам осећајући потсећао на речи игумана Стефана у „Горском Вијенцу" који му довикује: „Крст носити теби је суђено, борити се с својим и туђином".

Волећи своје замисли и сматрајући их за тачне, правилне и по земљу корисне, он их није хтео напуштати, нити са свога пута скретати. — „Можеш ме сломити, али не савити". Животом и радом показао је да је био истински родољуб, да се одано борио за слободу и уједињење свога народа, да се борио за добру ствар у свету — а смрћу својом то је посведочио и

запечатио, јер је за њу крв своју пролио и живот положио. Колико је било дубоко убеђење и самосазнање у чистоту, исправност и истину свога уверења даје се закључити, поред многих и из овог факта: кад су му, са неколико страна чињене напомене и наглашавано да му непријатељи раде о глави, он се насмејао и рекао: „То није ништа ново за мене, ја то знам, али шта мари! Другим путем ја не могу и нећу!" — И баш зато што је у истини био неустрашим, што је био убеђен и неодољив у извођењу својих планова, био је незаменљив. У тој особини, да неречемо врлини, лежао је вероватно и његов трагизам.

Најпосле је наступило оно што је сам очекивао, али се никад није прибојавао, јер да се плашио претњи непријатеља, он је свој трагичан свршетак лако могао избећи. Краљ Александар је пао као жртва злочиначког атентата 9 октобра 1934 год. Злочинством, којим је угашен живот првог Краља Југославије, завршен је један период историје наше, која има доста светлих момената.

*

Колико је живот Краља Александра био пун садржине показује, поред осталога и читава збирка списа, чланака, расправа и књига, који су после његове трагичне смрти јавност преплавили.

Поред многих страних и домаћих писаца, који су описали живот, рад и подвиге пок. Краља Александра латио се да то уради и генерал Ал. Димитријевић.

Његова опажања, записи, описи, долазе из непосредне близине. Значи, аутентични су, тачни и верни. Димитријевић је био те среће да се годинама налазио уз Краља. Он је имао прилике, могућности и времена, па чак и прећутну дужност да упозна Краља детаљно и свестрано, да проучи његове особине и навике, и да испита његове карактерне особине, да слуша и упамти његове речи и изразе, мисли и гледишта и да их са-

чува за савременике и касније нараштаје и тако прикаже верну и потпуну слику Краљеве личности.

Ген. А. Димитријевић овим чини покушај да нам пружи једну такву књигу. Из његовога списа ми видимо како је Краљ Александар у разним приликама изгледао; боље рећи ми га видимо онаквог, како га нам приказује онај, који је стално годинама био уз њега.

Спис ген. Димитријевића није биографија, јер му не достају елементи биографског излагања. Још мање је расправа, или научна студија, јер не садржи синтезу мисли о Краљу војсковођи, ратнику, државнику, монарху, човеку, глави породице. У овом спису ухваћени су и повезани поједини тренуци из живота пок. Краља, углавном они, који довољно карактеришу Краља као човека, као војсковођу, као државника и поборника мира и као домаћина и оца породице. Ти карактеристични и аутентични доживљаји, изнесени анегдотично, у приповедачкој форми, приказују верно што је сам Краљ Александар казао, доживео и преживео. Из свих тих појединости, изговора, из епизода и детаља, читалац добија слику извесне целине, добија слику Краља, војсковође, државника, човека. Писац се скромно придржава доживљених предмета и износи их без стилских украса, без историјске шминке и улепшавања, како се то обично ради при оваквим приликама.

Једно се мора истаћи: писац у свакој прилици, за сваки посебан случај, има за Краља пуно дивљења; он му приступа са извесним страхопоштовањем; свуда види у њему једну духовну, интелектуалну и етичку величину и износи све преживљено, да би и код нас пробудио иста осећања.

Делу ген. А. Димитријевића недостају психолошка анализа и критичка процена целокупне личности; али у накнаду за то само дело пружа чињенице, факта, доживљаје, који су речитији од сваке психолошке анализе, а из којих читалац сам може да створи себи правилно мишљење о покојном Краљу. Јер из тих појединости, непознатих а интимних, може се код читаоца у глави изградити целина описане личности. А смер овога дела и састоји се у томе, да у свима областима, у којима се Краљ јавља, да га прикаже као великана. Тачније речено, писац овога дела, по чињеницама, које он излаже, хоће да истакне да се у Краљу Александру сустичу особине војсковође и државника, политичара и организатора, законодавца и владара, човека и родитеља, дораслог за све велике подухвате и да их све повољно по интересе земље и народа сврши. Из излагања г. ген. Димитријевића ми видимо Краља на бојном пољу, између његових војника, који су се с њим и поред њега борили и гинули за слободу, за идеал Отаџбине и јединство; видимо га у албанским кршевима, блатиштима и дубодолинама, како болан иде наједнак, у корак са мученицима, не остављајући ни за један тренутак своје одане и верне пратиоце у слави и патњи. Он је тада носио у себи не само одговорност за све недаће, него и бол прегажене и поробљене Отаџбине, носио је сав трагизам своје војске и нације, која као Исус Христос иде с њим на Голготу. И док су сви око њега оборених глава, испуњени очајањем; он иде дигнуте главе, са бескрајном вером у Бога и поуздањем у себе и у своје сараднике, са уверењем у крајњу победу праведне ствари свога народа и његових вековних тежњи. Ми га видимо како подноси све ратне напоре и опасности, као и кад гради планове за борбе и издаје важна наређења и како до краја изводи дело пробоја фронта солунског. И као што га видимо као средишну фигуру у данима ратних искушења, тако га видимо у пословима после великих ратова и ратних победа, видимо га у миру, при изградњи државе и њеног јединства. Оборену и опустошену Отаџбину са својом војском, уз припомоћ савезника он је подигао, повратио слободу и увећану државу увео у породицу

великих држава и народа, давши јој оно место, које јој је сама историја доделила.

Даље у овом спису видимо Краља на послу око утврђивања и јачања своје Краљевине. У пирамиду историје урезује читав низ значајних дела за Отаџбину. У оном хаотичном времену опште пометености духова био је то уистини тежак задатак. Димитријевић износи читав низ Краљевих напора: да изгради хомогену државу, на солидним, чврстим основама; износи шта све предузима, чега се све лаћа, да народу створи и омогући што сноснији живот у доба економске и привредне кризе. Сваки његов потез носи обележје јаке воље: можеш ме сломити, али не савити. У томе је личио на свога претка, човека силне воље и тужне славе.

У књизи ген. Димитријевића видимо још једну страну Краљеве личности и његова живота, која је била ван домашаја сазнања широке јавности. То је Краљев дом, његов приватан живот. Писац је пун усхићења и дубоког поштовања према Краљу домаћину и родитељу. Он га приказује и са те мале познате стране као супруга и оца троје синова, у кругу породичном и у опхођењу са њима и са личностима са којима долази у приватан однос.

Многобројни примери, епизоде, доживљаји, поређани једно за другим, пружају нам детаље, појединости, из којих ичталац може готово у потпуности да изобрази себи лик Краља Александра, као историјске личности, која је живела не за себе и свој дом, него за један виши циљ, за добро Отаџбине и свога народа. У томе је Краљ гледао свој идеал; он је за тај идеал живео, за њега се борио и погинуо. — Примери што их ова књига излаже, хоће то да потврде.

Између многих књига, које су се појавиле после погибије Краља Александра, ова Димитријевићева приказује Краља описима и карактеристикама, посталим вероватно још истог дана после доживљења, док су

били још у свежем сећању. Нижу се слике једна за другом и сви су ти доживљаји описани простосрдачно, без књижевних украса и фразеологије; али се за то из њих опажа у пуној светлости и у потпуности фигура Краља Александра Карађорђевића на бојном пољу и у Краљевском дому, у ратном савету и у пролазу кроз своју земљу, са својим ратницима и дипломатама савезничких држава, на повлачењу и наступању, са министрима и са децом својом и својих поданика — видимо га у свима ситуацијама, на послу и одмору.

Кад се читалац упозна са садржином књиге ген. Димитријевића и у памети прелети читав низ догађаја и дела за две деценије, у којима се приказује личност Краља Александра, он мора закључити: да је губитак овога човека највећа несрећа, која је могла снаћи Југославију, као и то, да се он не може накнадити, нити за дуга времена заменити истом духовном снагом и величином. Ми промичемо — народ и држава постоје и битишу. Пао је један Краљ, дошао је други, Le roi est mort — vive le roi!

Али народ југословенски остао је у времену великог превирања, у времену тешке материјалне, духовне и моралне кризе без свога вође, дом је остао без домаћина, а деца без родитеља. Тако је речено у књизи Пророка да зла коб увек односи најбоље и односи онда, кад су најпотребнији.

Краљ Александар је био и битисао. Ма колико кратак био живот његов — дуг је век онога, који је за општу ствар много урадио и који је за собом дубоку и светлу бразду оставио. Ма какав суд дала Клио о њему, ставиће га у ред великана свога народа, у ред оних, који својим духом, вољом и рукама граде историју и неустрашиво иступају у борбу за своје идеале. Резултати његова рада опажају се у доба рата, као и у доба мира, у држави и у народу, у војсци, у селу и граду, у његовом дому, свугде, где је имао ма каква учешћа у раду.

Време бежи, дани неосетно измичу; године ће се снизати у деценије, а од ових ће се столећа прикупити. Кроз таму делеке историјске прошлости поред Немање и Душана светлиће и Александар Краљ, једини владар, који је у нашој историји, од њена почетка до последњих дана учинио највеће дело, највећи завет — уједињење раскомаданог југословенског народа у једну државну заједницу. Али ће исти Краљ Александар стајати поред кнеза Лазара и бесмртнога вожда као велики мученик.

Поворке поклоника иду посведневно на његов гроб. И одлазиће све више, да се поклоне сенима његовим. Потомци наших потомака, кад буду палили кандило и полагали венце над гобном плочом, под којом борави вечни сан Краљ Александар Карађорђевић, молиће се за покој душе онога, који је изнад свега волео своју отаџбну и народ; који се за њихово потпуно ослобођење и уједињење борио и који је за те идеале и крв своју дао . . .

М. Павловић

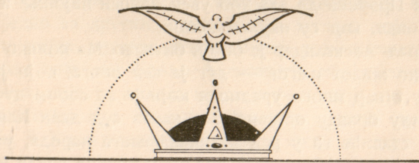

УВОД

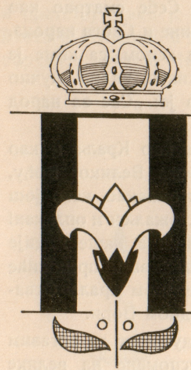

Познавао сам Великог и Неуморног Краља као ретко ко, јер живећи скоро две деценије поред Њега и уз Њега, и уживајући Његово поверење и Краљевску наклоност, имао сам част и срећу да чујем и осетим Његове најинтимније мисли и осећаје као обичног смртног човека, као владара, као војника и државника.

У истини, у свима овим функцијама био је велики: имао је ретке особине и као човек, и као владар, и као војник и као државник! Као човек волео је људе; као владар све је дао и сав се жртвовао за Свој народ; као војник волео је Своје војнике као Своју децу и генијално их водио кроз част и славу, а као државник само је мислио и пожртвовано делао за Своју од народа скупо плаћену и њиме створену Југославију, и на организацију и стварање светског мира, тако потребног и Његовом народу и целоме свету.

На тој Својој безграничној љубави према Својим поданицима, према Својој војсци и према Својој Отаџ-

бини — и базирао је цео живот и целокупан рад Краља Витеза.

Он је био човек са свима добрим особинама једног човека! Ретко добро срце, милостив, неосветољубив, уз то енергичан, уочљив, увек готов да примети и замери, а и да опрости и похвали. Радан као ретко ко, вредан, предузимљив и велики стваралац. Он је био Краљ који је поникао из народа, Краљ народне крви и зато је и волео Свој народ и Себе сматрао као првог и највишег службеника Отаџбине и Свога народа, — за које се залагао и мислима и делом, са киме је делио и добро и зло, за кога је живео, радио, мучио се и жртвовао! Његово гесло било је: „Све за народ и Отаџбину".

Због оваквих Његових особина као Краља и као човека, народ Га је сматрао за свога Великог Вођу, народ Га је ценио, волео, ожалио и оплакао, како још у историји народа Краљ није вољен, ожаљен и оплакан!

Успомена на Њега код савременика наше нације остаће вечна, жалост за њим неизгладива и преносиће се са колена на колено легенда о Великом Краљу Ствараоцу и Мученику, о великом народном Вођи.

Зато и сматрам за своју свету дужност да оставим и новим покољењима написане успомене на велике особине народног Великог Краља, нека и она са поносом и гордо причају да је њихова нација имала Краља, великог и као човека, и као Вођу, и као државника, каквог у историји света није било.

Не желим, нити хоћу да говорим о Његовим идејама и актима политичким, који су исто тако велики и снажни, — о томе ће говорити политичка историја, већ желим да у кратким епизодама из Његовог живота претставим и потврдим, да је у истини Он био велики и као човек и као вођа Свога народа, и да је као нико други и потпуно заслужио жалост и сузе Свога народа после Његове мученичке смрти!

Својим излагањем о нашем Великом Краљу као човеку, војнику, владару и државнику желим да запалим воштаницу на Његовом Гробу, да гори вечно, и да пред њом читаоци садашњице и будућих поколења напајају своју душу љубављу према своме Краљу Мученику, а та љубав да им буде потстрек и завет да љубе своју Отаџбину, како је Он љубио, да се за њу жртвују, како се Он жртвовао, и да је чувају у слози и братству, како је то желео Он, наш љубљени Краљ Витез и Мученик, и да увек мисле на Његову последњу поруку: „Чувајте Ми Југославију".

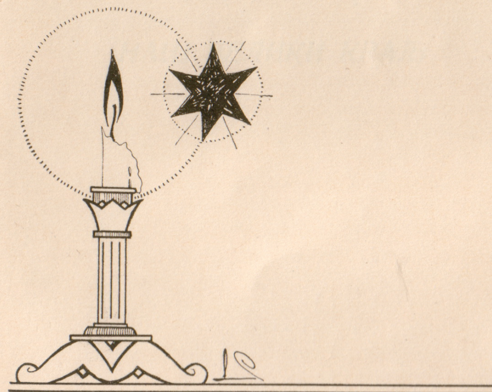

НАШ ВЕЛИКИ КРАЉ

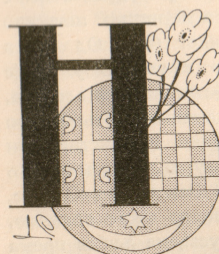

ајизразитије основе за формирање младића у будућег човека, за обраду његове душе и карактера уопште, леже у његовом домаћем васпитању, у васпитању у школи и друштву, — а судбоносна основа за формирање карактера младог човека, лежи у искоришћавању свога личног и туђег искуства. Ово последње т.ј. хтети и умети искористити за себе и своје формирање своје лично животно искуство и искуство других, чини најбољи основ за опште васпитање, нарочито за васпитање карактера будућег народног вође и будућег народног Краља.

Ову истину схватио је врло добро Син Великог Краља Петра и Он се исцрпно користио за Своје Краљевско васпитање искуством других, што је црпео из историје наше и опште, и посматрањем живота и рада својих савременика. Он је урођеном Му бистрином и зналачки студирао историју владара, нарочито је и са пажњом, пратио идеје и дела Свога Великог Оца, — а као најважнији Краљевски уџбеник за Свој позив будућег Краља и Вође народног користио је Велики Краљ Александар Своје лично искуство, Свој живот и Своја дела.

Може се слободно рећи да ни један на свету од принчева, младих краљевских синова, и регената, није

имао, нити је прошао такву школу за будућег владара, какву је прошао и изучио Краљ Александар, — нити је имао ту сретну васпитну околност, да буде у прилици да као млад човек, остављен сам себи, прође кроз најразличитије и најтеже фазе живота једне државе и једнога народа. Он је као Престолонаследник уз Свога Великог Оца и од Њега умео, знао и хтео да научи много, и научио је, и тако је за Своје будуће вођење државе и Свога народа сјајно искористио искуство које је стекао поред Свог Великог Оца. Од Свога Великог Оца научио је, примио и усадио у Своје велико срце оно што је најважније за једнога владара, а то је љубав према Својим поданицима и љубав до пожртвовања према Својој Отаџбини. И у истини Он је волео Свој народ и Своју земљу до божанства, до пожртвовања и самопрегоревања! Заиста, од Оца је, како је сам покојни Краљ Александар често говорио, научио, и од Оца Му је у душу усађена љубав према Својој родној груди и према Своме народу. Од Њега се научио да своме народу један Краљ има да да̂ све и цело своје биће, а од народа да не узме ништа, већ да му другим путем врати оно материјално, што му је од народа и дошло. Од Свога Оца се научио скромности и у личним потребама и на делу, а што му је иначе и у природи било као крвно наследство породице Карађорђевића. Од Свога Великог Оца је чуо и примио к срцу да је један Краљ само најстарији службеник државе и Отаџбине и да је највише позван да се за Отаџбину сав залаже и за њу жртвује.

У Својим младим годинама, као Престолонаследник, а доцније као Регент стекао је огромно лично искуство у вођењу државе кроз њене најтеже фазе. Предратна ситуација мале Краљевине Србије беше врло тешка. Многе државне проблеме требало је решити и споља и унутра, а нарочито спољне. Мала Србија по свом географском положају, на главном путу Исток—Запад, беше на сметњи многима. Непријатељски обруч око

ње стезао се све више, и осећало се као животно државно питање, да се тај обруч раскине. Појављивао се проблем за проблемом, и Он је активно учествовао у њиховим решавањима, и у њихово решење давао и уносио много свога личнога.

Настали су ратови, један, други, трећи, — требало је водити народ и војску и политички и војнички кроз ратне и дипломатске тешкоће. У томе је на пракси показао Велики Краљ много, научио много, и ту су се тек испољиле Његове урођене особине великог војсковође, великог државника и политичара. Тај период државног живота био Му је најбољи и најпрактичнија школа, из које је Он, човек генијалних особина, извукао највише поука и искуства, а најбоље познао Свој народ и највише га заволео. Ти најтежи дани живота његовог народа формирали су и Његов ум и Његово срце и душу, што је по свршеном рату све спрегао, да би се целокупним Својим бићем посветио само Своме народу и држави, па се за њих и жртвовао. Његово лично учешће, као првог војника Отаџбине у најтежем периоду њеног живота и развитка, делећи лично са Својим народом све тешкоће до самопрегоревања, учинило је, те је и тај добри народ заволео и Њега, сматрао Га за свог Идола, за свога Вођу, и веровао, да све што Он уради, и свугде где га Својом чврстом руком поведе, мора бити добро по народ. Сваки појединац био је уверен да његов Краљ и ратни друг, како у рату, тако и у миру, мисли и ради само на добро Свога народа, и да Његова чврста рука и Његов велики ум воде и могу водити народ само добрим путем и успеху. **Уверен у љубав Свога народа из личног искуства и у додиру са њиме, Он је на тој љубави ослањао Свог Генија, те је Његов Геније могао слободно и неустрашиво да делује.** Непосредни додир са народом, то је Великом Краљу била школа, то Му је давало највише слободе у Његовим државничким

и војничким одлукама, а љубав народна давала Му је највише потстрека и енергије и помагала Га да Свој народ слободно води путевима ка напретку и величини. Он је из Свога народа црпео највише поука, искуства и снаге, стога је најчешће и најрадије и ишао у народ, обилазио га, чуо и саслушао. Код Њега је све базирало **на Његовој љубави према народу и на љубави Његовог народа према Њему.** Он, Велики народни Краљ, није ишао на одмор у иностранство, нити правио европска путовања ради своје забаве, већ је ишао по Својој Краљевини да њу упозна, ишао међ народ и у народ, и у томе је налазио Свој одмор после трудних дана проведених на неуморном раду. Хтео је да лично види и упозна живот Свога народа, нарочито сељака, — његове тегобе и потребе, и никада се није вратио са пута а да није што уочио да за народ треба учинити, да би му и помогао у његовој невољи.

По свршеном рату, када је ратни мач храбре српске војске и добровољаца ушао у корице и Краљев Геније Војсковође извршио велико дело Уједињења, Геније Великог Краља није се повукао у заслужени одмор, већ је свом снагом и неуморно прегао на сређивање велике Југославије изнутра, и на уређење њених спољних односа.

Он, народни Краљ, волео је народно и Своје дело — Југославију. За њу је био готов да даде све и нажалост Његове Југославије и дао је све, па и Свој драгоцени живот.

Као сада да Га гледам, где после ослобођења и уједињења стоји пред великом картом Југославије обешеном на зиду, која беше заузела цео простор зида велике собе, и као да сада чујем Његове речи:

„Гледајте како је лепа и како је велика Југославија! Гледајте, ово је народно дело, ово је дело наших војника! Када би они хероји, који осташе на бојним пољима, могли да виде своја велика дела, за које

дадоше своје животе, вратили би се задовољни у своје гробове, а само би може бити позавидели живим друговима, што својим очима могу дуже гледати лепоту свога дела."

Требало је видети Га са каквом је жалошћу изговорио ове речи, сигурно да је у томе тренутку имао у успомени фронт на Солуну и сећање на Своје јунаке, који беху и у смрти тако велики! Ту Он подиже штап, превуче њиме границе Југославије и додаде:

Блаженопочивши Краљ са сељацима из Хрватске

„Да, они дадоше своје животе за ово велико дело; преживели дадоше своје здравље, своје најлепше године, издржаше стојички све несреће и муке страшнога рата у домовини и ван ње, а на нама је сад да ову лепу земљу, овај Божји рај још уредимо, те да нови нараштаји проживе срећно, и у миру уживају њене благодети, па да се задовољни у свему, са пуним срцем, благодарно и са поштовањем сећају својих очева."

Даље рече, водећи штап по карти:

„Гледајте, погледајте лепу Словеначку, зелену и испуњену шумама; гледајте равну и плодну Хрватску; погледајте наш Мисир: Славонију, Срем, Банат и Бачку, — све је равно као длан; па наша лепа Шумадија, на коју је, и у коју је Бог све благодети сручио: и поља и шуме, богаство на земљи и у земљи! Ево и Моје Јужне Србије, Мога идеала од ране младости. Колико је волим и колико сам идеалисао за њом! То је Мој алем камен, то је Мој првенац. Гледајте горду Црну Гору, Моје родно место Цетиње. Као да гледам кршне Црногорце, поносне и горде. Црногорци су сви племићи са урођеном им песничком душом, горди на своју прошлост и на своју историју, а поносни са својим стењем и урвинама. Из стена су поникли, стене су их одгајиле, а и чврсти су у карактеру као и стење њихове кршне Црне Горе! Видите Босну и Херцеговину; богаство у шумама каквог нема у Европи! Моја Босна поносна и јуначка Херцеговина, где пуче прва пушка невесињска, која наговести данашњицу и ово велико дело! Погледајте наш Јандран, наше море, лепоту природе и најкитњастију обалу света! Све је то наше, све је то дело Мојих војника, све је то Југославија!"

Ово излагање Краља јунака, Краља војника и Краља Ујединитеља, — ове Његове речи, изговорене са пуно одушевљења, усхитиле су и мене, и тек што остадох сам, ставих на хартију изговорене мисли Великог Краља и Великог Човека!

Ето, колико је он волео Своју земљу, ето колико је делио успехе и ратне ловорике са Својим сарадницима, са Својим војницима и ратним друговима! Све је то било код Њега искрено и тако је у Својој великој души и осећао.

И та љубав према Своме народу и према Својој земљи била му је у исто време и душевна школа, а Његова душа и Његови осећаји исто тако су Га васпитавали и упућивали како да управља Својим народом и Својом Краљевином.

Из свега укратко реченога види се да је Велики Краљ прошао и изучио најбољу школу, коју један будући Краљ и један владајући Краљ треба да изучи и да прође; и слободно се може рећи да ни један Краљ на свету није имао, нити је прошао овакву практичну школу, какву је Он прошао, а Он, генијалан, најбоље је разумео и извукао поуке из ње, јер је уз то био Краљ, који је потекао из народа и Краљ народне крви. У томе баш и јесте било Његово преимућство над другим владаоцима, јер је у Његовим жилама текла чиста народна крв.

У љубави према Своме народу и према Својој Отаџбини и лежи Његова величина, и та љубав водила је Његовог Генија путевима који су довели Њега, Његов народ и Његову Краљевину до моћи и величине.

Народ је знао, видео и осетио колико је љубљен од свога Краља, зато је готово слепо ишао за Њим и волео Га као своје дете, а гледао у Њега као у свога Оца и своје Божанство! Вољен од свога Краља, народ Му је ту љубав узвраћао безгранично и до пожртвовања, и оплакао Га како нико није по смрти оплакан и ожаљен.

Народ је знао да га Његов Краљ воли, Краљ је знао да је од Свога народа вољен! За Краља је то сазнање био највећи покретач за Његова дела, а народ, убеђен у љубав свога Краља, ишао је без резерве путовима којима га Он води. Сматрали су га за свога од Бога послатог им вођу.

Имао сам прилике да чујем неке наше државнике, који су искрено оплакали смрт свога Краља и који су Га као први Његови сарадници са љубављу и вером у Њега искрено служили, — када су при преношењу мртвога Краља од Сплита ка Београду видели дуж целе железничке пруге масе народа, где клечећи са упаљеним воштаницама плачу и ридају, да је се до Бога чуло. —

Рекоше ми: *„Знали смо да је народ волео покојног Краља, али нисмо знали да Га је оволико волео"*. Одговорио сам им: *„Да, ви то нисте знали, али Он је знао за ту и толику љубав народа према Њему, јер народ нико није познавао као Он, нити је народ ма коме приступао са више поверења и искрености као што је Њему. Он је прошао и често пролазио целом Краљевином, обилазио села по тешко пролазним путовима, виђао, сретао и говорио са народом и упознао, као нико други, душу Својих поданика, а народ пак упознао Његово интересовање за све и за свакога од палате до пастирске колибе. Да, господо, Покојни Краљ је био уверен да је од Свога народа вољен, и нажалост само је Он и знао колика је љубав народа према Њему. . . . Уистини, да су непријатељи знали колико је Краљ Мученик вољен од Свога народа, може бити да не би ни дигли своју злочиначку руку на Њега и Он би данас био међу нама, — јер би били уверени да је народ своју љубав према своме вођи, своме Краљу, преносио и на државу овакву каква је, јер ју је Он створио и водио, и били би уверени да ће жалост за изгубљеним Краљем, Вођом, још више збити народ у чврсте редове, а држава се још јаче цементирати, јер је народ уверен и зна да је њихов љубљени Краљ и Вођа жртва непријатеља Југославије, коју су они заједно са Њиме стварали, створили и уредили."*

Најдрагоценији и најјачи резултат владавине једног владара јесте задобити неподељену љубав свога народа, и ретко је коме владару испало за руком да у потпуности успе у томе, а Краљ мученик је јединствен пример међ краљевима, коме је то успело до савршенства!

Прошао је кроз најбољу школу за једнога владара, из ње је Његов Геније извукао најбоље користи за себе и за свој народ и његова владавина била је плодна; а као круна свега, као смртни човек постигао је да Га народ заволи, и да народну љубав пренесе и

на државу, те да мирно почива вечни одмор и мир, јер је пао са уверењем, да ће народ чувати Југославију, поштовати Његов аманет, јер је Његов народ заједно са Њим и кроз Њега волео и воли Југославију.

Један од великих уметника светскога гласа изјавио је јавно да није видео карактеристичније линије главе од главе покојног Краља Мученика, и да је у тим линијама потпуно изражен Његов карактер као човека. Заиста, Његово високо чело, затурено уназад, одавало је човека мислиоца; Његове изразите линије носа, јабучица и широка, нешто издужена брада, показују енергичност и одважност; Његове црне, крупне и светле очи, које продиру кроз човека, карактеристично су испољавале Његову проницљивост, а природни и стални осмејак Његових усана, који се маркантно одвајао од иначе енергичних линија Његове главе, и који је на први поглед свакога освајао, најбоље је изражавао доброту Његове душе и тананост Његових осећаја.

У Њему је најизразитије оличено крвно наслеђство лозе Карађорђевића и Његоша. Све особине славног и јуначког Му прадеде, организатора и вође Карађорђа испољиле су се у Њему: храброст, решимост, чврста рука, проницљивост, организаторство и стваралачка моћ, присуство духа у свакој, и најтежој ситуацији, личној или државној, хтети и умети водити свој народ, — са Вожда Карађорђа прешле су на Њега, праунука му. Бистрина ума, феноменално памћење догађаја и личности, љубав према књизи, песничка душа и култ према лепоме, дипломатски дар, — усисао је кроз мајчино млеко и тако изразито наследио од Свога претка Великог Његоша и од Свога Деде по мајци. Слободоумље, демократизам, приступачност, простосрдачност, доброту душе и срца, благост, праштање, побожност и култ према вери и цркви, а нарочито љубав према Отаџбини и народу до самопрего-

ревања, — наследио је изразито од Свога Оца, Краља Петра Великог Ослободиоца!

Ретко се може наћи пример међ владарима да је крвно наследство предака било боље наслеђено и оличено, но што је то било у Великом Краљу Мученику. Живот садашњице, пун материјализма, саблазни и себичности, није успео да у овом Диву поремети наследне особине Својих Предака; —, напротив, Он их је нарочито неговао, развијао и усавршавао, а лепе владарске особине Његових Предака у Њему су достигле савршенство.

У нашој националној историји, због овакви владалачких особина, сакупљених у Његовој Личности, Он ће остати највећи Краљ, а у историји владара света бележиће се као пример како треба водити свој народ и владати својом државом; како треба волети свој народ и како треба владати да би био вољен од свога народа.

Овакве Његове особине учиниле су да је покојни Краљ Мученик био у истини „Краљ Витез", јер је био велики и *као човек и као војник, као државник* и *као политичар*.

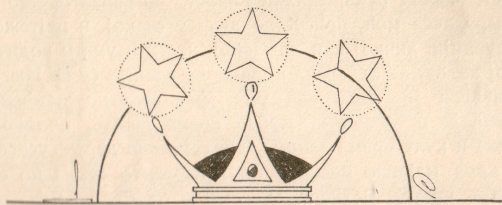

КРАЉ ВИТЕЗ КАО ЧОВЕК

И међу обичним смртним људима ретко је наћи пример човека тако добре душе и срца какав беше Краљ Александар! Он је према паћеницима имао срце самарићанско, и чинио је не само по дужности једнога Краља, већ и из осећаја обичног смртног човека.

Основа и природна последица овакве благородне душе Великог Покојног Краља потицале су и имале корена у Његовој вери у Бога. Он је веровао у Бога као ретко ко. Он је у тој Својој вери црпео снагу за Свој плодни рад. Он је се сав залагао само за добро Својих поданика, радовао се од срца кад је Његовом народу и појединцима било добро, а патио, свесрдно патио, кад је народ био у тешкоћама.

Колико пути сам видео задовољство на Његовом лицу када пролазећи кроз поља, винограде или шљивике, види да све напредује, да ће труд и зној Његових сељака успети плодом; колико пути сам Га чуо где благодари Богу што ће народ имати хлеба и мрса, а никад ми неће изаћи из памћења кад у прилици каже:

„Добри и вредни наш сељак, мученик и трудбеник, заслужио је и од Бога и од људи да у миру и без свакодневне бриге одмори своју душу и своје заморено тело. За државу и њено благостање тај радни народ је извор из кога потиче све. Он храни и брани Отаџ-

бину! У њему је оличење љубави и према Богу и према држави. Како је он скроман и са малим задовољан, а колико снаге и енергије троши за опште добро! Душу и срце, цело своје биће дао бих за Мој народ, јер он то свестрано заслужује".

А како је пак Велики народни Краљ патио, и колико патио и саучествовао у несрећи и мукама Свога народа и појединаца! Неродне године, поплаве, пасивност појединих крајева, несреће у народу и у дому појединаца, несрећни удеси и т. д. цепали су Му душу, и патио је са њима и од срца их помагао. Сећам се добро кад Му је стигла вест о несрећи у руднику Какањ. Нестало је са Његовог лица оног Његовог природног благог осмејка, подигао је руке ка небу и рекао:

„Боже, само нека је несрећа што мања, — јадни радници, сиротиња, немајући на површини земљу да је обрађују, и од ње живе и хране своју нејач и своје родитеље, — одоше у земљу да у њеној утроби траже хлеба, па ту нађоше и смрт. Јадни они, а још јадније њихове породице, ко ће их сад хранити?". И одмах је наредио да се породицама пострадалих пошаље Његова прва обилна помоћ.

Он је имао дивну душу и осетљиво срце! Он је волео Свој народ, искрено Га је волео!

Једног дана у шетњи аутом на путу Сврљиг—Ниш, а такве шетње у Његовом трудном дневном раду биле су Му једина разонода и одмор, — застао је, да мало прошета друмом. Идући пешице, у размишљању, а ко зна о каквој народној и општој бризи је мислио, погледа у страну и виде на једној удаљеној пешачкој стази где Му иде у сусрет сељак, носећи нешто у рукама и упита ме: *„Шта ли оно носи онај сељак?"* Одговорих Му да се не може распознати шта сељак носи.

Идући даље друмом сиђе и сељак са стазе на друм баш испред нас.

— *Помози Бог пријатељу,* — рече Краљ.

— *Бог ти помогао, господине!* одговори сељак не познавши Краља.

Тек тада видесмо да сељак носи у наручју дете од три до четири године покривено шареницом.

— *Ако Бог да са тим малим?* упита Краљ.

— *Ето, Божја воља, господине. Замучи ми се ово дете од пре неки дан. Ухвати га и држи нека врућина, па нит једе нити ромори. Па немам ти пара за лекара ни за лекове, те реших да га понесем у град до болнице, е да ће му она помоћи.*

Краљ погледа дете, коме је из шаренице вирила само главица и са ногу мали опанчићи, и рече ми на француском:

— *Погледајте му главицу и образчиће, црвене и румене од ватре и од неугодног ношења на рукама. Како је лепо и345 пуначко! Или је тифус или запаљење плућа? Пропашће јадно дете на путу, јер ко зна одакле га већ носи, а до болнице има још преко 10 км. Ухватиће их мрак на путу, па ко зна како ће и где заноћити. Јадно дете! А како ли је сиротом оцу и онима код куће што осташе, јер их послаше на пут у неизвесност!.* —

Гледајући час у дете, час у оца му, Његове се милостиве очи задржаше на детињим ножицама, — на мале опанчиће, па рече:

— *Гледајте мале опанчиће, како лепо вире из шаренице. Дивни су ти опанчићи! Да ли ће Бог дати да се мали спасе и да његове сада тако мале ножице порасту од опанчића до опанака? Да знате како ја ценим и како волим ту народну обућу, тај историски опанак! Он нам је створио оно што имамо. Он је прешао толике трновите стазе народне епопеје и народне Голготе. Он је носио наше јунаке из победе у победу, из ропства у слободу, он је васкрсао Србију и створио велику Југославију! Да, за све и за сва има се њему захвалити! Ја имам на Своме столу, баш овако мало опанче, као*

у овог детета — и гледам га сваког дана и још како га радо гледам! Оно ми изазива час радост, час тугу. Радост, јер га ценим и волим, а преко њега гледам и видим снагу нашег народа и у њему видим сигурност Југославије; — тугу, јер ме увек потсећа на тешке ратне дане и године, када је народ стоички подносио све тегобе и несреће рата".

Пошто ми је изговорио ове дивне мисли, које сам, препричавајући их често, добро урезао у своје памћење, Покојни Краљ, Краљ Добро Срце, окрете се уназад, даде знак шоферу да приђе и рече сељаку:

— *Пријатељу, остало ти је још далеко путовати, може ти се детету и болест погоршати, зато хајде, ја ћу те са дететом брже одвести до лекара и болнице.*

Сељак видећи пред собом генерале, збуни се том понудом и снебивајући се рече: — *„Хвала ти господине, ама сметаћу вам, јер вам је ауто таман за вас. Нека, заноћићу у првом селу, па сутра зором даље. Хвала ти ко брату.*

— *Не, рече Краљ, збићићемо се ми ево овако видиш?*

Седосмо Краљ и ја на задње седиште, гардиста између нас, а сељаку Краљ рече:

„Ето видиш, пријатељу, кад се нешто хоће често се и може, а и ја да сам као намерник дошао у твој дом, ти би ми створио места за твојом софром и у твоме дому. Хајде, седи поред шофера да не дангубимо." —

Сељак слегну раменима, стидљиво изговори: *„Хвала и Бог ти платио добрим"*, и седе са дететом поред шофера; ауто крену, а Краљ само рече шоферу:

„Ниш — болница", а сељаку додаде:

„Покри шареницом главу и опанчиће маломе, да га ветар не дохвати и да нам не назебе наш дечко!."

Одатле до болнице Краљ не прозбори ни речи; — упро поглед пут детета и нешто је размишљао. Ко зна

где су тада лебделе Његове мисли? Сигурно да су кроз Његово памћење пролазили догађаји, које је преживљавао заједно са Својим војницима и са тим „опанком" делио и зло и добро, — а Он је имао много чега сећати се и сетити се, јер је са Својим народом провео најлепше и најтеже дане Свога живота.

Шта ли је тек мислио сељак? Сигурно је мислио: који ли је овај генерал, који има овако добро срце према њему, обичном сељаку, и према његовом болесном детету? Можда је мислио да и Он има дечице, коју воли, као и он што воли ово своје, које је, не обзирући се на умор, понео на толико сати хода да га, ако Бог хоће, спасе. Те претпостављене мисли сељакове биле су тада и у моме размишљању, а свакојако да је и он тако нешто мислио. — Али моје мисли најдуже су се задржале на Краљу, који је толико пута, па и овом приликом, показао предамном како дивно срце бије у Његовим грудима.

Тако у мислима стигосмо пред болницу; сиђосмо сви — сељак носећи дете. У болници на мах нека ужурбаност, — сигурно да је вратар болнице обавестио о Краљевом доласку. Дежурни лекар трчећи стиже до Краља и предаде Му рапорт са „Ваше Величанство."

Кад сељак чу „Ваше Величанство", виде одмах са киме је говорио и ко му тако срдачно и простодушно пружи помоћ у несрећи! Скиде капу, придржавајући дете коленом леве ноге, и збуњено само рече:

„Хвала ти Господару и нека Бог да здравље Твојој деци!"

Пошто је дао сељаку лепу новчану помоћ и наредио лекару да Га свако јутро обавештава о здрављу детета, Њ. В. Краљ је напустио болницу.

У повратку до Нишке Бање Краљ је ћутао и нешто размишљао и само при силаску из кола рече ми са благим осмејком и тугом на лицу:

— *„Сирото опанче!"*

Сваког јутра у току три дана подношен је извештај Краљу о стању здравља детета, које је било неодређено. Увек је на саопштење о овоме Њ. В. Краљ одговарао:

„Шта ли ће бити са малим, и како бих волео да се спасе то дете!"

Четвртог дана јавих Краљу да је дете умрло. Краљ се нагло диже са столице крај писаћег стола и само рече:

„Јадно, сирото, мало опанче!"

Сељак — отац, по сахрани свога детета, дошао је у Нишку Бању да преко мене захвали своме Краљу на милости и старању за његовог синчића, а као сву своју родитељску утеху испољио у речима: „Божја воља, а хвала Краљу".

Колико смо пута пролазили још поред места где смо сељака са његовим синчићем срели и собом повезли, и увек, никад не заборављајући, често прекидајући и ток разговора, Краљ би рекао:

„Сирото опанче, сад би израсло и постало мало веће, само да нам га је Бог сачувао", а понекад би само рекао: *„Сирото, јадно опанче!"* и остао замишљен неколико тренутака и тек потом настављао започети разговор.

Народ целом Краљевином знао је за Његову болећивост према патњама Својих поданика; народ је познавао Његову добру душу; сваки у својој несрећи, грађанин и сељак, упирао је своје очи ка Богу и ка своме Краљу, обраћао се усмено и молбом за помоћ, и никада и нико није био одбијен од Његове дарежљиве руке.

Ако је да се помогне сретан случај сиромашне породице: рођење, крштење, удадба сироте девојке и т. д., и ако је у несрећи: смртни случај, без крова са ситном децом и т. д. — свугде је Он, омиљени Краљ, стигао да чује, види и помогне! Нико не може ни да

претпостави, ни да верује, колико је света сиротног и невољног осетило благодет Његове милостиве и дарежљиве руке! Коликим мајкама је Он Својом милошћу утро сузе, колико је њих болесних спасао болести и неумитне смрти; колико је дечице сиромашних родитеља крстио — кумовао и обдарио; колики је број младих људи и девојака, којима је материјално омогућио да заврше школовање и стигну до свога хлеба; — нема кутка Краљевине где Његова помоћ није стигла! Народ је то видео и осетио и зато Га је волео свим срцем и сматрао својим оцем. Зато Га је онако и оплакао и плакаће за њим још дуго и дуго, све док садања генерација не изумре.

Шта је овог Великог Краља било побудило да у низу Својих доброчинстава подигне и две велике задужбине, **Студентски и Средњешколски дом?** Ништа друго до доброта Његове душе и срца и љубав према Својој академској омладини. Посматрао је, видео и знао тежак живот сиротих студената. Прва идеја за подизање студентског дома поникла је у Његовој глави када је једном, као и обично, после награђених светосавских темата Његовим наградама примио награђене студенте. Свакога појединца распитивао је о свему, па и о њиховом породичном материјалном стању. Резултат одговора и Краљевог сазнања био је, да је већина ових награђених студената сиротог стања и да се издржавају сами, радом ван школе. Њихово тешко материјално стање, њихова борба за живот, изазвала је у Њему мисао да сиротим студентима на некакав начин олакша њихово трудно школовање и да им умањи свакодневне животне бриге, те да се могу посветити без бриге за хлебом својим студијама. У тражењу како да помогне сиромашним студентима, поникла Му је идеја да им подигне дом, у коме ће наћи уточиште и мир, да се без бриге посвете студијама и постану академски грађани на добро своје и добро Отаџбине.

Већи део Своје скромне краљевске уштеђевине дао је Краљ за остварење те Своје идеје и остварио је, те су данас преко 500 сиромашних студената безбрижно смештени!

Своју идеју о подизању студентског дома покојни Краљ доставио је Ректорату Београдског универзитета на дан св. Саве 1926 године Својим писмом следеће садржине:

„Брига о добрим и сиромашним ђацима из свију наших крајева на Београдском универзитету води Ме кад вам јављам о Својој намери да им подигнем кућу у близини њихових будућих школа. Нада ми је да ће они, ослобођени на тај начин свакодневних материјалних тешкоћа, добити више прегнућа да се темељно спреме за послове којима се мисле одати.

За мене ће бити задовољство, да их пратим у њиховим напорима да буду корисни сваки у своме кругу, а тим и широј нашој заједници. Волео бих да та кућа буде готова што пре и да већ о јесени затрешти од веселих гласова наших младића, који срчано гледају на живот пред собом и на улогу која их у њему чека.

Кад овај студентски дом буде сграђен, предаће се Универзитету.

Примите и саопштите професорима и ђацима Мој поздрав и најбоље жеље за напредак њихове школе".

Не само овим делима већ и другим показивао је Краљ Своју љубав према омладини уопште, а напосе и нарочито према универзитетској омладини, јер је у њој гледао будућност државе: интелектуалну, стваралачку и одбранбену!

Ову наду у Своју омладину покојни Краљ је у више махова изразио и у Својим јавним говорима, — тако јануара 1931 године приликом Свог боравка у Загребу у Својој речи изјавио је омладини:

„На овај стари историски трг, који је сведок толиких великих и значајних догађаја из наше националне

прошлости, дошли сте ви, омладина, **узданица наша,** *да овако величанствено изразите своме Краљу, а преко Њега и целој Југославији, ваша осећања верности и оданости";* а даље, обраћајући се поново омладини каже: *„Драга омладино, захваљујем вам на вашим топлим поздравима и изјавама оданости, — Мени су ти ваши поздрави тим милији, јер је омладина,* **која је наша нада и наша будућност,** *међу првима схватила Моје намере: да заборавимо све што нас је у прошлости делило и да се ставимо сви у службу заветне мисли, да чувамо и јачамо нашу велику и милу домовину Југославију".*

После неколико година од подизања студентског дома, мислећи на мале сиромашне дечаке, који тек улазе у живот, Краљ подиже и средњошколски дом у коме се данас налази неколико стотина малишана, делом као Његови лични питомци, а делом као питомци дома, или о своме трошку, — који се под надзором својих наставника развијају и спремају да од њих постане примерна и лепо васпитана омладина.

За Великог Краља може се без резерве рећи да је у истини гладног нахранио, а жедног напојио, голог оденуо, а босог обуо!

Његова је мисао: **„Краљ живи и постоји да служи и буде од користи Своме народу; све што има долази Му од народа и да све то припада народу, те се има и вратити најкориснијим путем њему, па и живот Краља припада народу".** Он, Краљ Мученик, Народни Краљ и оправдао је Своју горњу мисао, и у истини све што је имао на разне начине давао је и враћао Своме народу, па и Свој живот за њега је дао.

У великом Краљу и Његовој доброј души и сажаљивом срцу било је оличење Христове заповести: „Љуби ближњега свога као самога себе"! Он је више љубио ближњега свога и Свој народ него самога себе!

Једном приликом, то беше у месецу новембру, јако студеном, ветровит дан са леденом суснежицом,

направи Краљ шетњу отвореним аутом. Кола су јурила великом брзином, што је појачавало удар ветра са стране. Зажмурио сам био, јер се око није могло отворити од силног засипања суснежице. И Краљу беше неугодно, али седећи у ауту с десне стране беше изложен мање удару ветра. Ћутало се. Наједном, Краљ се подиже са Свога места и нареди ми да променимо места! Учтивим речима одбих ту краљевску понуду. Краљ се насмеја и рече: — *„Та прелазите кад наређујем, не могу овако да стојим, — ја ћу лакше поднети назеб но ви! Пуни људи запаљење теже могу преболети од кошчатих, као што сам ја. Сем тога ја сам вас повео у оваку непогоду, а не ви мене!"*

Понова сам одбијао да променимо места штедећи свога Краља, али моја одбијања и захвале беху узалуд.

Колика Краљевска милост и колика краљевска пажња према својим службеницима и својим ближњим!

Другом приликом сишав са аута учинисмо дугу шетњу пешице друмом, што је Краљ често чинио да би се од рада у соби шетњом освежио, а нарочито да би у самоћи на друму, где никога нема, могао размишљати о Својим тешким задацима као Краља. Иако је био топал дан, вече у долини Топлице беше засвежило, мали шумски поветарац дераше кроз речну долину. Ушавши поново у отворени ауто, Краљ виде да сам се добро ознојио од дуге шетње, па како је ауто јурио великом брзином, узе Свој капут и пружи ми га, да се у њега завијем, одбијајући мој предлог да га Он обуче, јер рече, да је Он мало овлажен и да њему ветар неће шкодити.

Зар има лепшег примера благородности душе? И то беше Краљ, а не обичан човек! Ко би се од газда према своме слузи овако показао и лишавао својих потреба да их другом пружи? За Њега би се у истини могло рећи да би кошуљу своју дао, да би другоме помогао. Да је такве поступке имао обичан човек, била би реткост данашњице, а ово је био Краљ! Он је се граничио са Божанством! Он се као Краљ чистотом Своје душе и добротом Свога срца приближио Христу и његовим апостолима, а лишавао се Свога насушног да га пружи другоме!

Сва Његова доброчинства спонтано су се изливала из чистоте Његове душе. Колико, колико незнаних доброчинстава је Он учинио!? У Његовим доброчинствима беше до савршенства заступљена Христова порука: да не зна десница што чини левица. Само Његови најближи службеници знали су за обилност Његових доброчинстава, издашност Његове руке и за претерану и ретко виђену сажаљивост Његовог срца. Није прошао један дан, а да се Његова милост ма на кога није излила.

Једном приликом идући аутом на друму спази где се ваља и превија некакав младић. Шофер хтеде да га обиђе, но Краљ нареди да се стане. Сиђе из кола и угледасмо једног младића, исцепаног и босоногог, где се са запенушеним устима грчи, тешко дишући. Слика је била страшна! Краљ доброчинитељ лично се саже над паћеником, обриса му уста Својом марамицом, нареди да му се дода из кола Његов термос са водом, и напоји болесника Својом руком. Овај се поврати брзо и на питање Краљево: ко је, шта је, одакле је, одговори: да је ту из близине, да је пошао у варош, али га његова несретна болест, падавица, обори на земљу. Краљ нареди да му се даде новчана помоћ, пожели му оздрављење и сретан пут, седе у кола и са очитим нерасположењем, које му се огледало на лицу и очима, нареди шоферу да брже вози и дуго, дуго ћуташе обузет мислима о несрећнику коме таква болест убија младост. Каква осетљивост Великог Краља према Својим поданицима!

Често је говорио да је здравље народа највеће благо државе, и колико је се старао и личнога уносио да се у здравственом погледу помогне народ. Колико и са каквим интересовањем је са надлежнима улазио

у решавање питања народног здравља! То надлежни добро знају и били су Му благодарни за ово краљевско интересовање и за Његову подршку у решавању и омогућавању извршења послова око овог по народ и државу најважнијег проблема.

Када је чуо да у једном крају источне предратне Србије народ коси туберкулоза, а да би се могла, ако не уништити, оно бар умањити, само када би се подигла једна болница у центру тога краја, јер су све друге болнице далеко, — одмах и без размишљања наредио је Бановини да се раде планови за болницу, створе кредити, а са Своје стране дао је скоро половину коштања зидања болнице као Свој прилог. И ено већ сада где се беле окречени зидови лепе и модерне болнице, која већ живи и ради, а цео крај и болесници у њој хвале Бога и племенитог Краља што овој страшној болести могу наћи лека и склонити болеснике од своје деце и породице, да неумитна и страшна бољка не покоси и остале чланове дома њиховог, а нарочито невину дечицу.

Његовој дарежљивој и милостивој души има да се захвали и поносна, сирота и беспутна Лика, што је на једвите јаде добила своју болницу у Кореници. А велика болница у Куманову не би данас пружала уточишта сиромашним болесницима са гордог Карадага да не беше Великог Краља! Краљ је ту болницу Својим Краљевским ауторитетом и Својом личном помоћи саградио; Њихов љубљени Краљ, који им је слободу донео и болницу је подигао.

Коме је прво и најјаче задрхтало срце за породице, које су остале без крова после великог земљотреса у Јужној Србији на обема обалама Вардара? Чија је прва материјална помоћ стигла невољнима, а чије је дело да се онако брзо подигну нови домови на рушевинама старих? — Коме хвала за све то? Њему, Великом Краљевском срцу, које је куцало само за Његов народ, и само се Њему има захвалити за све

оно, а народ је још за живота за све то подигао споменик захвалности у неколиким селима која су највише настрадала! Његово старање за свој народ у овој прилици учинило је, да је се подигло и изградило: 917 нових домова,, реконструисало 608, оправило 777 домова, — а овај крај још је добио ново изиданих 18 цркава, 2 џамије, 18 школа, 5 соколских домова, 7 општинских судница, безброј бунара, чесми и регулисаних потока — бујица!

Све је то Његова дарежљива и невидљива рука чинила, — то и много другога!

Он није волео рекламу, јер Му није ни била потребна. Све је то Он чинио из доброте душе и из љубави према своме народу. Ретко ко зна да је обнова села у Мачви око Саве после последње катастрофалне поплаве Његово и само Његово дело. Он је дао идеју за обнову ових села, Он је дао прва упуства по томе и Он је директно водио надзор и рачуна о извршењу ове Своје замисли. Све то ретко ко зна. Он је Своме народу чинио из чистих побуда, а не да се чује, али народ је то осетио, видео и знао. Народ је знао да му добро може доћи само од Бога на небу и од љубљеног му Краља на земљи, Краља, који мисли само на народ и за народ.

Па откуда овом Великом Краљу овако осетљива душа и срце према Своме народу, сиротињи и беднима? Рекло би се да је то у савремености неприродно, у добу које преживљујемо, кад влада више себичност но милосрђе. Нажалост тако је у друштву и код појединаца, јер су материјализам и бескрупулозна болест за богаћењем и комотним животом завладали светом, и појам о ближњима са малим изузетком изгубио се. Нажалост, тако је и истина је. Али овај Велики Човек и легендарни Краљ и није живео за себе, Он је живео за Свој народ, Он се уживео у живот Свога народа, и Он је за себе примио као божанствену истину да је народ извор и утока благодети у животу једне државе!

Он се може бити једини и са пасијом да позна у сржи Свој народ, спуштао од палате до сеоске колебе, да упозна душу и живот Својих поданика, да види његове благодети и његове тешкоће. Живећи са Својим народом и у добру и у злу, у рату и у миру, у истини нико није тако упознао живот и доброту, муке и патње народа, а нарочито сељака, радника и ситног грађанина варошког, као Он, народни Краљ!

Често и најрадије је путовао по Својој Краљевини, и у томе је налазио одмор за Себе, а за путовања по држави и међ народ осећао је потребу, јер је знао да је само личним путовањем кроз Своју земљу и кроз народ могао познати стање у коме се држава налази, и прилике у којима народ живи и сазнати за народне тегобе и бриге. Он је више пута обишао и видео све крајеве Своје простране Краљевине, видео Свој народ, а васцели народ видео Њега! У Својим путовањима кроз земљу био је неуморан, а појављивао се кад Му се нико није надао и где Га нико није очекивао! Он се у појединим местима појављивао изненада, као да је из земље никао! Биће занимљиво да поменем један случај.

То је било 1933 године у лето. Једнога дана у шетњи аутомобилом моравском долином пред Алексинцом, а према руднику каменог угља, сретосмо један млади пар на бициклетима. Обоје беху плави, а давали су изглед странаца. Краљ рече: *„Сигурно да су ови двоје Белгијанци који раде у алексиначком мајдану каменог угља, па се враћају из шетње.“* Сутра дан Краљ је из Ниша аутомобилом прошао преко Лесковца до Владичиног Хана, где је сишао да обиђе среско поглаварство и остала надлештва. Пред поглаварством на улазу видесмо два бициклета наслоњена уза зид, и упита Краљ среског поглавара какви су то бициклети, — нашта Му овај одговори да су дотле дошла два странца, муж и жена, који путују из Немачке за Солун, па како им иначе исправне легитимације, од границе

нигде успут нико није озваничио, а нико у поглаварству незна немачки језик, задржао их је у затвору док не прибави за њих потребна обавештења. Њ. В. Краљ изјави жељу да их види. Кад изведоше млади пар, Он у њима познаде наше познанике са пута пред Алексинцом. Краљ их упита на немачком језику ко су и одакле су, нашта му они збуњено одговорише да су на свадбеном путу из Немачке до Солуна и Атине, где мисле остати извесно време, и да их нико на путу, у овој слободној и демократској земљи, није ни задржао, ни тражио исправе од границе па све довде. Пошто су им исправе биле у реду Краљ нареди да их пусте и да продуже пут. Краљ им још рече да су они већ стари познаници, нашта они одговорише, а не знајући да је то Краљ, да се сећају и они да су нас срели пред Алексинцом. За то време мештани чувши за долазак Краљев скупише се у маси поздрављајући Га, те и ови странци сазнадоше и увидеше да је то Краљ, те Га снисходљиво поздравише полазећи на даљи пут. После два дана Краљ нареди покрет од Ниша возом за Јужну Србију, за Градско. По доласку Краљ је аутомобилом обишао радове на железничкој прузи Велес—Прилеп, а враћајући се са те инспекције, пред Градско сишао да обиђе имање једног колонисте и прегледа скупљене ископине из Стобиа, — кад са пута чујемо поздрав на немачком „Живео Краљ!“ Окренемо се сви ка друму и шта да видимо? Наши Немац и Немица сишли са бициклета, дигли руке у вис и поздрављају Краља. По наређењу сиђем до друма да их упитам где ће заноћити, пошто је већ наступао мрак, а од Градског до Велеса имало се много путовати. — Они одговорише да ће заноћити у првом селу на које наиђу до мрака. Рекоше ми још:

„Ви сте сретна нација кад имате оваквога Краља, који сам и слободно путује по Својој земљи! Кад се вратимо у Немачку причаћемо много о вашем Краљу, Кога смо ево за непуна три дана три пута срели и видели на разним местима Његове државе. Реците,

молимо вас, Његовом Величанству, да је Својом приступачношћу и Својим интересовањем за нас странце стекао наше дивљење и благодарност!"

Кад сам им на њихово питање одговорио да Краљ обилази врло често земљу да би познао њене потребе и потребе народа, Немац ми одговори:

„Благо вама кад имате таквог Краља!"

Свако Његово путовање по земљи имало је као главни циљ упознавање са народом. Ни једно такво путовање није прошло, а да није долазио у непосредни додир са грађанима и са сељацима, да са њима, најчешће непознат од њих, простосрдачно разговара, — највише о њиховој породици, дому, животу, материјалном стању и о општим народним потребама. Улазио је у најскромније сеоске домове, обилазио их од спаваћих соба до кујне и одељења за оставу. Слушао са пажњом одговоре на Његова јасна и срдачна питања, саветовао и свакоме добром речју давао куражи за истрајност до бољих времена. Ни један дом није напустио, а да породицу преко домаћина, нарочито преко дечице, краљевски не обдари, да би им Својом новчаном помоћи бар донекле олакшао живот. Често је при таквим обиласцима домова наилазио на болесника, одраслога или на болесно дете. Није се уклањао од болесника из страха од болести, већ се приближавао његовој постељи и узео му руку, или га помиловао по глави и челу, — окуражио га, обдарио новчано да купи лекове, а често, врло често и наређивао да га обиђе лекар. **Он је био народни добротвор, народни учитељ и народни лекар.**

Излазећи једном приликом из једног сељачког дома у Хрватском Загорју, дома сироте породице, чији домаћин лежаше болестан, рече ми Краљ:

„Треба и мора се нешто учинити и предузети за овај ваљани и добри свет. Није ово усамљен случај тешког породичног живота. Иначе сироти и бедни, а уз то и болесник у кући; — и то баш домаћин лежи, на

коме је да обезбеди насушни хлеб својој породици и својој дечици. Јадан човек, — пати од своје болести телесно, али му је сигурно још већа душевна патња што лежи непомичан и немоћан, те не може да помогне своме дому и као такав гледа необезбеђену своју породицу; због тога више пати и то га више мучи, но сама болест. Види му се на лицу да је добар човек, њежан

Блаженопочивши Краљ у разговору са сељацима у Шумадији

домаћин и отац породице. Интересујте се о његовом здрављу и потсетите ме да им пошаљем већу материјалну помоћ, јер њима доста треба."

Колико и колико сиромашних, нарочито сеоских домова, чувају у својој успомени посету свога Краља њиховом дому, а колико је домова којима је Његова блага реч и Његова дарежљива рука повратила наду на бољи живот и отерала са њиховог кућног прага бригу и беду! Његова добра душа и племенито срце

стизали су свугде и код свакога, спуштали се до колебе сиромашка, да подрже клонулога и помогну паћеника.

Било је случајева када се Његово добро срце и револтирало после учињеног доброчинства. На срећу, такви случајеви су били врло ретки и на прсте се могу пребројати. Непоштење и злонамерно искоришћавање Његове доброте у доброчинствима, осуђивао је из дна душе, по некада је и опростио, а често и кажњавао, да би дао пример другима, да је у лажи плитко дно и да се непоштење на крају рђаво плати. Такви случајеви били су ретки, али и они доказују, да је у народу опште познато било, да је у Краљу пуно осећаја за сироте и бедне, а да се никада народни Отац не оглушује на вапај сиротиње. Има примера, који доказују да и у пшеници има кукоља и да је било људи који су покушали да злонамерно искористе болећиво срце свога Краља.

О раније изнетом случају младића на друму, који је боловао од падавице, на кога се тако лепо излила самарићанска доброта душе покојног Краља, — убрзо се чуло по целој околини! После више од једне године дана у истој бановини десио се сличан случај. У једној шетњи пешице наиђе покојни Краљ на једног човека тридесетих година који је седео крај пута. Приђе му и упита га што му је, је ли болестан? Болесник са нешто пене у устима, коју обриса рукавом свога поцепаног капута, правећи се да не познаје саговорника одговори: *„Ето, Господине, од детињства болујем од падавице, па ме тако по некад обори. Због те страшне неизлечиве болести нисам ни за какав посао, а сиромах сам, те морам да се храним прошњом. Сад ми је добро, — прошао је напад"*.

Добри Краљ ми нареди да му дам 1.000.— динара и продужи шетњу.

Један од варошких стражара доцније је сазнао да се овај тип хвалио како је подвалио Краљу, јер је симулирао падавицу ставивши комад сапуна у уста који

је стварао пену. То сазна и Краљ и беше Му тешко у души што је помогао једног рђавог човека, јер овај његов поступак показује да је до сржи покварен тип кад је и свога Краља свесно хтео да превари и да је као такав штетан и за себе и за друштво. За такве карактере код Краља није било милости, наредио је да се тај човек пронађе, примерно казни за пример другима, те да сви виде да је рђаво рађење готово суђење.

Једнога дана будем позван телефоном од некога господина, који се именовао професором универзитета и који ми је рекао и своје име. Тај господин професор умолио ме је да примим три студента који ће ми се јавити и изиђем у сусрет њиховој молби, јер су ваљани младићи а сиромаси и издржавају се на својим студијама радом ван школе. Одговорих да могу доћи код мене и да ћу учинити све што могу. И збиља, након једнога сата дођоше ми три младића и донеше ми и карту господина професора са неколико препоручљивих речи. Упитао сам их шта желе? Један од њих, висок, стасит и леп младић, изјави ми како су они сироти студенти, и како се издржавају продајом слика и скулптура наших народних великана, те понудише једну на откуп, рекавши да ће од те помоћи коју за откуп добију помоћи се њих 10 студената, од којих је један вратар у једној великој кући, а сви остали станују у његовој соби на тавану. Од ових осталих, једни продају млеко по вароши, други новине, трећи слике и т. д. да би се узајамно помагали и издржавали и могли платити школске таксе на универзитету.

Одговорио сам им да је Њ. В. Краљ на путу и да до Његовог повратка ништа им не могу рећи, већ да се обрате за који дан. Нотирао сам њихову молбу и по повратку Њ. В. Краља реферисао сам Му у детаљу тежак положај ових младих и сиромашних студената и како и на који начин се боре за насушни хлеб да омогуће себи школовање.

Краљ, Отац студената, како Га је велики број њих називао, са пуним осећајем сажаљења упита ме:

„А колико рекосте да их има."

Одговорих да ми они рекоше да их је десет другова.

— *„Добро, одговори Краљ, позовите их себи, и дајте свакоме по 1.000.— динара, и реците им да кад буду опет у каквој нужди, нека ми се обрате."*

Сазнавши из новина да је се Њ. В. Краљ вратио с пута, упитао ме је телефоном један од ових студената, да ли он и његови другови могу доћи код мене. Одговорио сам да могу доћи свих десет, а после једнога сата дођоше њих свега пет. Упитао сам вођу где су остали другови, а он ми одговори да су остали случајно јутрос зором отишли у село Борчу да продуже уговор за куповину млека, да би обезбедили потребну количину млека за продају у вароши. Ових пет студената понудише ми да ми покажу своје студентске исправе држећи их у руци. Погледах једну, остале одбих да видим, не хотећи да им прегледам исправе и тиме изјавим неповерење, а видео сам да су све исте и по форми, величини и боји, као она коју сам прегледао.

Уз неколико лепих речи, за њих и њихов пожртвовани рад да би завршили школу, дадох сваком по 1.000 динара, и од стране Њ. В. Краља, пожелех им успех у школовању и Његову поруку, да се слободно обрате и други пут за помоћ кад буду у неприлици.

На тражење вође ове групе студената да њему дам додељену помоћ и за оне другове који нису могли доћи, јер су задржани послом, ја, желећи да и њих видим и да и њима кажем коју добру реч, одбио сам то с тим, да они дођу сутра лично да добију помоћ.

Сутра ујутру, дођоше ми остали студенти са истим вођом који је и прве привео.

И са њима сам имао исти поступак, и они понудише своје ђачке исправе што ја одбих да прегледам,

и њима рекох неколико пригодних речи, и они одоше задовољни, а и ја остадох задовољан што је милостиви Краљ и овом приликом у Својој великодушности учинио још једно добро дело!

Међутим, шта је се десило? Када је друга партија студената изишла на улицу, посвађали су се међу собом око деобе добивене помоћи од Краља. Вођа ових назови студената тражио је од свакога од њих да од својих 1.000 динара дадну њему по 700, како су се још раније договорили. Наишао је полицајац и све их одвео у полицију, где се ствар разјаснила: да је међ молиоцима само вођа био студент и још један са њим, а остале су покупили међ бившим студентима и младићима са улице, који су водили лакомислен живот, а свакоме од њих дали по једну студентску исправу својих другова студената. Даље су изјавили да су свесно сви извршили превару; да их је назови вођа навео на овај поступак с тим да му свако од њих од добијене помоћи има да даде две трећине; да су слагали да станују на мансарди заједно, да продају млеко, новине, слике и т. д., а да се место професора универзитета мени јавио телефоном њихов вођа, и да карта професора није била верна, већ је нарочито оштампано неколико примерака карата са професоровим именом, да би могли да изведу ову и сличне преваре.

Кад сам дознао за све ово, замолио сам г. професора, чије је име на карти фунгирало, да дође код мене у канцеларију, а кад је дошао потврдио ми је да карта није његова, да није редовни професор универзитета како је на карти стајало, већ ванредни; да ме он није ни звао телефоном, и да уопште ни појма није имао о свему шта су ови назови студенти хтели и желели учинити, нити су га зашта молили. Изјавио ми је још да је ово други случај, како је чуо да је вођа ових самозваних студената слично нешто учинио.

О свему овоме добио сам потпун извештај од полиције као и признање ових деликтаната, и питање: како да се с њима поступи пошто су превару учинили према Краљу!

Сутра дан сам о свему реферисао Њ. В. Краљу. У свом разочарењу, не што су преваром дошли до новца, но што међ омладином коју Он толико воли, на коју толико полаже, у коју се нада и коју гледа као на будуће чуваре, интелектуалне чуваре свега, што су њихови очеви и браћа крвљу и страдањем створили, — у Своме разочарењу да се и међ њима нађе неко, који својим прљавим поступком хоће да баци љагу на хиљаде ваљаних студената и на име „студент", и који под светлим именом академичара чини оваква дела, — наредио ми је да се сви казне, вођа најстрожије, а да о поступку те двојице — тројице студената обавестим ректорат универзитета, те да се маркирају као неваљали, и да их њихови ваљани другови за овај и овакав поступак осуде, а та осуда другова биће им већа казна од ма које друге.

И доцније у неколико махова покојни Краљ са болом сећао се и говорио ми о овом немилом случају.

Природно је да је се Његово добро и племенито срце бунило за свако рђаво дело Његових поданика; природно је да је Његово срце куцало само за добро Свога народа, те му је и сваки рђав случај парао срце и падао тешко. Исто онако као што родитеља боли душа кад међу својом добром децом има и једно рђаво дете, за чије се добро родитељски жртвује, а он расте васпитан улицом да од њега ни кућа, ни родитељи, ни друштво неће имати користи, а и сам за себе неће ваљати, — исто тако и Оца народног, Краља Мученика, болело је када види или сазна за неваљалство појединаца, јер Га боли да таквих има међу Његовом децом и што од таквих друштво и држава неће имати никакве користи, већ само штете.

Баш том приликом рекао ми је Краљ:

„Зашто је требало овим младим људима лагати и преварити? Зашто да и мене разочарају и себе упропасте? Лажју се ништа не постигне, а лаж се сама по себи брзо и обелодани. Ипак их жалим, јер су израсли у младиће у доба велике кризе морала; дохватила их је улица и кафана у своје немилосрдне канџе и саблазан за лаки живот и провод ишчупала их из топле и нежне атмосфере родитељског дома и од утицаја родитеља и домаћег васпитања. Хвала Богу што су ретки слични поступци и примери."

Одговорио сам Великом Краљу да су срећом врло ретки такви примери, да је неко желео и хтео да превари и свога Краља, јер за све време мога дугогодишњег службовања, и међу хиљаде и хиљаде случајева молби за помоћ, оваквих и сличних поступака и превара нема ни колико прстију на руци; и да сам доцније сазнао да је вођа ових студената из једне варошице недалеко од Београда, и да је син једног исправног, поштеног и опште поштованог занатлије, али да се већ више година одвојио од куће и родитеља и пустио се у лењствовање и комотан живот.

„То ме је утешило", одговори ми Краљ — Отац, а лице Му доби блажије црте, — *„Ја би им и опростио младићску грешку, али за пример њима самима да се са лажју ништа не постиже, и за пример другима, у толико пре, да им се превара не би усадила, добро је што су кажњени, а даће Бог да ће им та мала казна бити довољна да у будуће иду правим путем, а то је њихова корист, — млади су и имају времена да се поправе".*

И у овом примеру види се величина душе покојног Краља, који за омладину осећа баш као и отац једне породице што осећа за своју децу, — радовао се када су добри, а болело Га када су рђави.

Колико је Он полагао на Своју омладину, како је са жељом и нестрпљењем чекао да Му она дорасте до коња и до бојног копља, те да нови нараштаји приме

на своја плећа Његову Југославију и својим снажним рукама поведу државни брод путем среће и благостања.

Једном ми рече Краљ:

„Лако ћу умрети кад будем дочекао да моћну Југославију понесу на својим здравим плећима и снажним ногама нове генерације и када је будем предао у њихове снажне руке."

Ово су у истини Његове мисли и Његове речи, које је не само мени, но толико пута и другима изговорио, јер заиста, као што и ми обични смртни у души мислимо, и он је мислио и говорио да ћемо ми, генерације које смо створиле Југославију до пожртвовања чувати је и сачувати, а да ће она велика, срећна, моћна Југославија, доћи до правог изражаја, када њено крмило узму у своје чврсте руке нове генерације.

Добре душе Великога Краља, Краља Оца, нестало је; Његово осетљиво срце које је куцало само за Свој народ престало је куцати. Али успомене у народу на његова милосрдна дела и доброчинства остаће вечно, и преносиће се са колена на колено и кроз векове причаће дедови, очеви, мајке, својој деци и унуцима о *Краљу добра срца и племените душе!*

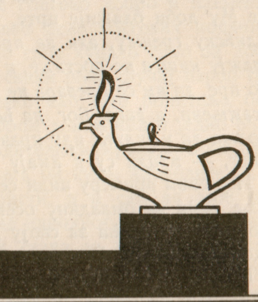

ична скромност, чистота душе и доброта срца, тројка је нераздељива, заједно се рађају и заједно умиру, једна без друге не могу да постоје, нити да опстоје. Људи који су свесни своје дужности опште човечанске; човек који је свестан да није дошао на овај свет да мисли само на своје самоодржање, већ да послужи и другоме и заједници, лишава себе много које чега овоземаљског, — лишава себе онога, без чега може да живи, а често и онога, без чега не може, да би његов живот био и другоме од користи. Један Краљ који је свестан да је то постао по милости Божјој и вољи народној, најбоље ће се одужити и Богу и народу ако им буде служио тако, да се Богу одужи својим добрим делима, својим добрим срцем и доброчинствима, а народу ако служи и духом и телом и срцем и душом, и да га води срећи, благостању и миру. **Тако је схватио Свој краљевски позив и Велики Народни Краљ — и тако је говорио, и заиста Он је и Богу и народу дао све своје биће, сву своју овоземаљску делатност, сву Своју душу и срце, а за себе није тражио ни остављао ништа!** На себе није мислио, и попут Христових апостола и Он је се лишавао много које чега земаљског, а Своме народу пружао, чинио и враћао све.

Заиста, не само раван Њему, него и далеко испод Њега нико није водио скромнији и раднији живот него Он, Велики Краљ. У скромности и у раду Он је налазио Своје највеће задовољство. Мислити само на народ и учинити и постићи какву корист за народ, за Њега је била највећа срећа и највећа награда.

У Својој великој скромности није никако волео ни хвале ни благодарности, ни краљевске параде ни почасти, до само онолико колико је то било потребно и морало бити

У Његовом оделу, у Његовом покрету, у Његовом говору и разговору, показивала се Његова урођена скромност, а Његов свакодневни живот у свему је претстављао пример човека радника и скромног службеника државе и народа.

Устајао је рано јутром и одмах приступао раду. Већ су га чекали на столу страни и наши извештаји из целе државе и специјални извештаји из иностранства и земље. Брзо их је прегледао, да види и да се упозна са политичким животом Европе и света, а нарочито да види и да се упозна са политичким животом Његове државе и догађајима у Његовом народу. Прибележавао је на Своме потсетнику важнија питања из извештаја, да би још истога дана Својим министрима и службеницима издао потребна наређења у вези са њима.

Његов кабинет за рад претстављао је слику радне собе једног савесног, умног радника и трудбеника и државника. У Њему није било ничег излишног и декоративног: ни слике старих мајстора, ни скулптуре познатих светских уметника, — једино што је на столу и у соби имао увек свежег миришљавог цвећа из Његове баште, коју је сам створио и подигао, и већи део цвећа сам и неговао. Уживао је да види леп цвет и да га има поред себе, па и у том се показивала благородност Његове душе! Сви зидови Његове радне собе били су покривени Његовом личном библиотеком, испуњеном врло интересантним и скупоценим ретким делима. У кратким прекидима у раду, Његове заморене очи и Његов преоптерећен дух налазили су одмора: очи, задржавајући се на свежем и шареном цвећу, а дух на хиљаде и хиљаде књига, међу којима је сваку понаособ одлично познавао.

Већ од 8.30 часова отпочињао је пријем референата из Двора. Никада ми се неће избрисати из успомене Његов благи поглед, осмејак и простосрдачност који су се манифестовали у Његовом погледу и Његовој

првој реченици сваког јутра, када бих ушао у Његов кабинет, када ме отпоздрави са:

„Добро јутро генерале, шта ми у име Бога доносите?"

Обично сам Га наилазио седећег за столом при читању и раду, или Га нашао замишљеног, како шета у кабинету са рукама на леђима, а када бих Му назвао добро јутро на мах би стао, осмехнуо се и после отпоздрава испричао ми Своје мисли од тог момента, у којима беше најчешће каква брига народна, или каква идеја, која може бити, од како је устао, забавља Његове мисли. Када заврши Своје излагање, обично се приближи библиотеци, узме коју књигу и отвори је, баци један поглед на њу; или би се приближио цвећу, помирисао га, а онда би сео за Свој сто. Седање за сто обично је био знак почетка реферисања и службеног разговора за тај дан. Тако је скоро све до подне, све до часа Његовог обеда, — продужавао пријем референата, затим министара и других личности, које су добиле пријем за тај дан, — што се све продужавало и после подне до увече.

Мали и скроман обед није Му одузимао много времена, јер је покојни Краљ невероватно брзо и мало јео. Да поменем као интересантно да, када је на путу аутом, на обиласку земље и народа, за ручак Њему, Краљу, носило се само мало топле супе, парче сира и неколико маслина или ораха. Ето то је био путнички обед Краља-радника, а сличан, мали по количини, само разноликији, био му је и свакодневни обед у Његовом дому. Једном приликом при овако „обилном" обеду на путу поред аута, упитах Га, да није мало спремљено и да није мало разноликости у врстама јела?

Краљ, ми рече:

„Како мало? Па човек није створен и не живи да једе и напуни сваки кутак свога стомака, већ треба јести само онолико, да се одржи живот, и то најлакшом

и најпотребнијом исхраном. Сваког дана се баш не мора јести добро, а помислите на нашег сељака и радника, како они издржавају свој тешки телесни рад са простом, а често и недовољном храном. Нека је храна здрава и довољна да задовољи потребе организма, а човек се не цени по лепоти ђаконија на својој трпези, већ по ономе што привреди. Јести, то је природна потреба и храни тело, а радити и привредити себи и друштву, то је не мања потребна храна за живот човека, то је духовна потреба, и она је кориснија и човеку и друштву но она прва. Хранити тело, то је нужда живота, а хранити душу је потреба живота!"

И у храни и у оделу, уопште у облачењу, био је Краљ скроман као ретко ко. Одело је носио увек војничко и од њега се никада није растављао, јер је Он био Краљ — војник! Не само што га је носио као војник, већ и зато што га је волео, јер у том оделу, маслинасте боје, провео је сву Своју младост, а у том оделу међ Својом војском и са Својом војском, стварао је и створио највеће дело у Своме животу: Ослобођење целокупног Српства и Уједињење свих Јужних Словена у велику Југославију.

Једина забава за лично задовољство у току Његовог трудног и испуњеног радом дана била Му је у томе, што би по ручку, или по завршеном дневном послу прошетао сам по Своме парку на Дедињу, или би се извезао аутом по најближој околини Београда. Али и те шетње биле су одмор само за Његове нерве и Његова плућа и потреба за слободним ваздухом и природом, јер у тим шетњама усамљен, без икакве сметње од другога, Његов је мозак радио пуном својом генијалношћу. Поглед Му се одмарао на творевинама природе и људске моћи и руке, а Његова глава је мислила на стварност, на садашњицу и на будућност Његове земље и Његовог народа.

По скромној вечери и кратком одмору, покојни Краљ би продужавао Свој дневни државнички рад, читајући реферате Својих министара или банова, разне законске предлоге и томе слично; или би се удубљивао у читање дела великих писаца и мислилаца, или читао историју света и дипломатску историју, — што је све са пажњом студирао, извлачио поуке, а нарочито искоришћавао из тих дела искуства великих народних вођа и мислилаца.

Његова библиотека, а по своме богатству у делима највећих мислилаца, претстављала је највећу реткост. У Својој библиотеци, великој и бројној, могла су се наћи сва дела наших писаца од изласка прве наше књиге и најпознатија дела немачке, француске и енглеске књижевности; — а у Његовој личној библиотеци, која је покривала две стране зидова Његовог пространог кабинета, налазио се велики број највећих дела наших, почев са Душановим закоником и Мирослављевим јеванђељем и оригиналом Његошевог Горског Вијенца; — а од дела страних писаца могла су се наћи дела, од којих су поједини примерци јединствени у свету, а тај једини примерак, који постоји данас, налази се у Његовој богатој библиотекској ризници.

Краљ је био познат у Европи као велики љубитељ и познавалац књига, те су Га све велике књижаре редовно обавештавале о појави и проналаску ретких дела и нудили Му их. Кад Краљ дође у Париз, поред државних послова, који су Га довели тамо, у међувремену пословања, једина Му је забава у овој Метрополи света била, да посети велике књижаре, а оне су Га све знале и лично познавале. Интересантно је било видети Га у једној од тих књижара, која се налази на булевару преко пута цркве Мадлене; јер кад Он уђе у књижару шеф радње истрчава из свог кабинета да Га лично служи, и одмах износи степенице, на које се Краљ пење, и не силазећи с њих, шета очима по рафо-

вима и зналачки сам одабира дела, а наилази их брзо, као да их је Он лично ту оставио.

Зар се може замислити и видети скромнији живот једног краља? У току дана, у току недеље и целог Његовог живота огледали су се: простота, скромност у животним прохтевима и налажење најбоље духовне хране и највећег задовољства и разоноде само у раду за добро свога народа! У истини, најбољи пример скромности и оличење простоте у животу, био је Велики Народни Краљ.

Сваки човек, иоле имућнији грађанин, сваки чиновник са правом и по закону обезбеђује себи годишњи одмор, — одлази у природу да своме телу и организму пружи потпуни и заслужени одмор. А велики Краљ шта ради? Он у току године оде из Престонице, али у другу Своју резиденцију, где се ни мало не умањује Његов државнички рад. Он ради исто тако на Бледу и у Тополи, као и у Београду. Он не напушта ни за тренутак континуитет Свога бдења над животом Своје Краљевине и Свога народа. И за време тог назови одмора, он ради, прима реферате и референте, прати ток послова и т. д., и опет и даље води Свој устаљени скромни живот у кругу Своје породице, а једини одмор налази у томе, што у шетњи пешице или колима одлази у поље и природу, или пробави који часак у лову.

Он није стварао ни тражио себи овоземаљско задовољство, ни у јелу ни у пићу, ни у каквој забави и Његови дани и године пролазили су у скромности и Његове душе и Његових човечанских прохтева. У томе Он није био Краљ, већ обичан скромни грађанин, који је Себе лишавао свега у бризи за Његовом великом породицом, за Његовим народом.

Провести се, за Њега је била страна реч, коју је тако ретко, готово никада, употребио. Једини провод за Њега у пуном смислу те речи био је лов на високу

дивљач. У тој разоноди у истини је уживао као дете, само и нажалост, и то задовољство тако је ретко имао, јер Му послови не дозвољаваху да га ужива. Лов на дивокозе, верање по планинама да стигне до њих, правило Му је велико задовољство. То је све за овог Великог Краља био луксуз у погледу трошења времена, у нераду на штету општег добра. Колико ми је пута, задовољан проведеним даном у лову, са Његовим лепим осмејком на уснама рекао при повратку из лова:

„Е, данашњи дан сам лепо и са пуно задовољства провео, али прође још један дан у нераду; воденица је стајала и брашна није било. Сутра се све то мора надокнадити, јер без брашна нема хлеба, а треба хранити државу и народ."

Каква скромност у тежњама за уживањем овоземаљског живота!

Када оде Он у иностранство и у свет за личним уживањима? Никад, а није имао ни времена за то. Он је био врло културан човек, Он је волео музику, јер је и сам био музикалан. Он је волео уметност, и сам је био уметник стваралац. Он је био млад човек и свакојако волео живот, али Он је био човек, који је био свестан да су Му Бог и народ уделили велику мисију и да је од Њега у многоме зависио живот Његовог народа; а да се бди и мисли за свој народ никада није довољно времена, нити је довољно дуг дан, ни година, па ни живот, те да би се стигло да се што уради и постигне, јер се сваког часа, сваког дана појављују трудни и велики задаци за једнога Краља. **Ове мисли и речи Његове су.** И Он ми их је изрекао прошле године, када је идеалисао да оде на један пут преко мора, не тако далек, — у Каиро, — да посети Свог великог пријатеља Краља Фуада, са којим се познавао из Своје ране младости, а где је хтео да види вечне пирамиде, водоплавни Нил и његово богаство; где је хтео да проучи и научи шта су све људска памет, воља

и енергија могле да створе и искористе од природе; — хтео је да тамо види и ретке примере дивокоза, јединствених на свету. Јест, хтео је и желео да себи прибави уживања, која би му пружио овај пут, али Његово сиромаштво у слободном времену то Му није дало, јер Он за себе никад, никад није имао времена, а у богаству Свога времена био је прави сиромашак, јер га за себе никада није имао не само довољно, но може се рећи није га никако имао!

Колико пута је хтео да и Својим присуством ода хвалу и даде потстрека за даљи рад на каквој јавној приредби, неком нашем научнику, писцу, уметнику итд., али ретко је кад стигао. Често и у последњем тренутку спречен да лично оде, те је Своју наклоност и пажњу према слављенику морао показати на који други начин, а не личним присуством.

Скроман, невероватно скроман, био је Велики Краљ за хвале и овације упућиване Њему, било преко штампе, било при јавним манифестацијама Његовог народа. Његова скромност и у том погледу беше невероватно велика. Он је увек био готов да ода Своје признање и хвалу свакоме, ко буде то заслужио, али Он за Себе и Свој рад није то желео, јер је све што је чинио сматрао да Му је то дужност — и да је зато Краљ и вођа Свога народа, да му служи, чини и учини и да се стара за њега, његов живот и благостање.

При Његовим раније најављеним посетама појединим крајевима и градовима, којом је приликом хтео и желео да види и чује и осети веће масе народне, примао је, разумео је и схватио природност одушевљених овација народних и сматрао је да се народ скупио не само Њега ради, већ и ради саме народне приредбе и манифестације, као на пр. у случајевима соколских скупова, просветно-културних прослава итд.; — али, кад Он пролази крајеве и градове Своје државе да их посети, и као непознат и невидљив да види Свој

народ и његов живот, благостање и његове невоље, желео је да избегне сваки дочек и овације, а када би их на Своме путу у некоме месту и имао и био дочекан, то Му није било по вољи, прво, што је без тога могло да прође, јер не воли, пљескања, хвале и овације, а друго, што није желео да народ оставља свој посао и губи своје драгоцено време у приређивању дочека Њему. Иако је знао да су ти дочеци наишли спонтано и да је народ прикупила његова љубав према Њему и жеља да Га види, ипак је сматрао да је тај дочек излишан, јер није пошао за овацијама и славом, већ за стварним радом у народу.

Зашто је још велики народни Отац често путовао изненада кроз разне крајеве Своје државе, и желео да се не зна о Његовом путу и пролазу? Зато, што је био уверен, да само при таквим путовањима и при незваничним разговорима са сељацима и грађанима, које сретне и види, може да види стваран живот народа и чује за његове потребе и муке, јер та лична сазнања била су увек стварнија, по Његовом мишљењу, но сазнања из званичних извора, или при званичним приредбама и дочецима. И сељак и грађанин, када Га при разговору не позна, — што је ретко било, јер Га је готово цео народ познавао лично и преко фотографије, коју сваки па и најсиромашнији дом има, — или Га и позна, али освојен Краљевом простосрдачношћу и приступачношћу, отвори своме Господару срце и искрено Му се исповеди, — слободније но кад је у присуству других људи, нарочитих званичних претставника и власти, а Он је то хтео и желео, да од народа чује истину и упозна стварност. Он је често силазио у народ да га ближе осети и да из близа види његов живот. Сећам се као данас: крајем 1918 године, за време демобилизације у Београду, беше велика гужва на железничкој станици, а нарочито на Савском пристаништу, јер демобилисани војници жураху да се

што пре пребаце и стигну до својих давно напуштених села, домова и својих милих и драгих. По извештајима надлежних, транспорти теку у реду и нормално, али Краљ Отац и ратни друг Својих војника мислио је на њих и онда када су завршили своју свету војничку дужност! У неколико махова пролазио је дању железничку станицу и пристаниште, да види организацију и ред транспортовања, и како се третирају његови јунаци, — али једне ноћи седео је као и обично дуго и радио, а после пола ноћи позва ме себи и рече:

„Хајте да прошетамо по вароши''.

Одговорио сам: — Разумем Ваше Величанство, али додадох, да је Београд цео у мраку, јер у то време електрична централа престајала је да ради у 10 ч. и остављала је Београд у потпуној тами, а и да ће бити непријатно по мраку шетати по разривеним улицама и калдрми. Краљ не одговори ништа, устаде, обуче Свој шињел и пођосмо.

По Његовој жељи узесмо правац преко Теразија, Кн. Михаиловом улицом до Калемегдана. Стадосмо на тераси Калемегдана према Сави. Дуго је Краљ посматрао Савско пристаниште, које се налазило у мраку, једва осветљено са малим бројем карбитских лампи. Краљ је размишљао и ћутао. Нагло ме трже за руку и рече:

„Хајте''. Поведе ме низ страну Калемегдана према Сави, и са муком спуштајући се стрмом страном Калемегданске терасе с те стране сиђосмо на пристаниште. Слаба светлост од ретких карбидских лампи учинила је да смо ушли у готово потпун мрак. На пристаништу су две лађе дупком пуне резервиста, а око пристаништа и на улици маса света, демобилисаних војника, очекиваше да добије места на лађи. Седе на земљи, неко дрема, неко спава, а чује се и песма са свирком.

Краљ рече:

„Златни народ, колико много даје од себе, а колико мало тражи и како је са малим задовољан! Он не тражи ништа, али ми смо позвани да му пружимо потребно, јер је он то потпуно заслужио. Пустити њихова заморена тела да леже на улици и камењу у очекивању да добију места на лађи, то је нехатност и грех. Наредићете да ми сутра рано дође начелник штаба врховне команде. Ја ћу наћи пута и начина да овако више не буде. Надлежни су сигурно казали и мисле: свршили сте своју дужност, па сад можете ићи како знате и умете. Не, није тако. Они су вршили своју дужност према Отаџбини и старешинама и сјајно су је довршили, а сада је на нама старешинама да према њима вршимо своју дужност, јер они су од нас то потпуно заслужили. Моји ваљани ратни другови! Они не траже ништа више, сретни што иду својим милим и драгим, задовољни су оним што имају и што им се пружи. Јест, али је наша дужност, кад их је Бог досада сачувао, да их ми здраве доведемо до њихових домова у заслужени одмор и мир. Њихово здравље и крепост досада су били потребни Отаџбини, а од сада потребни су њиховом напуштеном дому.''

Народ је кроз мрак гледао два официра који се крећу између њих, застају, а са по неким од њих проговоре. Али нико није ни слутио да их то у то позно доба обилази њихов Краљ, који у својој краљевској скромности не жели да Га познаду, те да Му из благодарности, што Га интересује и сада њихов живот, сада кад одлазе својим кућама — кличу „Живео'' и одају своју хвалу и захвалност. Њихов скромни Краљ прошао је готово невидљиво мимо њих, као свети дух, помиловао их Својим дахом, и изгубио се нечујно, исто онако, као што је и дошао међ њих.

У сваком Свом поступку, сваким Својим покретом Велики Краљ, Краљ Народни Отац, одавао је Своју скромност Њему природом урођену.

Он је радио, Он је чинио, делао, увек прикривен велом Своје скромности. Сматрао је да треба сваког дана и сваког часа свршити по нешто корисно за Свој

народ, а да се не мора знати да је то Он учинио и створио; главно је нешто добро свршити, а ко је то учинио, то је споредно. Сматрао је да све што чини, чини по Својој краљевској дужности, а не да би стекао хвалу и признање. Колико пути сам имао прилике да Га видим, где из потпуног расположења у часу падне у нерасположење, када из дневних листова наших или страних види чланке или фотографије појединих наших великодостојника и виших државних службеника, са којима се рекламирају и траже хвале и признања за себе. Такве људе врло је мало ценио, често им је и наговештавао да једном озбиљном раденику, који по дужности има да ради, ствара и чини за народ, није потребна никаква јавна реклама, а нарочито реклама коју он сам себи приређује, или преко својих пријатеља ствара. Своју скромност желео је и хтео да пренесе и на другога, да и други такви буду, јер је сматрао да је скромност најбоља одлика једног човека.

Како се тек манифестовала скромност Његовог Дома! Он није уживао у блеску краљевских палата, дворских свечаности. Он је живот Свога дома прилагођавао животу домова и обичаја народних. Његов народ одликовао се скромним домаћим животом, што га је по Његовом мишљењу и начинило великим у подвизима за опште добро, па је и Он хтео и желео да и примером скромности Свога дома одржи ту лепу одлику Свога народа.

И по стилу и по унутрашњости Својих домова желео је да се што више приближи Своме народу. Како величина и пространство Његовог дома, тако и унутрашњи уређај претстављаху простоту и скромност.

Његов главни Дворац на Дедињу претставља оличење простоте и скромности. У њему нема ни великих сала, ни луксузних одаја, већ само онолико скромних просторија најпотребнијих за живот Краљевске породице и за пријем мањег обима. Сем два салона нешто

већа но у обичним кућама, остале одаје су само за рад и за становање. Све је скромно уређено, а лепо и са пуно укуса, да је свак, који је имао прилике и срећу да буде код Краља у аудиенцији или на обеду, био то наш човек или странац, био задивљен простотом, али још више лепотом, како спољне тако и унутрашње архитектуре и неутрпаног и бројно малог намештаја, али спретно и лепо намештеног, а само онолико колико га је било потребно! Слично нашој домаћинској кући, у унутрашњост Краљевог дома модерност није допрла, већ се види скромно бело окречена кућа са доксатима и верандама, а кад се уђе у кућу, опет бели зидови, са старим намештајем и народним тканинама спретно распоређеним. А од чистоте све блиста, а све вам то пружа пријатну слику за око и осећа се у свима одајама чиста и пријатна атмосфера. Не само у Краљевом Дворцу на Дедињу, већ и у Његовим малим пољским домовима у Тополи, на Бледу, Хан Пијеску, одмах падају у очи простота и лепота скромног стила и архитектуре, спољне и унутрашње. Све је бело као да га је рука наше старе домаћице обучене у српску ношњу својом руком окречила, — а намештај, истина краљевски, старинског стила, од дрвета и у простим линијама. Неколико слика, изабраних и ретких, окачених о беле зидове и доста цвећа у вазнама наше домаће грнчарије, — чинило је цео декор у простоти унутарњег уређаја скромног Краљевског дома.

Исто је то, још само много скромније, у Његовој кућици на Опленцу. Основе и темеље за ову кућицу пред сам велики рат ударио је Краљ Ослободитељ, Отац Краља Ујединитеља, а тек по рату довршена је. Мала, може се рећи пре виноградска кућица неког нашег доброг домаћина из Шумадије, са најнужнијим одајама и најпотребнијим намештајем. Колико је виноградских вила на Топчидерском брду код Београда, вила приватних људи, које се претстављају као палате

према овој простој, скромној и малој Краљевској кућици.

Домови великог Краља били су заиста скромни и мали, — али баш у тој скромној домаћој атмосфери Геније народног Краља налазио је најбоље моменте за Своје велике мисли и идеје! У тим малим скромним домовима Краљ је стварао планове да учврсти темеље Својој и народној великој кући Југославији и да Свој љубљени народ поведе и води путевима среће и благостања.

Не само да је Краљу у нарави била усађена скромност, наслеђа од Свог Великог Оца и од своје рано преминуле племените и скромне Мајке, већ као велики државник желео је да пружи пример Своме народу и да му укаже, да је скромност најбоља одлика човека и народа а да је човеку раднику неопходан само насушни хлеб и најпотребније за одржавање живота, чиста скромна кућа за одржавање здравља, — и да је главна животна потреба за човека и домаћина рад за одржање своје породице, за службу друштву и држави и да је скромност у исхрани, оделу и у кући, уопште у животу, најлепша одлика човека и породице.

Колико пута сам Га чуо да овако говори.

Имао сам често прилике да видим задовољство у очима Краља, када је посматрајући сељачко коло видео Своју сеоску омладину и сеоске девојке обучене у лепо народно одело, јер је у томе видео не само одржавање наше лепе народне ношње, но и скромност мушке и женске омладине, будућих народних јунака и народних матера. А како се сретним осећао када би ушао у какву сеоску кућу Шумадије, бело окречену, са младим и напредним шљивиком око ње, а у кући видео чисто и лепо проветрену собу са простим креветима, покривеним чистом народном шареницом, — а у лепо пометеној оџаклији ври окачен на веригама котао са јелом. По изласку из куће, после изговорених похвала старици или редуши, која је тако лепо спремила свој дом, док

су радници на послу, често се задржавао кратко време на доксату, или под каквим дрветом седећи на дрвеном троношцу, у разговору, најчешће са дечицом домаћиновом. Као излив Свога задовољства, а и да би дао признања и потстрека домаћину и домаћици, остављао би као успомену на Његову посету томе дому дар дечици — златник са Својим ликом.

Толико је Он волео сеоски дом и живот у тој *„народној кошници"*, како је Он често називао село и сеоски дом, и како је често говорио, да се ту на селу, у сеоском дому скупља животни мед, где сељак — работник, попут пчеле, доноси труд својих руку да исхрани не само себе и укућане, већ и да пружи и другоме и да исхрани и град и цео народ.

Зато и за Себе покојни Краљ, из љубави према Своме народу, према селу и тој народној кошници — сеоској кући и дому — и од Свог дома створио је *„народну кошницу"*, из које је пружао Свом народу Своје старање за народно добро и за народно благостање. Из те љубави проистекло је да је и Свој дом испуњавао скромношћу, а Својој скромној кући давао и спољни и унутрашњи уређај сличан народном сеоском дому. И код Њега, у Двору на Дедињу и у Тополи, између осталога уређаја, постојала је и оџаклија (камини у форми оџаклија) са веригама, а имало је народних сандука (скриња) у којима сељачке девојке слажу и чувају своју девојачку спрему; баш те скриње су Му чиниле украс одаје у којој се налазила оџаклија. Често је у Тополи увече при месечини седео на ниској столици поред оџаклије, која је нарочито саграђена споља уз зграду кујне, посматрао како пламен лиже уз дуварове и пекући лично корен кукуруза набоден на дугачки штап, размишљао сам, а понекад скупљао око себе раднике, сељаке из околине и разговарао са њима, о њиховом животу уопште и на дому. Често је тако седећи поред ватре, где се пекао ћевап или прасе, а обично је за те специјалитете народне кујне узимао

кога од сељака „стручњака", како је Он говорио за сељаке „печењаре" и посматрајући више њега и друге сељаке но ражањ, са њима разговарао. На крају када би устао да узме Своју скромну вечеру, пожелео би Својим саговорницима лаку ноћ и при Своме благом осмејку рекао им:

„Е, браћо, моба је завршена, и ето вама нек остане ваш труд, јер ви сте се пекли и опекли, па нека вам је пријатна заслужена вечера, нека вам је на здравље."

Сељаци би скинули капе и поздравили Га стидљиво са *„живео, и лака Вам ноћ!"*

Задовољан после овакве седељке са Својим народом пред ватром у оџаклији, Својим лаким и енергичним кораком Краљ би отишао у Своју кућу, узео би Своју скромну вечеру, и за време вечере највећи део разговора био би упућен на Његове сељаке, на чистоту њихове душе, на њихов тежак радни дан и њихову скромност у свему — и био би врло задовољан што је провео који часак са сељацима и што им је после дневног умора пружио добру вечеру.

Ето још једног од примера урођене скромности и простог живота великога Краља! Ето примера у чему је Његова скромност налазила животно задовољство! Не у бучним вечерима и у друштву велике господштине, и не у сјају, у празним разговорима, већ у лепој сеоској атмосфери, при благој месечини, седећи на троношцу поред ватре, пекући лично корен кукуруза, или уз прости разговор са Својим печењарима, — Својим сељацима, бившим ратницима и ратним друговима, — Он је налазио Свој заслужни душевни и умни одмор; у таквој атмосфери и таквој средини, а после Његовог трудног дана, дана испуњена радом, баш као што је и тај сељак-радник испунио свој радни дан у зноју свога лица и заслужио свој телесни одмор.

Краљ је говорио често и у приликама:

„У скромности човека огледа се и чистота његове душе. Само скроман човек може бити користан себи,

друштву и држави. Скромност и светао карактер су близанци нераздељиви. Бес и тежња за раскоши и бурним животом извор су свих порока. Скроман човек је и радан и вредан; он стигне да себи створи потребно за живот, — а нескроман не стиже да дозвољеним путем обезбеди своје нескромне потребе, већ тражи недозвољени пут, а крај му је сигурна пропаст и морална и материјална. Васпитај своју децу да буду скромна у сваком погледу, тиме ћеш им оставити у наслеђе највеће богаство."

Он, Велики Народни Отац и Своју децу, мале Краљевиће, три Своја Сокола, васпитавао је тако, да им улије још из малена скромност у животу, ту круну човечијег карактера. Треба само погледати скромне кућице на Дедињу, Опленцу и на Бледу, где су смештена деца Великог Родитеља! Погледати скромну сеоску кућицу на Дедињу, облика овалног на форму зрна пасуља, због чега је Краљ и називао ову кућицу „Пасуљ", погледати кров те куће, који је покривен сламом и трском; да није у њој централног грејања, купатила и паркета, свак би ушавши у њу веровао да је дошао у неко село, у посету једном од богатијих сеоских домова. Унутра, сушта простота. Спаваће дечије собе готово празне; никаквих украса, већ чисти бело окречени зидови, мали гвоздени бели креветићи, дрвени бело обојени столови и столице, и то је готово цео собни намештај Краљевих Синова, — будућег Краља и Краљевских Принчева. Треба бацити поглед на дечију кућицу на Опленцу и видеће се исто то. И тамо је дечија сеоска кућа, само у стилу другог краја државе, а унутра скромност као и у кући на Дедињу, а може се рећи још простије и још скромније. Ова кућица тип је праве сеоске куће са доксатима са свију страна, са којих се шири поглед на повијарце лепе Шумадије и на околна села са белим кућама, украшеним шљивацима и воћњацима. Ову кућу назвао је „сељачка кућа".

У дечијим кућама живот је једноставан и прост, трпеза скромна и непретрпана јелом. У свему се огледа скромност, сва деца се уче и навикавају скромном животу, скромности у потребама и у храни! Живот Краљевске деце у кућицама њиховим јесте само ноћу и по ружном времену, иначе свој дан проводе она напољу, у природи, у игри и раду. Врло често се Краљевска деца могу видети на Дедињу међ радницима, где им помажу својим дечијим и још нејаким ручицама: — малим грабуљама скупљају покошену траву, или је малим вилама растурају да се суши; или од сухе траве праве пластове, а често их растурају, да би их понова направили; или са ашовчићима окопавају цвеће и руже у башти заједно са радницима. Тај начин васпитања: телесни рад на ваздуху и у пољу, појачава плућа и здравље деце, а уз то родитељи желе да деца Краљевска виде раднике при њиховом неуморном и трудном послу, да сами осете тежину замора и да заволе тај радни свет, који у зноју свога лица зарађује насушни хлеб за себе и за своју дечицу. Родитељи младих Краљевића упућују их Својим примером и стварношћу на рад и скромност и на љубав према своме народу, нарочито према радном свету и сељаку, а упућују их да осете народну душу и познат тешки живот његов.

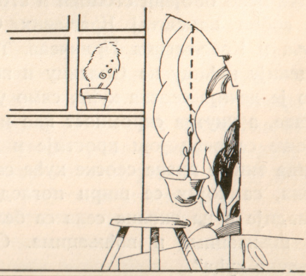

Краљ је по рођењу и по крви, и по свом карактеру и васпитању био демократа. — Он је потекао из средине свога народа, у жилама му је и по Оцу и по Мајци текла чиста народна крв, па зато је толико, и до личног пожртвовања, волео Свој народ, а у Своме је карактеру имао све добре особине Свога народа. Он је то знао и осећао, те зато је као највиши народни човек осећао Свој народ, познавао га и био му близак. Он је био највећи демократа у Краљевини и био директни Вођа Свога народа. Историја Краљева није, нити ће скоро забележити тако демократског Краља, као што је био Он. Његов демократизам није нико боље дефинисао до Он сам у Својим речима *„између Мене и народа нема посредника"*.

Његов истинити демократизам потврђују лепо и Његове речи: *„Ја сам само најстарији службеник Отаџбине и народа, и као такав морам да им служим свим Својим бићем и свом Својом душом, безгранично и до пожртвовања"*. И у истини Он је не само тако схватио и осетио Своју дужност према народу и држави, већ им је тако и служио, па и Свој живот жртвовао у извршењу Своје дужности према народу и држави! Његов велики демократизам долазио је као природна последица из Његове љубави према Отаџбини и народу, јер Он их је обоје неподељиво волео и љубио.

Велики Краљ је Свој демократизам највише испољавао у Свом непосредном додиру са Својим народом, како у рату тако и у миру, спуштајући се до најзабаченијег краја Отаџбине, до колебе пастира, до земуница Својих војника.

Њему је сваки држављанин могао прићи, говорити са Њиме и изјадати Му своје муке и тегобе. Његова

приступачност је позната широм целе земље, јер Он је сваког хтео и желео да чује, сваког да саслуша и свакога да помогне. Народ Му је долазио и народу је још чешће Он одлазио. Његова заузетост државним пословима у Престоници сметала Му је и спречавала додир са држављанима, те је Он због тога осећао један велики недостатак у Свом дневном раду, — и зато је Он чешће одлазио међ народ да га види и да га чује. Како су Му били драги разговори са народом, нарочито са сељацима! Како Му је народ простосрдачно приступао и са Њиме разговарао! Колико сам пути чуо сељаке или раднике на друму где кажу:

„Е, Господару, кад би ми могли овако чешће поразговарати, живот би нам био и дражи и лакши. Са властима и чиновницима овако просто и лепо никад не можемо проговорити, а где си Ти далеко већи од њих, па нас лепо ословиш и лепо хоћеш и умеш да нас разумеш."

Једном приликом покварио се Краљев ауто баш при изласку из једног села. Покојни Краљ пође пешице, да би га ауто доцније сустигао. Дотрчаше и стигоше Краља неколико сељака, скинуше своје капе и поздравише Га. Краљ их запита:

„Од куд ви браћо?"

Сељаци одговорише:

„Па ето, Господару, видесмо да ауто стаде, а Ти продужи пешице; потрчасмо до кола да што помогнемо, па како наша помоћ не беше потребна, пођосмо да Ти правимо друштво".

Док један отреситији сељак додаде:

„Хвала Богу да није било веће несреће, а извини, Господару, баш волимо што Ти се ово деси, те нам Те Бог задржа крај нашег села, да Те изближе видимо и чујемо. Знамо ми од срећних људи, који су говорили с Тобом, да Те треба само видети из близа и чути, а бољи мелем за своје бриге не треба тражити."

На то ће Краљ:

Е, зар је баш тако јуначе?"

Сељак одговори:

„Јесте, Господару, то ја знам из причања мога оца, који је у рату био с Тобом, па вели, кад само чујемо да је Престолонаследник близу нас, а камо ли кад Га видимо у нашем рову, знамо да ће бити добро, и да нам се задуго никаква несрећа неће догодити, па ето не замери нам, што пођосмо за Тобом и што Ти приђосмо."

И заиста умео је народни Краљ да говори са Својим народом; умео је, јер му је познавао душу и живот, а и волео га свим срцем Својим. Он је знао шта га има питати; Он је умео да му лепо и благо одговори на питање; Он је умео да му пружи наду на бољи живот, а народ је у Његове речи веровао као у Јеванђеље.

После смрти Краља у разговору о лепим особинама Његовим и о Његовом демократизму, упитао ме је један наш познати инжињер: да ли сам био са покојним Краљем прошле године при обиласку пруге Велес—Прилеп? Одговорио сам да јесам, нашта ми он исприча како је Краљ задржао ауто код једног пропуста на друму и срдачно разговарао са радницима, и да је се тај догађај телеграфском брзином рашчуо међ све раднике. У истини Краљ је пошао из Градског аутом, да обиђе радове на тунелу код Бабуне, но услед кише ранијих дана и рђавог пута ка месту, где се налазио тунел, аутом се није могло проћи, те смо се морали вратити на друм и продужити ка Прилепу. На путу виде Краљ где неколико радника раде на једном пропусту, те нареди шоферу да стане; сиђосмо са кола и Краљ ступи у разговор са радницима. Ови Га нису познавали. Питао их је шта раде, одакле се вади камен, којим раде пропуст, јер је камен био црвенкасте боје, а Краљ је где год би ишао и наишао на црвенкасти камен узимао к себи комад и распитивао одакле се вади, јер је желео да

Свој споменик незнаном јунаку на Авали подигне од црвеног гранита; даље је питао раднике одакле су, колика им је дневница и разговарао о приликама у опште. Радници одговорише да су из оближњег села и дадоше врло јасне одговоре на сва питања, али се нарочито задржаше на малој дневници, која им стиже тек да исхране своје породице. На то један додаде:

„Господо, хвала вам да се питате са нама, простим радницима, а хвала Богу и Краљу, што се диже ова железничка пруга и оправљају друмови, те ми имамо посла а од тог посла и хлеба, а Бог и наш добри Краљ постараће се, те ће бити и за остале потребе."

Краљ га потапша по рамену и рече му:

„Тако, брате, Бог је добар, па се за свакога постара."

Краљ се окрете око себе и упита раднике колико њих раде на томе пропусту. Радници одговорише да их је свега осам на броју, а да су троје њих отишли до села по некакав материјал. На то се Краљ окрете ономе што је говорио о Богу и Краљу и рече му:

„Ето пријатељу, лепо си рекао, да ће се Бог постарати да буде и за остале ваше потребе", пружи му 4.000 динара да међ собом поделе и рече: *„Само да се Бог и у будуће стара за вас добре раднике, будите радни и поштени, па од овог новца да дате свој део и оним друговима што нису овде већ у селу. Остајте ми здраво и збогом."*

„Хвала, Господине Генерале, и сретан Вам пут", одговорише радници.

Краљ, чим седе у ауто, весело ми рече:

„Како сам задовољан да сам сиротим радницима могао пружити тренутак среће, а нарочито ми је драго што ме нису познали, што неће ни знати да сам то Ја био и даровао их."

Али већ сутрадан се сазнало да је *„Господин Генерал"* био лично Њ. В. Краљ, а овај сусрет са

радницима убрзо се рашчуо кроз цео крај, јер су радници после одласка Краљевог мислили и нагађали да генерал није могао бити нико други него њихов добри Краљ, и послали су једног од њих до прве жандармериске станице и сазнали да је у истини то био Он, народни пријатељ и Отац.

Волео је Краљ да разговара са радником и сељаком. Волео је, јер је при таквим разговорима увек осећао чисту душу и скромност Свога радног народа и волео њихову искреност и простоту у одговорима на постављена им питања. Осећао је увек задовољство да сиротом раднику причини ма и тренутну радост и да му олакша терет његових брига. При томе се нарочито старао да по штогод учини раденику, али да остане непримећено. Дешавало је се, не једанпут, да је шетајући парком Свога Дедиња, или на Опленцу угледао о дрвету обешене торбе радничке и прилазио им да у њих спусти по коју новчаницу, те да би уморни радник дошав у подне да узме своју скромну храну, нашавши новац у њој оснажио свој дух и смањио своју бригу за насушним хлебом за себе и своју породицу. Радници су осећали да за своју срећу имају да захвале невидљивој дарежљивој руци свога доброг Краља!

Небројено је оваквих случајева, примера и епизода из додира Краља демократе са Његовим народом. **Његов демократизам није био само теориски и кабинетски, већ се показивао и у пракси, стварном раду и непосредном додиру са народом.** За Његов демократизам, за Његову жељу да помогне народу, Његов народ није само чуо, већ Га је осетио на себи самоме посредно и непосредно, — преко Његових наређења надлежним и преко Њега самога у непосредном додиру. **Да је у држави народ извор и утока свега није Краљ само говорио, него је то Своје признање показивао и делом, одајући му то Своје признање лично и непосредно на разне начине и разним путевима. Народ је**

то чуо, знао и видео и на себи осетио, те зато Га је волео, поштовао и у Њему гледао гарантију за будућност своју и своје деце. Народ је тешкоће живота лакше подносио са надом у Бога и у свога Краља, народног Оца.

У истини, велики народни Краљ, даноноћно и свакога часа мислио је само на Свој народ и како народу да помогне. Он је као нико други познавао тешкоће и трговаца и индустријалца и занатлије и радника, а нарочито сељака. Он је све Своје мисли, Сву Своју од целог света признату му генијалност, трошио на питању: како да се помогне народу у овој послератној кризи и немаштини, и како да се помогне држави, да се економски и финансиски нормално развије и напредује, те да се и народ тешком светском кризом више не исцрпљује. То је била Његова главна брига и то Га је питање највише пекло, мучило и занимало. У истини тај задатак био му је најтежи, не само Њему већ и водећим главама целога света, јер је економско-финансиска криза притиснула цео свет, може се рећи још и горе и више него наш народ. Не данима, не недељама, већ годинама је Он мислио како да реши ово питање. Нико као Он није познавао ово већ несносно стање у народу; нико толико није мислио на ту народну несрећу, као што је то Он мислио и нико је није примао к срцу тако као што је Он примао. Он је знао и то, да и народ ни у кога није више упирао своје очи и пружао своје руке него у Њега, свога Краља. Он је осећао да нико није ни позванији од Њега да мисли на народне муке, но што је Он као Краљ зато позван. Ето, зашто је Њега морила та народна тегоба и ето зашто је толико мислио како да помогне Своме народу. Колико пута ми је о овоме говорио и изражавао Своју бригу и Своје размишљање о томе. Покушавао је много штошта, правио је планове, али резултата каквог је Он желео и какав је био

потребан још није било. Шта би добри Краљ дао од себе и учинио да успе на овоме послу?

Једнога дана, то је било пре две године на Бледу, Краљ ми рече:

„Дуго и дуго мислим како ћу решити економско-финансиску кризу, и помоћи народ да се извуче из ових тешких материјалних прилика. На крају дошао сам до жалосне истине, да се то опште светско зло тешко може излечити и да ће дуже трајати. Ово зло не може се излечити ни ма коликим спољним, а још мање унутрашњим зајмом, о инфлацији ни говора, јер је инфлација нож са две оштрице, а сем тога ући у њу лако је, али изићи из ње тешко је и готово немогућно. Остало ми је да се Сам обратим на Божју помоћ, а Бог је милостив и увек је у несрећи помагао наш народ и извлачио га из најтежих неприлика. Хвала Богу да се успело да Југославија у сваком погледу чврстом ногом иде ка све већој снази и напретку, а сада ћу се свом Својом моћи заузети да народу што више олакшам тежак терет опште материјалне кризе. Свој живот, све силе и сву своју имовину уложићу за добро народа, јер за све Своје добро њему и дугујем, а за све Своје државничке успехе ослонца сам имао у сарадњи Мога народа. Бог је својом наклоношћу богато обдарио нашу земљу свим и свачим, богаством и на површини земље и у њеној утроби, и на нама је само да несебичном вољом и паметно све то искористимо и пружимо народу од Бога му већ намењено благостање.“

Колико пута ми је Краљ понављао Своје мисли за борбу противу кризе и колико се је пута на Његовом измученом и енергичном лицу појављивао детињски израз среће и задовољства у нади да ће наћи начина да Своме народу помогне. Често пута враћао се на исту мисао и говорио да ако Бог да па успе, како ће се народу скинути мора, која га притискује и одахнуће својом напаћеном душом, а држава процветати.

Краљ никад није тежио за личним богаством, већ Му је био идеал да обогати Свој народ и духовно и материјално. И успео би, Божјом помоћи, у овом Свом великом подухвату, — успео би јер се Његовој чврстој вољи и неустрашивој руци није ништа промакло, а да не успе; победио би и у овој борби за добро Свога народа, да Му несрећна рука проданих душа и непријатеља Његовог и Његовог народа не узе живот и не даде Му да изведе Своју идеју и да је крунише успехом!

Даће Бог, а помоћи ће и напаћена душа Великог Народног Оца, која сигурно и сада лебди над Југославијом и Његовим народом, да се и у овоме правцу успе онако, како је то Он Својим чистим срцем желео, те да народ ма и после Његове мученичке смрти осети оне благодети, које му је Он, велики народни Краљ, желео да пружи!

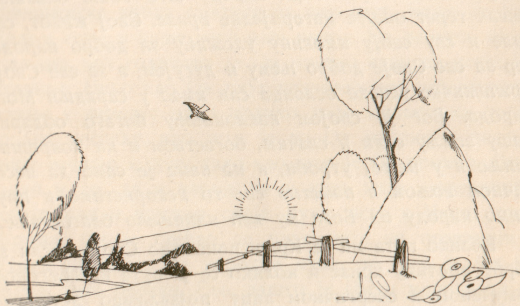

н, Велики Народни Краљ, освајао је свакога Својом благошћу и простосрдачношћу, како Своје државље, тако и странце, како школоване људе, тако и раднике и сељаке. Ко год је дошао код Њега, ко је год проговорио са Њиме и провео уз Њега ма и најкраће време, био је освојен Његовом простосрдачношћу, приступачношћу и Његовом благошћу. За свакога је Он имао добру реч, према свакоме је умео да подеси разговор. Све је Он знао, о свему умео да разговара, познавао је сва питања ма из које гране то било. Највише што је освајало саговорнике Му беше Његова благост. Свакоги је умео лепо дочекати и испратити! Колико сам људи чуо где кажу при изласку из Његовог кабинета: стране дипломате, наше високе личности, трговца или сељака, — како је диван Краљ, како их је освојио при првим речима и како све зна. Да, Њему је то било у природи, а благост и приступачност беху Његове природне особине. Дешавало се да је по неко тражио и добио аудиенцију, да би измолио штогод и излазећи од Њега, очаран и фасциниран Његовом љубазношћу и простосрдачним пријемом, није могао и знао рећи какав је успех постигао после аудиенције.

Сећам се једног интересантног случаја који ово потврђује. То је било после Ослобођења и Уједињења. У то време Краљ је као Принц-Регент примао много света и многе депутације. Било је ту господе, сељака из свих крајева, а нарочито из Босне, већином старијих

људи. Једнога дана добила је аудиенцију и једна млада госпа из Загреба, која је хтела да моли Регента за помиловање свога мужа, дотле активног мајора. Упознао сам Краља са предметом молбе. Њен муж, бивши аустро-угарски официр, који је примљен у нашу војску као мајор и остао са службом у Загребу, а доцније премештен за Скопље, пошто није хтео да оде у место новог опредељења, за неизвршење указа и наредбе буде стављен под суд, те буде осуђен на годину дана затвора са губитком чина. Госпођа је желела милост и опроштај казне за свога мужа.

Пред почетак аудиенције, кратко време провео сам у разговору са госпођом у чекаоници. Јадна млада жена, сва застрашена и нервозна, јер ће први пут изаћи пред Регента, кога дотада никад није видела. Пита ме како ће да уђе, како да се понаша и снађе пред Регентом и да ли може да се нада да ће успети у својој молби. Храбрио сам госпођу и одговорио јој да се не плаши, јер сам уверен да ће јој се повратити храброст и присебност, чим буде видела благо лице Регента, чује прве Његове речи и осетила Његову приступачност и простодушност, а што се тиче њене молбе, одмах се неће моћи излити милост Регента на њеног мужа, јер казна још није извршна, а по прерогативима Краљевским, помиловање може доћи тек када казна постане извршна. На то ми госпођа одговори да то није знала, али бол за судбином свога мужа натера је на овај корак, али сад би се чисто вратила кући, јер сва дрхти и од саме помисли да ће изићи пред Регента. Дође час почетка аудиенције, госпођа обриса сузе и уђе у Регентов кабинет. По изласку из кабинета, видех госпођу озарена лица, веселу и насмејану. Помислих да је ипак издејствовала помиловање своме мужу и рекох јој: *„Госпођо, ви уђосте уплашени, са сузама у очима, а ево вас, Богу хвала, где излазите преображени, весели и насмејани“*. Госпођа ми одговори: *„Јест, полетела бих од среће и весеља! Диван је Регент, како ме је сусрео, пружио Његову чврсту десницу, понудио ми да седнем, а са каквом светитељском благошћу меословио са „добар дан госпођо“. Кад сам Га са врата погледала, Његов благи осмејак на уснама приковао је мој поглед на тај осмејак, да га нисам могла одвојити. Ништа друго нисам ни видела! Да ме питате као жену: на каквој сам столици седела, шта сам видела по соби, не бих вам могла дати одговора, јер сам гледала само у Његову главу, рано проседелу, у Његове црне крупне очи, које продиру у човека, међутим тако миле и пуне благости. А тек онај Његов осмејак на устима! Никада га нећу заборавити. Па Његов глас, благ а енергичан, — који привлачи и звони као манастирска звона у тихој ноћи и умива вас као јутарња роса, — звонио је као најлепша мелодија.“*

Да би прекинуо госпођу, јер би у свом одушевљењу још дуго износила своје утиске, рекох јој:

„Мило ми је госпођо, да вас је Регент тако лепо примио и задобио Својом приступачношћу и благошћу, али јесте ли успели што по вашој молби“?

На то ће госпођа одговорити:

„Не знам ни шта сам Му рекла, нити знам шта ми је одговорио за моју молбу, јер сам Га само гледала и слушала мелодију Његовог гласа. Не знам ни да ли сам Му изјавила моју молбу, нити како сам је претставила, јер ме је толико освојио својом срдачношћу, да сам заборавила на све. Шта ми је одговорио? Јест! Рекао ми је да се утешим, а да ће Он тражити обавештења од надлежних и учиниће све што је могућно, да ми помогне. Јест, тако нешто ми је наш добри Регент одговорио“. И тако под тим утисцима, очарана лепим особинама Краља, госпођа оде из Двора врло задовољна!

По одласку госпође видео сам Краља и Он ми рече како је одмах још при уласку госпођином у Његов кабинет приметио њене сузне очи, страх и несигуран

корак. Жао Му је било, јер цени њене осећаје за свога мужа, а прво Му је било да је охрабри и упути неколико речи.

„У истини, жао Ми је било те слабе жене" — рече ми Краљ, *„али, нагласио сам јој да је њен супруг као војник учинио велику грешку и да се јако огрешио о закон и дисциплину у војсци. Закон је зато да се поштује и по њему управља свако, па и Ја као Регент. Тражићу податке и обавештења о случају њеног мужа, а рекао сам јој да се умири и све што се буде могло учинити учиниће се. Није ми никада жао кад неко трпи због своје кривице, нарочито свесно учињене кривице, али ми је заиста жао оних некривих који трпе. Жао ми је ове жене, јер она није крива за грешку свога мужа, а тек како Ми је жао невине деце, која исто тако подносе тешке последице грешака својих родитеља. Али шта ће се, не сме се дозволити неред и непослушност у војсци. — Потражите одмах податке о овоме случају, и видећу како стоји ствар и да ли се може што учинити по молби ове жене и за њихову невину децу".*

Ретко је наћи пример да се у карактеру једнога човека тако хармонично сложе благост и енергичност. Код Краља та хармонија била је савршена! Он је имао много срца за несреће, али и пуно енергије да сачува ред, законитост и опште добро. Он је праштао, много праштао, али енергично је иступао и без милости када кривица појединаца задире у опште добро друштва, државе и народа. Нарочито је био немилосрдан и енергичан у Својим одлукама за грешке учињене из користољубља. Безобзирни материјализам појединаца био је за Њега најтежа кривица и у томе није имао милости. Признање свакога који се огрешио сматрао је као повод и заслугу да се према њему има обзира и да му се може опростити, или донекле опростити.

Нарочито је био великодушан у праштању кривица за увреде Њему нанесене. Ко је осуђен за увреду

Њему нанесену и обратио Му се за помиловање, одмах је био помилован. Ово је чинио прво зато што је био великодушан и био уверен да Он, као заштитник закона, правде и реда, не може бити сваком по вољи, а да има слабих људи који подлегну утицају других, који у нереду желе да извуку користи за себе, а веровао је да има и подметања у том смислу и схватао је ону народну изреку „два без душе трећи без главе". Веровао је и у то, да кад је ко осуђен за увреду Њему нанету, па се каје и моли за опроштај, најчешће, и вероватно, да тај човек није крив, нити је уопште рђав и непоправим.

Праштао је, много праштао! Он је сматрао да је казна зато да поправи човека, а не да га упропасти, а признање и кајање сматрао је да су поступци само непокварених људи и да су њихове учињене грешке случајне, или изазване нарочитим околностима.

Он је мислио и размишљао о сваком Свом Краљевском поступку. Ништа Он није решавао брзо, а сваки Његов акт је резултат дугог размишљања. Сећам се неколиких примера Његовог праштања за учињене кривице од стране Његових војника, демобилисаних по свршетку последњег великог рата. Било је случајева молби за помиловање за извршено убиство на селу, које је извршио демобилисани обвезник по доласку својој кући. Један случај био је овакав: Вратио се војник својој кући са Солунског фронта по завршеном рату, сав сретан, да после толико година загрли своје родитеље, своју жену и своју дечицу. Жељан свога топлог домаћег огњишта жури своме дому, сав сретан да што пре угледа дим из димњака свога огњишта. Приближивши се селу виде своју кућу, али место радости обузе га нека туга и брига! Кућа му се не бели, какву ју је он оставио полазећи у рат, а димњак не дими. Са страхом и тешком слутњом улази у своје неуређено и разграђено двориште. Зове, назива, али никаквог одговора! Кућа опустила! Као

без главе јури до првога суседа, без капе, разбарушене косе и пита где су његови, шта је са њима? Одговор, страшан одговор! Оца и матер одвукли окупатори тамо негде у логор интернираних, где су и умрли! Жена полудела од удара несреће, а деца? — Децу су спасли добри људи, старци и жива и здрава налазе се код њихових домова! Ко то учини Бог да му плати! Ко? Добио је одговор да је све то дело продане душе и војног бегунца, његовог до рата друга и војног исписника. Тај несрећник побегао је са фронта од својих другова, од својих старешина, вратио се у село и ставио се у службу непријатељу. Пањкао је и сумњичио и људе и жене, па чак и нејаку децу. На његову лажну доставу, одведоше старе му родитеље у ропство, а јадна њихова снаха, а његова жена, помери памећу и ено је у лудници! Страшна историја, страшан удес за сина, мужа, оца и вредног и поштеног домаћина, а нарочито страшан удес за војника, који је до последњег даха давао и дао Отаџбини све. Као без душе одјури у правцу куће издајника, нађе га и без речи сручи му нож у сред срца! Предаде се властима, судише га и осудише, јер нико није у праву да сам себи стиче задовољења и освету. Узеше све олакшавајуће околности, али ипак он место да одмара своје намучене кости на топлом и тихом домаћем огњишту, међ својим милим и драгим, оде на тешку робију.

Отприлике такав је био садржај молбе овог несрећника, коју је упутио Краљу, своме Врховном Команданту, молећи за милост. И добио је, одмах је добио Краљевску милост и помилован је од казне и вратио се своме опустелом дому.

Ја сам лично читао ову молбу Краљу Војнику и приметих му тугу на лицу, док су Му очи севале као две варнице и рече ми:

„Нечовек! Да је ваљао, остао би са својим друговима да брани Отаџбину. Таковом издајнику није ништа

свето. Тај изрод у себи није имао ничег људског, и није заслужио тако лаку смрт — ножем у срце. Одмах наредите да се молилац пусти на слободу". Замисли се за моменат и настави: *„Истина је да је требао овај паћеник да остави суду и земаљским законима да они заштите правду, али Ја га разумем и схватам. Ја сам са њиме и преживео и гледао муке и патње, које је он издржао у одбрану своје Отаџбине и свога дома! Па у место да ужива заслужени мир победника на топлом огњишту свога дома, он наилази на пустош! И то од кога му је несрећа дошла? Не од непријатеља, већ од свога ратног друга, од изрода! Јадан мој војник, колико сам га волео као јунака, колико га пак сада жалим, због његове несреће. Он је излагао свој живот не само за свој дом, но и за дом свога друга, и ето како му је вратио то, — разрушио му је дом и опустео кућу. Треба се унети у његове осећаје у тренутку кад је потегао свој нож. Учините одмах да се пусти на слободу, а видите колико и шта му треба да обнови свој дом, и подигне своју децу"*.

Други случај: Деца осуђеног моле за помиловање свога оца, који је у пијанству и свађи при коцки извршио покушај убиства, суђен и осуђен на робију. Деца, без мајке, моле за помиловање свога оца. По извештају суда кажњени је познат као пијанац, кавгаџија и нерадник, и да је о својој деци и дому уопште слабо водио бригу. Краљево размишљање и Његове речи беху следеће:

„Шта вреди тој деци да им се отац и врати, јер шта су од њега имала и деца и село, док је био на слободи? Па кад је он пијанац дигао руке од судбине своје деце, он је никакав човек, а још мање родитељ. Казна је за такве и створена, нека га на робији, можда ће се тамо и поправити, а нека он буде пример и другима, који су као и он. Он не заслужује опроштај ни од Бога ни од људи, па му га и Ја не дам. Жао ми је јадне дечице његове, без мајке су и без заштите. Ви-

дите, шта за ту децу могу учинити, јер она нису крива за грехе свога родитеља, — ако их не оставимо саме себи, од њих могу постати добри људи и ако им је отац такав несрећник".

Пуно је лепих примера како је народни Краљ делио Своју милост и праштање. Из ова два изложена случаја види се размишљање Краља човека и Краља највећег судије. Види се да је свака Његова одлука резултанта дубоког размишљања! Он је био милостив и праштао је као нико, али примере, који то нису заслуживали осуђивао је, Он за њих није имао милости.

Преко обичних и свакодневних грешака људи и Својих службеника прелазио је лако, иако ни једну грешку није хтео да пропусти, а да не примети, те да укаже на грешку и да упути, да се убудуће не греши. Он је говорио да човек није машина, која ради по физичком закону, већ да је човек биће које ради по наредби, по потреби, по дужности и по инстинкту; све су то покретачи за човекову акцију и рад, који пружају и дозвољавају човеку иницијативу и слободу у раду, а резултат тога рада понајвише зависи од његових карактерних особина, које долазе најчешће рођењем, даље, од његових способности, од његове спреме, а често врло често и од непредвиђених околности. Зато је Велики Краљ и говорио да ко ради може и да погреши, а ко не ради тај и не греши, али и не даје од себе никакве резултате нити користи. Ко не ради то је паразит, који само штети друштву и држави, а тиме и себи и такав човек не треба да живи, јер је непотребан.

Дешавало се понекад да Краљ прасне и изгрди ког од Својих службеника. Није то никакво чудо код човека који је оптерећен радом, мислима и који нема времена да мисли на ситнице, или на извршење Његових жеља и наређења. Али одмах затим, нарочито кад види да је Његова примедба у истини примљена к срцу, и да дотични коме је приметио пати, признаје и каје

се, одмах зажали дотичног, убрзо га позове понова себи, да му згодним начином каже коју благу реч, или да га за што друго похвали. Зато су Га сви службеници око Њега, од највишег до најмлађег, волели као Оца, као најближег себи, а радили са вољом и старали се да Му угоде и да не чине грешке у раду.

Један леп пример оправдава горње тврђење да је Краљ, кад је осетио да је примедба примљена к срцу од некога од Његових службеника, који је учинио грешку, ма и случајно, гледао да му олакша: Једном приликом, то је било одмах после рата, у лето 1920 године, Краљ је као Регент становао на Топчидерском брду и обично је пред вече изјахивао, због чега је партија гардиста са официром и Краљевим личним коњем долазила из вароши у вилу свакога дана ујутру и остајала до пред вече. Једнога дана Краљ уместо да нареди јахање, наредио је да Му ауто дође и отишао је у шетњу. Дежурни официр на питање вође партије, да ли да партију врати у варош ради намиривања коња, одобрио је да то учини, јер је резоновао, пошто је Регент место на јахање отишао аутомобилом после шест часова у вече веровао је да Регент неће уопште до вечере изјахивати и да је требало вратити коње, јер се обично то чинило после шест часова. Али, службени малер за дежурног официра! Њ. В. Регент извезавши се аутом прошао је поред логора подофицирске школе на Топчидерском брду, случајно спазио команданта, сишао с аутомобила и с њиме провео у разговору око пола часа. Видевши вероватно да Му је до вечере остало мало времена за дужу вожњу аутомобилом, решио се да се врати у вилу и да пројаши. Вратио се у вилу и наредио да Му се доведе коњ. Дежурни официр се нашао у великој неприлици и шта је могао урадити него обавестио Регента, да је партију отпустио и дао оправдања за свој поступак. Регент одговори:

„Вашим поступком ускратили сте ми једно велико задовољство", окрете се и оде у Свој кабинет. Дежурни официр, иако свестан свога правилног резоновања, које га је упутило на отпуштање партије, ипак утучен душевно, што је случајно испало да је навукао на себе нерасположење свога Врховног Команданта, а нарочито што је Њему спречио једно задовољство, повукао се такође у своју собу и замишљен стао уз прозор гледајући у поље. Није прошло ни неколико тренутака, отворише се врата за његовим леђима, неко уђе у собу и са леђа га загрли.

То је био Регент! Он рече:

„Видим да је овај догађај био случајан, јер заиста нисте могли претпоставити, да ћу се из шетње аутомобилом тако брзо вратити и тражити коње. Збиља, могли сте претпоставити да ће шетња аутом нормално трајати и да нећу имати потребе за коњима, а да коње треба одвести, јер им је скоро време намиривању. Прелазим преко тога и хајдете до вечере да прошетамо стазама по винограду".

Краљ је познавао добро осетљивост овог свога официра и тек што је отишао у Своју собу мислио је о овоме догађају и уверен, да овај ваљани официр, добар војник, сигурно пати што Му је рекао да Му је у отпуштању коња скратио једно задовољство, — није пропустио ни један минут и дошао је до њега да га охрабри и да га утеши.

Једном приликом у Свом кабинету Краљ ме доведе до једне вазе за цвеће, и расположен и насмејан рече ми:

„Погледајте, приметио сам, да Ми се са ове вазе не брише прашина баш никако и ево већ пет дана како сваког јутра повлачим преко прашине по једну бразду; ево их већ пет на броју. И хоћу да видим докле ћу их браздати, а кад надлежни за чистоту реши да баци поглед и на ову вазу, приметиће Моје бразде, и биће му већа казна што ће видети да сам приметио овај нехат, него да сам му лично учинио примедбу!"

Краљ је нарочито ценио код својих сарадника и службеника отвореност, истину и искреност, а осуђивао лаж, — нарочито кад она проистиче из страха од какве одговорности. Признање је увек праштао, детињасту и лаку лаж још и подносио и прелазио преко њих, али свесно изношење неистине из дна душе је осуђивао и према таквим службенима није имао никаквих обзира. Ако би ко од службеника за оправдање своје грешке покушао да се одбрани изопачавањем чињенице, Он би га отворено и у очи прекорео, не из којих других побуда, до да укаже да се лажју ништа не може прикрити и да би га својом примедбом за будуће упутио на искреност и истину.

Краљ био је и врло добар васпитач. Као што је стигао и умео да се снађе у великим државним пословима и да решава најтеже државне проблеме, тако исто стизао је да се спусти и да прати рад и извршење Својих наређења за свакодневне и обичне послове како државне, тако и за оне у Његовом дому. За све се Он интересовао, у све је улазио, о свему водио рачуна и на све обраћао пажњу. Просто речено, Он је био домаћин у држави и домаћин у Своме дому, а као старешина домаћин водио је надзор и бригу о свему, о ономе што се ради и о онима који раде. Умео је да види грешку и да је поправи, умео је да учини примедбу, а и да похвали, знао је кад треба и кога треба да казни, а када и кога да похвали. **Радећи целога века са људима био је одличан психолог и правичан судија.**

Он, Велики Краљ и Народни Отац, тежио је само да подиже људе, а никако да их упропашћује. Сматрао је да један човек није створен и способан за све и да су такви људи ретки. Један човек који се недовољно показао способан за једну дужност, која му је

дата, или до које је случајем доспео, може бити користан на другој дужности, а Краљ никада није хтео да таквог човека одбаци као посве штетног, нити га је хтео морално упропастити, већ је бирао пут и начин да га стави тамо где му је место. Али када се уверио у неспособност некога, нарочито када је био начисто са његовим незгодним и неподношљивим карактерним особинама, истоме је показивао очигледно Своје незадовољство, или га је уклањао одмах, или је чекао згодан моменат да то учини, те да га уклони са посла на коме је штетан, или да га уклони од ближег и честог додира са Њиме.

Ништа Он није решавао без размишљања, и сваки Његов акт је био резултат свестраног посматрања питања, студије и критике човека, па било да је решавао какво питање државно или питање личности.

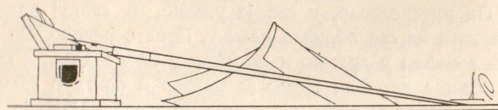

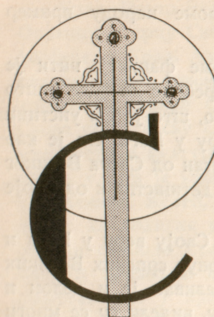

Свима Његовим лепим особинама као човека и Краља, Оца народног, основа је била у Његовом веровању у Бога! Он је у истини био човек побожан и Његов култ према Богу, вери и цркви познат је свакем Његовом држављанину од палате до сеоске колебе.

Ово Његово веровање у Бога показивао је Краљ и у речима и у делима! Сваки Његов посао почињао је речима *„Помози Боже"* или *„У име Бога"*, а завршавао га са *„Хвала Богу"* или *„Божја воља"*. Његова вера у Бога била је темељ и основа из којих су се формирали Његова добра душа и Његово милостиво срце, а из овог двога, Његова добра дела, доброчинства, сапатња према невољницима итд.

Верујући у Бога сматрао је као необориву истину, да је основ за живот, напредак, ред и законитост у држави, вера народа у Бога и побожност! Човек који верује никада се неће огрешити ни речју ни делом; народ у коме је развијена побожност, конструктиван је и користан, како за свој дом, тако и за друштво и државу. Не мање је полагао да се у народу очувају народни обичаји, уверен да су са вером и побожношћу упоредо и народни обичаји били ти, који су Његов народ одржали у најтежим тренутцима његовог живота и водили га правим путем ка срећи, слави и величини.

Он који је тежио да у свему пружи Себе лично као пример, а будући начисто са истином: *Какав је домаћин, такви су му и укућани, какав је Владар, такви су му и држављани"*, те је и у неговању и чувању вере

и народних обичаја пружао Своме народу пример Собом лично.

Он ниуколико није био у томе фарисеј, нити је то чинио само за то што је тако требало да буде и што је то корисно за народ, већ и зато, што је Он уистини у Своме бићу осећао и носио веру у Бога. Он је као такав био рођен, Он је тако васпитан од Свога Великог Оца, Он је тако одгојен од Свога детињства и од Своје младости.

Народни Краљ, показивао је Своју веру у Бога и у Своме интимном животу, а и попут српских Великих Краљева Своју веру у Бога показивао је и делом и јавно. Код Њега, у Његовом дому, видели су се многи знаци тог великог веровања у Бога: На радном столу Његовом, на зидовима, у спаваћој соби, могле су се видети старе и ретке иконе Христа, Мајке Божје, Његове Крсне Славе и других светаца, а при себи стално је носио у медаљону лик Мајке Божје.

Зидајући себи Дом на Дедињу подигао је уз сам дом и малу црквицу, да би Сам и уз Своју породицу интимно и у тишини хвалио Бога и молио му се, — али нажалост, није дочекао да Му се ова црквица доврши, освети и пропоје. У Његовом Дворцу у Београду, мала и лепа капела виђала Га је сваке недеље и празника, сем када су Му посао или путовање то спречавали. Он је у њу долазио да се скромно, Сам, без света и у тишини, уз песму црквеног хора, помоли Богу колико за Себе и Свој дом, још више за Свој народ и његово благостање. Из цркве је увек излазио озарен светитељском благошћу, весео и расположен, јер се помолио Богу, а у Његову помоћ веровао је и надао се. Сам је често излазећи из цркве говорио:

„Како црква, молитва и лепа црквена песма облагорођавају душу и осећаје човека и како све то одмори нерве и оспособљава за рад. При изласку из цркве све Ми је драже и милије, и људи и природа".

Краљ Петар Велики — Отац, подигао је цркву на Опленцу, у срцу Своје Шумадије, у крај Тополе Карађорђеве, а Краљ Александар довршио је унутрашњост ове велелепне цркве! Он је у улепшавању Опленачке цркве, задужбине Свога Оца, унео сву префињеност Свога укуса и сву Своју пажњу према народној старој уметности и култури. Он је довршивањем Опленачке цркве, у шта је уложио велики део Своје материјалне уштеђевине, желео, **како је Он говорио,** да постигне двоје: *да подигне у срцу Шумадије, на месту где се родила слобода Српског народа, видну благодарност Богу и признање Шумадинцу за његова прегнућа и пожртвовања у времену народног ослобођења, — а друго, да у том свом највећем споменику Богу и народу, прикупи и обнови дивне и у свету јединствене иконе-фреске копиране у мозаику, и да их сачува на једном месту као у каквом музеју, те да се види култура Српског Народа од пре толико векова; — да се види и покаже свету сва величина Српског Народа из доба Немањића, Душана и доцније. — Спомен црквом у сред Шумадије желео је да се потсети и упути свако ко дође до ње и у њу, или је види из далека, да је ту и у том крају отпочела борба за слободу после петстотина година ропства, од голоруког сељака Шумадинца и од куке и мотике и дала слободу Србима, а по том беспримерном брзином постала луча слободе остале поробљене браће и Пијемонт Југословенства!* И заиста Његов стваралачки дух и створио је нешто јединствено на свету! Створио је Божју лепоту, да јој се свак диви, а Шумадинцу понос, да се у његовој средини налази таква уметничка лепота.

И Он је уживао и био задовољан својим делом. Био је сретан што Му је Бог помогао да успе Његов подухват! Као што је Његов Неумрли Отац отпочео Уједињење Југословенства, а Он га довршио тако сретно, тако је и овај Божји храм са дивном идејом отпочео Његов Отац, а Он га тако лепо довршио!

Кад год је проводио свој одмор на Опленцу Краљ би по неколико пути дневно улазио у овај Свети Храм, да се сам и у самоћи помоли Богу и да обиђе гробове својих Предака, али у исто време Он је у молитви поред својих славних Предака и гроба Свога Оца црпео снагу за своје Краљевске подухвате.

Опленачком црквом подигао је Храм у славу Бога, подигао је споменик старој српској култури и Карађорђевом Шумадинцу, али је на жалост, велику жалост свог уједињеног народа, од Опленца и Светог Храма на њему створио народни Југословенски Јерусалим и свето место народног ходочашћа!

Божјом вољом, судбином Својом, брзо је и Он ушао у овај „Храм Споменик" да никад више из њега не изиђе, нити икад више да се Његове очи одмарају на зидовима ове Његове цркве и пружају Му побожно задовољство да гледа у Свете Иконе и кандила — **у своје велико дело!**

И у Свом великом делу и успеху показао је једном приликом Своју скромност! Једном рече своме службенику, кога је јако волео:

„Слушај, чујем да се свак диви и хвали лепоту цркве; то Ми је драго, али нећу да кад одем са овог света и Мене сахране у њој, јер не жетим да ма ко помисли да сам је стварао и залагао се за лепоту цркве што ћу и Ја једног дана у њој лежати и вечно остати".

Тако је Он у својој скромности рекао, али је овај храм историјом одређен за Његов вечни сан! Ту поред Својих предака и поред Свог Великог Оца, ту у срцу Шумадије, ту је Његово место! А и ко је позванији да чува Његов Свети Гроб, него Његови Шумадинци, који су са Њиме заједно патили и стварали и давали своје најдрагоценије за ослобођење Српства и Уједињење Југословенства! Да, ту Му је место, у средини и центру Југословенског Пијемонта и колевци напаћеног Српства! Ту Му је место на врху Опленца, видног из далека и са свију страна и приступачно Његовом народу, те да Му лако дође и клекне поред Његовог гроба, да се помоли Богу за Његову напаћену душу и црпе снагу за своје одржање и за одбрану дома и своје уједињене Отаџбине!

У истини од Његове мученичке смрти небројене хиљаде и хиљаде људи, жена и омладине, журе се да утучене душе и жалосног срца дођу до Опленца и да целивају Његов Свети Гроб и овлаже га својим чистим сузама! Долазе и журе у масама и знани и незнани, и богати и сиромаси, једном речју долази цео Његов народ из свију крајева државе, да многи на Његовом гробу положе заклетву и даду завет да ће Га носити у своме срцу и мртвог, како су Га носили за живота Му, али мртвог још и више, јер је и Свој живот дао за њих, за Свој народ! Долазе и журе, да се клечећи пред хладном мермерном плочом која покрива Његово Свето и измучено Тело закуну, да ће чувати Његову Југославију; да ће чувати и штитити Његов Дом, као што је Он чувао и штитио њихов; да ће чувати Његову Децу, као што је Он чувао и лебдео над њиховом, и да ће чувати и служити Краљу Петру Другог, Његовог Првенца, док не дорасте да прими терет и народну бригу на Своја леђа, — а онда, онда ће тек Њега помоћи да заједнички очувају дело Великог Оца и доврше оно, што је мученичка смрт ускратила Краљу и Оцу да доврши.

Подижући цркву на Опленцу у славу Бога и Светога Ђорђа и Краљ Петар и Његов Велики Син нису мислили, да у исто време подижу и народни храм, који ће народу служити као огњиште, на коме ће загревати свој патриотизам и љубав према Отаџбини и да ће Њихова мртва тела, уз земаљске остатке Њиховог Деде и Прадеде, из хладних гробова пуштати жару, која ће очвршћивати плећа нових нараштаја и поколења, да на њима понесу и чврсто носе Њихово дело Југославију, и да очеличе њихове мишице, да је од

зла и невоље бране и воде чврстом руком ка још бољој будућности и напретку! Они су у својој вери у Бога Њему подигли храм, а Бог Им је то узвратио што је одредио да тај храм и после Њихове смрти продужи Њихова деловања тиме, што ће преко и из истог храма, народ црпети своју снагу, те да очува и продужи Њихово дело, те да Велики Отац и Велики Син мирно уживају вечни одмор!

Не само да је Краљ Александар подизао цркве, Он је и многу новоподигнуту цркву Својом обилном помоћи омогућио да се доврши; многим црквама у градовима и на селима чинио је богате поклоне: иконостасе, иконе, полилеје, а нарочито је поклањао црквена звона, да би својим звонким звоњењем, позивали народ на молитву и потсећала га на веру и Бога. Готово за сваку цркву везано је Његово име и свака црква имала је по штогод од Свога Краља.

Сећам се једног Краљевог пута преко Куршумлије на Подујево и натраг, преко Преполца. Тек што пређосмо стару границу, појави се са стране зидина новозапочете и недовршене цркве. Краљ сиђе из кола и попе се уз мали нагиб да види цркву. Видело се да је црква још пре две-три године изидана до крова, неолепљена и да се стало са даљим радом. Лепа црквица, а постављена на згодно место, недалеко од села! Не беше никога у близини да даде обавештења о цркви: ко је почео да је зида и зашто се стало са довршењем? Краљ прегледа неке гробове око цркве, нарочито застаде пред гробом непознатог резерног официра, прочита епиграф, сиђе са нагиба и продужи пут. После десетак минута ћутања рече ми, да по могућству, чим се вратимо, телефоном распитам среског начелника о овој цркви и да тражим обавештења. Распитао сам и дознао да је цркву почео зидати некакав богатији сељак, као спомен своме погинулом сину, резервном официру и да је због несташице новца још пре три године обуставио даљи рад, а да је село, које иначе нема своје

цркве, врло сирото, те је ни оно не може довршити из својих сретстава. Саопштио сам овај извештај Краљу и одмах ми је наредио да од Бановине тражим планове и предрачун, да би Он ову цркву помогао да се доврши.

Наш умни Краљ сматрао је да треба подизати споменике, јер су они видљиви знаци признања, а да је највећи и најтрајнији споменик подићи цркву, која ће у сећању народа на своје великане и на велике подвиге у срећи и несрећи народној, послужити као споменик и за оно што је још светије и потребније, а то је да се народ пред тим спомеником и у њему сећа Бога и своје вере. Зато је Он, на Кајмакчалану подигао црквицу, а не какву мермерну пирамиду, или томе слично, за спомен и сећање на велико дело Својих војника и Својих ратних другова.

На плочи ове цркве на Кајмакчалану стајаће вечно урезане речи Великог Краља:

„Мојим див-јунацима, неустрашивим и верним, који грудима својим отворише врата слободи и осташе овде као вечни стражари на прагу Отаџбине".

А у поздраву упућеном пуковима Дринске дивизије, на дан освећења цркве на Кајмакчалану рекао је:

„На данашњи дан, када се освећује црква, коју сам наредио да се подигне на врху Кајмакчалана, као споменик палим херојима, који су на том месту отворили капију, кроз коју води пут којим данас греди наша победоносна војска, Мојим јуначким Дринским пуковима, шаљем са ових висина Мој поздрав, а палим херојима на Кајмакчалану нека је слава."

Није велики народни Краљ подизао и помагао само православне цркве. Он је веровао у једнога Бога и у истини сматрао и осећао, да је брат мио које вере био. Он се старао да Његови сви држављани, православни, католици и муслимани, негују своју веру и веровање у Бога, јер ко верује тај не греши; ко верује у Бога добар је човек и домаћин, па и држављанин.

Зато је помагао Својим Краљевским новчаним прилозима и утварима и цркве других вероисповести: и католичке цркве и муслиманске џамије, почев од велике Штросмајерове катедрале у Ђакову, до најмање црквице и капелице и муслиманске џамије!

Знао је народ и за ову добру особину Краљеву и обраћао Му се за помоћ, за своју цркву у селу или граду, а знам како је покојном Краљу било врло драго, кад овакву молбу добије, прво зато, што је радо помагао цркве, а друго, што се уверавао да народ тежи и жели да има своју цркву, а тиме је показивао своје веровање и службу Богу.

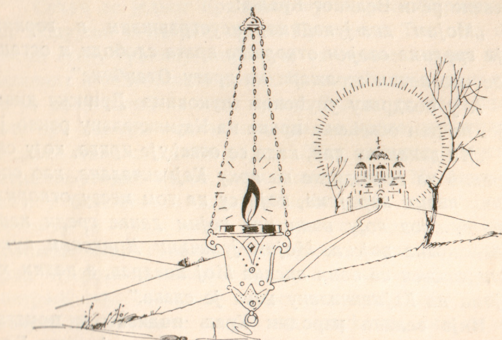

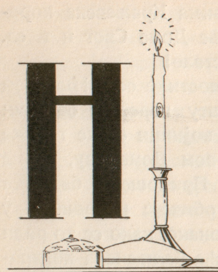

Не само да је Велики Краљ личним примером упућивао Свој народ у вери у Бога, сматрајући да је у ономе ко верује у Бога чиста душа, већ је личним примером желео да упути Свој народ да чува и негује и народне обичаје, — прво зато, што је сматрао да народни обичаји одржавају веру, а друго да наши лепи народни обичаји везују људе и друштво и чувају их да не скрећу са пута којим су њихови стари ишли и да их дух модернизма не обухвати и не раздвоји. Он је био највећи поборник за то да Његов троимени народ слободно верује сваки у своју веру и слободно светкује и упражњава своје народне обичаје, а и Он је и лично учествовао у њима, кадгод Му се прилика за то пружала.

Лични пример је најбољи пример, то је за Њега било јасно, те су верски народни обичаји у Његовом Дому слављени као и у сваком другом народном дому. — То се у народу знало и чуло. Није Он само хтео и желео да примером упућује Свој народ на поштовање вере и народних обичаја, већ и Своју децу, будућег Краља и Краљевиће, те да се и њима вера унесе у душу и да их васпита да буду следбеници Свога Оца и Својих Предака у љубави према вери, обичајима и љубави према Своме народу, из кога су и поникли. Постио је постове, причешћивао се сваке године, некад у Својој цркви у Двору, а често је одлазио у који манастир, најрадије у манастир Каленић, који је нарочито волео и куда је одлазио да се причести са Својим народом. Славио је Своје Крсно име Св. Андрију са житом и славским колачем, — секао Свој славски

колач са Својом децом и члановима Краљевске породице; — свећење водице, освећење Дома Свог и т. сл. никад није у Његовом дому изостало!

Сваке године на Бадњи дан постило се у Његовом Дому, а сваке године на огњишту горео је бадњак: Његови официри, подофицири и војници сваке године свечано су доносили бадњак Првом Домаћину, своме Врховном Команданту и Краљу. Приношење бадњака свечано се изводило и уз све обичаје народне и у дужности бадњачара и домаћина онако, како се то ради у сваком нашем сеоском дому. Вођа бадњачара поздрављао је Домаћина по народном обичају и пожелео Му срећно Бадње вече, а Домаћин, окружен Својим Синовима, посипао Бадњак и бадњачаре пшеницом, кукурузом и орасима, — а када је бадњак положен на ватру, Домаћица, Њ. В. Краљица бадњачаре је послужила посним послужењем и грејаном медљаном ракијом и вином. Ни у чему се није отступило од онога, како се тај лепи народни обичај изводио у хиљаде и хиљаде домова на селу и у граду, баш истога дана и у исто време.

Сутра дан, на дан Божића, није у овом првом народном дому изостајало ни полажајника, ни службе у божјем храму, ни чеснице, са које се намењивало и кући и положајнику и намернику!

О Ускрсу, у Дворском храму, служила су се сва бденија у присуству Краљевске породице, а на Ускрс зором, служила се служба Васкрсења, у присуству целе Краљевске породице и званица. Како смо се сретни и пуног срца осећали ми, обични смртни људи, на служби Васкрсења, када смо у поворци за црквеним заставама и рипидама, за свештеницима, ишли позади Краља, Краљице и Краљевске породице, обилазећи поред Дворске црквице са упаљеним свећама у руци, уз божанствену песму црквеног хора! Испуњавала нам је срца молитва према Богу, а и љубав према Краљу и Његовој породици, што Их гледамо испред нас, где лаганим корацима са свећом у руци, спуштене главе и са мислима

упућеним Богу, иду за црквеним утварима и за свештеницима! Поранили и Они да се помоле Богу, Христу Мученику и Спаситељу, и моле им се баш као и сваки Хришћанин и њихов поданик и грађанин! Како је то лепо било видети и осетити! Имао сам увек осећај да ми је у тим тренутцима Бог ближи него другоме, да је ту уз нас и међу нама!

Увек и у свима приликама, гдегод се налазио, Краљ је поштовао и лично учествовао при народним обичајима и верским обредима. Сећам се, за време рата, на Солунском фронту, — стан Му беше у школи села Бач, поред саме црквене порте. Ускрс је и док се на фронту у близини, на неколико километара, чују у зору топовски пуцњи, а клепало сеоске цркве издаје своје тупе и кратке тонове, Врховни Командант, Престолонаследник, са Својим штабом, народом и нешто војника, обилази око беле сеоске црквице са упаљеном свећом у руци и моли Христа Мученика, да заштити Његове ратне другове, Његове војнике, који су недалеко од Њега у рову, али место црквеног клепала слушају топовске пуцње и да их Бог сачува непријатељског танета, — а за који часак ће им се прочитати и Његов поздрав *„Христос воскресе, јунаци”!*

Вера, црква и народни обичаји, по схватању Краља Мученика, били су најважнији елементи за величину једнога народа и он се сав залагао и делом и примером да се у народу култ према вери, цркви и народним обичајима одржава и негује.

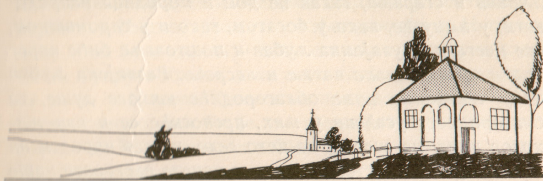

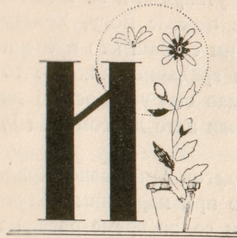

Из култа Великог Краља Мученика према вери, цркви и народним обичајима и из Његовог васпитања, које је од детињства имао у себи и примио од Својих родитеља, — развио се и Његов култ према дому, породици и мајци! Покојни Краљ, као велики ум, као добар психолог, као човек богатог искуства у психологији масе, веровао је и знао, да су из побожности нашег народа у њему произишли чедност и поштење, а из привржености и љубави нашег народа према своме дому и породици, произишла његова пожртвованост до самопрегоревања и његова љубав према својој родној груди и патриотизам; — зато је покојни Краљ и неговао у народу како побожност, тако и љубав према дому и породици, а и сам лично у себи гајио исте осећаје, а и јавно их испољавао, те да би и у томе правцу давао пример и служио као пример својим држављанима.

Краљ је говорио:

„Дом и породица су језгро семена, а ако је оно здраво, из семена ће нићи здрава, лепа и плодна воћка, која ће дати здрав и користан плод. Ако су дом и породица на достојној висини реда, поштења, узајамне љубави и старања, такав ће дом и породица напредовати, у њему ће, како у богатом, тако и у сиромашном, све цветати, а узајамна љубав и поштовање биће чврст бедем против сваке патње и несреће. Развијена љубав међу члановима дома облагородиће њихове душе, та благородност усађена у њих, преносиће се и ван њиховог дома, на суседе, на цело село, на сав народ и на Отаџбину. Каква штета што су се почеле растурати наше задруге сеоске и домаћинске. То треба по сваку цену

спречавати и лечити, и треба да буде први и најсветији задатак и свештеника и учитеља и сваке власти и надлежних и народних управљача, па и Мој, да се одржи и развије задружни живот великих породица на селу. Усамљено дрво ветар ће лако поломити, док дрво у шуми теже, јер у шуми, у заједници, једно дрво друго штити".

Тако је Краљ и народни заштитник мислио о дому и породици и тако је високо ценио породичну заједницу и задругу.

Породични живот и Сам је волео и у њему налазио и срећу и задовољство! Његов породични живот, слога и узајамна љубав, поштовање млађих према старијем, љубав деце према родитељима, мужа према супрузи и обратно, — нарочито су неговани у Његовом Дому, и могли су бити и служити за углед и пример.

У Његовом домаћем животу и у Дому владали су у истини слога и љубав! За примерност Његовог Дома у сваком погледу, за лепо и демократско васпитање Његове дечице, не мање заслуга има Његова Узвишена Супруга, Краљица-Мајка! Та Жена, Мати и Домаћица, у свему је оличење примерне супруге, примерне мајке и домаћице! Скромна и примерна, која је до савршенства ценила, волела и поштовала Свога Супруга, схватила је Своју улогу жене, мајке и домаћице и улагала све Своје урођене јој особине добре жене, да Своме Супругу отстрани, што више може, свакодневне бриге као старешине куће и оца, око старања, васпитавања и подизања Његове деце и домаћег живота у Њиховом дому. Она је и видела и лепо схватила тежину послова Свога Супруга-Краља, а не само да је чинила све да се не меша у Његове Краљевске послове и да их остави Њему самоме, већ Га је у томе помагала Својим старањем, да Га потпуно ослободи домаћих брига и остави Му само бриге за државу и народ, које су и иначе биле огромне, а што је Она и знала и видела!

Колико пути ми је Краљ говорио о Њој и о Његовој срећи, што има Краљицу овакву каква је: скромну, тиху, мирну супругу, којој су главно занимање и највећа и готово једина забава, Њена деца и старање око њиховог подизања, — а мешање у Његове Краљевске послове никад није испољавала, нити јој то у карактеру. Једном приликом рече ми један господин, излазећи из адуиенције код Краља, да Га је питао да ли може да поздрави и Краљицу, нашто му је Краљ са осмехом одговорио:

„Краљицу можете наћи и видети увек и у свако доба поред Наше деце, јер Она је стално уз њих и поред њих".

У истини, Краљица-Мајка, је стално проводила време уз Своју децу, од јутра до мрака!

У приликама Њ. В. Краљица Мајка је и знала и умела кад треба да се покаже као Краљица, да се покаже као права Краљица из бајке, али у Своме приватном, домаћем животу и у Својој кући, уз Свога Супруга и уз Своју децу, била је примерна супруга и права мати!

Краљ је био срећан у Свом домаћем животу као ретко ко и то Му је причињавало велико задовољство. Како ми је бивало пријатно, а често ми је изазивало и сузу радосницу у очима, када сам имао прилике, а често сам их имао, да чујем и видим Високе Супруге у Њиховом опхођењу у породичној атмосфери! Ничега међ Њима није било извештаченог и намештеног, како се то може видети чак и код појединих породица нашег високог друштва. Разговарали су међ собом и опходили се као два друга и два најбоља пријатеља! Колико супружанске нежности и колико узајамне пажње, цењења и поштовања! Посматрајући их и слушајући их, човек би веровао да су тек у првим годинама заједничког живота. Колико ми је пута и о питањима куће и какве домаће приредбе Краљ напомињао:

„Питајте Краљицу, Она је домаћица куће, па како Она каже!"

Заиста, у овом првом народном дому владали су потпуна хармонија, нежност и милошта.

Краљ је нарочито ценио скромност Своје супруге, а Она је била скромна, као ни једна друга Краљица и нико јој у томе није био раван! Скромна у опхођењу са народом, скромна у оделу, скромна у свему! Краљу је годила ова скромност Његове Краљице, не само као одлика Његовог брачног друга и не због Себе и Своје сујете, већ и нарочито због тога, што је Њена скромност одговарала Његовој скромности и што као и Он у свему тако и Она у скромности даваше пример народу, — а сем тога, Она је васпитавала Његову децу, да се навикну на скромност, те да општа скромност Његовог Дома пружа пример и Његовом народу.

Један леп и очигледан пример приказује урођену скромност Краљице-Мајке у опхођењу са Својим народом и скромност Њеног држања и Њене одеће:

За време бављења Краљице-Мајке са Својом Децом једнога лета на нашем лепом и сунчаном Приморју у Херцег-Новом, Она је свакодневно са Краљевићима одилазила у дуге шетње, да би млади Краљевићи упознали Своју земљу и Свој народ. Једном приликом Њ. В. Краљица са синовима Томиславом и Андрејом пролажаше аутомобилом лепо и романтично наше Конавље. Сиђоше из аутомобила код једног села у близини неке сеоске куће, где су застали да мало прођу пешице. Ту се нађе једна сељанка, здрава, лепа и једра Конављанка, која, кад је видела велики и леп аутомобил и путнике скромно обучене, не знајући који су, приђе Краљици и упита је:

„Чија су ти то деца?"

Њ. В. Краљица одговори да су то Краљеви Синови. Сељанка показа своје неверовање речима:

„Па ја видим свега двоје деце, а где је трећи Краљевић?"

Краљица јој одговори да је Престолонаследник остао у Херцег-Новом да учи и ради. — Сељанка посматрајући Краљицу, као даму, која јој тако просто и срдачно одговара на питања и са њом разговара и видећи је обучену у врло скромном оделу, упита је да ли Она чува Краљеву децу? Њ. В. Краљица јој одговори да Она чува Краљевиће као Њихова Мајка.

На то ће сељанка рећи не схватајући добро Краљицу:

„Е, чувај нам добро наше Краљевиће, јер Они су наши и ми их волимо као своју децу."

Краљица се насмеја и рече јој:

„Јест, ја сам Њихова чуварица, најбоља Њихова чуварица, јер Ја сам им мати, Ја сам Краљица".

Сељанка у неверици погледа Њ. В. Краљицу! Она је замишљала да Краљици није тако лако приступити; мислила је да се Краљица и Њена Деца не могу видети сами на друму, без сјајне пратње, а најмање је наша Конављанка веровала да је Краљица овако простосрдачна и приступачна и овако скромна и у одећи и у опхођењу са њом, обичном сељанком.

У томе наиђе један млади Конављанин, — лепо поздрави Краљицу, јер је познао и рече: *„Био сам на стражи у Двору баш оне ноћи и јутра, када се родио Престолонаследник и тада падаше јака и велика киша, да сам добро био искисао, али кад сам чуо да се родио наш Престолонаследник, у радости својој заборавио сам на кишу и ни мало нисам зажалио што сам онако био искисао".*

Чувши ово од свога сељака, увери се Конављанка да је то истина Краљица и изненађена отрча у своју кућу и на мах ето је натраг са својом сестром и са корпом смокава у руци. Пружи лепе смокве Краљици, пољуби јој руку и рече:

„Молим Вас, Светла Краљице, узмите ово мало смокава за наше Краљевиће, немам им ништа друго понудити, а ово мало смокава нека им буде на здравље, само Вас молим да ми најлепшу смокву сачувате и однесете је нашем драгом Престолонаследнику."

Њ. В. Краљица, прими понуђене смокве, пружи руку сељаку и сељанкама и после неколико пријатељских речи и захвалности за смокве продужи пут аутомобилом.

Краљ је био срећан, нарочито што је Краљица-Мајка била толико привржена за Своју децу и што их је тако лепо васпитавала, не само у скромности, већ и у демократизму и љубави за Свој народ, онако како је Он то желео и какав је Он сам био! И збиља, могло би се писати и говорити много и много о Краљици као супрузи и Мајци, а народ ће јој бити благодаран за пример који у томе погледу пружа и за начин на који је васпитавала њихове Краљевиће.

Како је тек Краљ волео Своју децу — три Своја Сокола! Нажалост, није имао много времена на располежењу, да се и Он много посвети Својој деци и да себи пружи родитељско весеље и радост, да их много и дуго има уза се, — али кад је у слободном времену са Својом децом, требало Га је видети, како се преобрази намах у срећног родитеља и како се уз Своју децу подетињи и са њима се игра и забавља! Свако је Своје дете подједнако волео и у сваком од њих понаособ волео њихове карактерне и различите особине. У Своме најстаријем Сину волео је Његову отменост, коју овај има баш као какав принц из бајке; волео је Његову озбиљност, вредноћу, послушност, нежност и Његово добро срце. У принцу Томиславу волео је Његову самосталност карактера, детињасте каприсе, мушку енергију и вољу и како је волео Његову коврчаву косицу, за коју Га је често чупкао. Најмлађег је сина волео као Своје мезимче, које је баш као свако најмлађе дете у кући, копирало старију браћу, и трчкарало око њих, желећи да се покаже да је и Он Њима дорастао. Отац није правио никакве разлике међ Својом децом. Једном приликом упита ме: које ја од своје

деце највише волим? На мој одговор, да су ми сва деца подједнако мила и да код сваког по нешто нађем милије но код другога, одговорио ми је:

„Истина је и Ја подједнако делим љубав према мојим синовима, сви су ми једнаки и заиста, код свакога од њих нађем по нешто што други нема, а што се мени свиђа и у томе је једина разлика у љубави мојој према њима".

Како је много и исто као и Своју децу волео Своје синовце, Принчеве Александра и Николу и колико пута ми је са пуно љубави говорио о Њима! Нарочито је волео Принца Александра и са Њиме је поступао као друг и волео је да Га слуша, кад овај што говори и прича. Краљ је осећао велико задовољство да Својој и деци Кнеза Павла учини какву радост нарочито да старијима учин по штогод, због чега би они сматрали да су већ велики.

Краљ је уопште волео децу, ма чија она била и осећао је задовољство да разговара са малишанима и да чује њихова резоновања и њихове наивне дечије гласове и често се слатко смејао њиховим детињастим одговорима на постављена питања. — Сећам се и забележио сам био неке такве случајеве: — После рата и доласка у Београд, Краљ је често шетао београдским улицама и Малим Калемегданом, на коме је увек било деце у игри. Прилазио је групама деце и ступао с њима у разговор. Једном упита једног малог дечка, да ли би хтео да појаши дрвеног коња на „рингишпилу". Овај бистро одговори, како нема новца да плати, верујући и надајући се да ће такав одговор умилостивити овог „Господина", те ће добити динар-два за ову забаву. Покојни Краљ извади из џепа банкноту од 10 динара па му рече:

„Ето, ја бих ти дао два динара, али немам ситнине". Наивни дечко не размишљајући рече:

„Ево, ја ћу да вам разменим" — и извуче из џепа пуну шаку ситног новца. Краљ, који је овако нешто и

очекивао, како ми доцније рече, прсну у смех, дохвати малога за ухо и посаветова га да се други пут не служи лажима, и даде целу банкноту једном од његових другова, а не њему, с тим, да са осталима подели, а да овоме брзоплетку не да ништа.

Нарочито је волео да разговара са малим сеоским ђачићима и дивио се бистрини њихова ума и логичности њихових одговора. Једном приликом шетајући пешице сеоским путем, између два села, срео је једну групу ђачића, који се после школских часова враћаху из суседног села, где се налазила школа. Краљ стаде, задржа дечаке и ступи са њима у разговор. Говорило се о школи, о ономе шта имају у торби, о њиховим родитељима итд., тек ће Краљ упитати сваког појединца: зашта ће ко да учи, и шта жели да буде кад одрасте. Један рече да жели да буде општински ћата, други учитељ, трећи да буде шофер, а један бистрији дечко изјави да би желео да буде официр. Покојни Краљ се задржа на овоме и упита га:

„А у ком роду војске желиш да служиш"?

„У пешадији", одговори дечко.

„Зашто баш волиш пешадију, јуначе?", рече му Краљ.

„Зашто?... Па зато, што су пешаци прави јунаци. Причао ми је мој тајко, да само пешак гледа непријатеља око у око, а да се остали, нарочито тобџије, бију из далека, пуцају, а и не виде Швабу. Тобџија баца бомбе са даљине, као одавде до нашег села и још даље, а пешак баца бомбе најдаље докле руком може да добаци, баш овако као ја овај камен". Дечко узе са пута камен и баци га недалеко од себе.

Покојном Краљу се допаде бистрина и разлагање овог малишана па му рече:

„То све имаш право и тако је, али се као пешак лакше и погине."

Дечак скиде капу и одговори:

„Није тако, само треба умети тући се и не треба бити кукавица, јер се Шваба плаши јунака, а и не гину сви који оду у рат. Ево и мога тајке и мога чике, где се вратише живи и здрави, а баш чика овога овде, не врати се из рата, а баш је био тобџија."

Краљ повуче руком кроз косу овога малога, помилова га, дарива децу и продужи пут задовољан овим сусретом са ђачићима и паметним излагањем оног малог „пешака".

Једном приликом ишетао је Краљ колима са Опленца друмом ка Крагујевцу и у повратку близу Опленца заустави кола да мало пропешачи. Поред друма виде сеоску кућицу и пред кућом једну девојчицу, лепу и чисту, не старију од 5 година. Краљ је упита: шта ту пред кућом ради? Дете одговори јасно и лепо: да јој је мати на раду у пољу, а отац на раду у Краљевом винограду на Опленцу. Краљ уђе у кућу и на први поглед виде велику сиротињу! Четири кућна зида затварала су само једну малу собицу, а у собици само један кревет на ногарима од четири даске на њима, покривеним сламарицом, а преко ње два до три губера од козетине. У собици још само један дрвени сточић са клупицом поред њега и једна полица прикована за зид, а у углу мала накривљена плехана фуруница, која је служила и за грејање и за кухање. Очигледно Краљу беше врло тешко на души, погледа ме, заврте главом и рече:

„Јадна породица, а како им је тек зими у овој кућици? Ништа боље но да су сасвим напољу, под ведрим небом! Али што је Бог, — у оваквим животним приликама па ипак, како је ова девојчица и здрава и лепа, а како је мати држи чисту, умивену и лепо очешљану!"

Краљ узе новчаницу од 1.000 динара и упита малу да ли зна шта је то што држи у руци? Девојчица бистро одговори да је то „банка", а Краљ стави новчаницу на полицу, да је мала не може дохватити, пре но што јој се врати мати и рече јој, да је та банка за њене родитеље и да никоме не каже, ако је ко пита, да је новац на полици, те да јој ко не украде, а чим мати дође, одмах да јој рече, да је био један господин, и да је кући поклонио ту банку. Краљ обиђе око куће, добро је одасвуд прегледа, помилова малу сељанчицу и крете пут Опленца. Покојни Краљ је дуже прошао у размишљању, и намах ми рече:

„Не могу да дозволим да ова мала и остала деца, ако их ови сиротани имају, презиме у овој кућици; — смрзнуће се као тичице, а мало јачи ветар преврнуће им кућу; — ветар продире унутра, као у циганску чергу. Сирота деца, а како ли је оцу и мајци, кад их виде у зими како дрхћу, а помоћи им не може. Не, морам им нешто учинити и помоћи им".

Чим се Краљ вратио на Опленац, прво Му је било да позове управника Опленца, а сам је лично израдио скицу за нову малу кућицу — и наредио, да се по њој од сутра отпочне зидање куће поред постојеће, а кад нова буде готова, да стару поруши и терен рашчисти. И збиља, данас свако, ко пролази аутом од Тополе, друмом ка Крагујевцу, чим прође Опленац, са леве стране друма, видеће малу бело окречену и лепу кућицу у стилу Његове сеоске дечије кућице на Опленцу, израђену од тврдог материјала и покривену црепом.

Није се Краљ на овоме задржао! Пролазећи често поред ове кућице виђао је и малу лепу и чисту девојчицу, а после две године у разговору са родитељима мале сељанчице изјави им жељу, да малу даду у школу и да ће она бити Његова питомица, те да сврши основну школу о његовом трошку. Шта је данас постало од оне мале сеоске лепотице и Краљеве питомице не знам, али сада би требало да је на завршетку основне школе, ако је жива и здрава!

Пуно је још примера који показују како и колико је Краљ волео не само своју, него и децу својих по-

даника, како богатих, тако и сиромашних, како варошку тако и сеоску децу!

Народни Краљ био је не само Краљ Вођа и Владалац, већ и Краљ Народна Мајка!

Он није запамтио Своју Мајку, али је Његова љубав и успомена на Мајку за Њега била светиња! Слушао је о доброти своје Мајке рано преминуле и са каквим пијететом ми је говорио о Њој! Колико пути ми је изјавио своје жаљење што нема Мајке и што није имао и осетио мајчину љубав!

Из љубави према својој Мајци и из љубави према деци уопште, код Њега су били развијени поштовање и љубав према мајкама уопште! Но не само због тога, већ у многоме и због уверења, да је мати најглавнији, и готово једини васпитач своје деце! Ценећи и волећи своје војнике и ратне другове, дивећи се њиховом јунаштву, њиховој љубави према Отаџбини, њиховом поштењу и чедности, — налазио је **и колико пута и изјавио,** да се за те све дивне особине народа и војника Његових, има захвалити Мајци и да је све то заслуга Мајке. Једном, са побожношћу говорећи о Мајци у опште, рече ми Краљ:

„Кућа и деца без мајке, то је стадо без чобанина, то су пилићи без квочке, — остављени сами себи, да се бране и да се нахране! Отац деци никада не може заменити мајку, јер и Бог и природа усадили су у мајчину душу и срце оно што човек и отац никад не могу имати, ни осетити! Природно је што у каквој невољи човек никад не позива и не довикује „оче" већ увек „мајко моја"! Дете расте и васпитава се уз мајку, уз њену љубав и старање, а не уз оца; прве своје кораке учини уз наслон на мајчине руке и прве речи научи и чује од мајке! Мати га успављује песмом успаванком и буди га својим материнским пољупцем! Отац уопште, а нарочито на селу, после свог трудног и радног дана, уморан и често брижан долази у кућу да се одмори, па и нема времена да се много и толико посвети деци, као што то може и мора да чини мати. А и по природи својој отац нема те нежности коју има мати. Отац при његовом бављењу са децом најчешће себично тражи и за себе забаву у дечијој наивности, док мајка уз децу брине бригу материнску! Како ми је и пријатно и жалосно кад видим мајку-сељанку кад ради поље, а са стране у уртачи под дрветом у хладу лежи јој дете, па кад опече сунце у подне, место да се и она склони и бежи у хлад да се одмори, расхлади и окрепи као и човек, отац, њен сарадник, — она, мајка, жури своме детету, да њему даде део своје већ заморене снаге! То пожртвовање мајчино није само за поштовање, већ да јој човек приђе и да јој као светитељки целива и чело и руку! Ово је најбољи пример шта је за дете отац, а шта мати и шта мати од себе одузима, жртвује и даје за своје дете! Мати сноси порођајне муке, мати с муком подиже своју децу, мати кида своје срце и чупа своју косу, ако га изгуби и пати дуго и много пати, а свет ожали случај са „јадна његова мајка"! Ценим мајку и волим материнску љубав, јер мајка рађа, подиже и васпитава нове наше нараштаје, а одгајила је садашње и прошле генерације, који су и које су биле велике у своме патриотизму, поштењу и својим подвизима!"

Једноме своме официру и службенику рече Краљ једном приликом:

„Баш бих волео да видим вашу мајку, јер мора бити да је она и добра жена и добра мајка и дивна старица, кад вас је таквог подигла и васпитала„.

А кад је пак једном другом официру умрла стара мајка, која је изродила више деце, имала и одгајила и тројку и остала као млада удовица, сву децу својом снагом и старањем извела на пут, — и кад сам известио Краља о њеној смрти, и ако је лично није познавао, слушао је о њој и ценио, јако ценио њеног сина као официра и човека, рече ми:

„Сирота, али је мирне душе отишла на онај свет, јер зна да је оставила децу велику и изведену на пут,

и да су јој деца њеном заслугом и старањем у сваком погледу добра. — Каква штета по народ што нам те наше старе мајке одлазе! Оне су све заслужиле наше поштовање, јер су подигле и васпитале нашу најбољу генерацију људи! Какве су те наше старе мајке сјајан пример оставиле садашњим млађим мајкама, а и нама свима! Како их ја ценим и поштујем!"

Ово су аутентичне мисли и изражаји Краља и о Мајци и код овог Великог Краља, Великог Народног Вође, Вође енергичног, чврсте руке и пуног мушкости, Правог Карађорђевог Унука, — таналост осећаја према Мајци Својој и мајци уопште, иђаше упоредо са Његовим особинама човека енергичног и борца! У томе и јесте била величина овог Човека и Народног Краља! У Њему и у Његовом карактеру беху скупљене све особине човека: благост и оштрина; болећивост срца и осећаја и немилосрдност и непраштање, — али које је Он својим генијем испољавао савршено тамо, где им је место и у приликама, када и где коју од њих треба испољити! **У томе је Он био Велики!!**

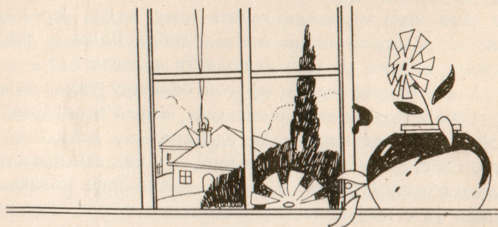

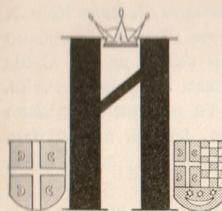

Из свега до сада изложеног о покојном Краљу, као човеку, види се и сва Његова величина као Владара. Он је у истини био велики као човек, јер историја нам тешко може пружити сличан пример оволике љубави једног краља према своме народу, нити је ма који народ тако блиско осећао свога Краља и свога Вођу! У Њему су се слиле Божјом вољом и срећом народа све добре особине човека, које су ишле до савршенства, а Његов напаћени народ и заслужио је био таквог Краља! Тешко је наћи човека, а камо ли Краља, коме би сила Божја улила у карактер и демократизам и приступачност, простосрдачност, добру душу и срце, благост, праштање, побожност, скромност ит.д. с једне стране и храброст, решимост, енергију, борбеност, чврсту руку и т. д. с друге стране и да све те особине Тај Човек, тај Краљ и Народни Вођа, увек срећно испољи и испољава за срећу, мир и напредак свога народа! По својим особинама Богом Му датим и наследством од својих предака, по Оцу и Мајци, Он је до данас у нашој историји био највећи Краљ, Он је био Народни Геније! Сузе, море суза, које су истекле из очију Његовог Југословенског народа, — вапаји људи, жена, деце, стараца и омладине, који су парали небо, најбољи су доказ, да је Он био њихов, њихов Краљ, њихов Вођ, њихово дете, Народни Отац и Први Домаћин! Његова смрт народу је истргла срце, нанела неизгладими бол и Његов народ плаче, још увек плаче и плакаће до смрти своје, плакаће вечно, — а нови нараштаји чуваће успомену на Њега, на Свог легндарног Краља и Он ће остати за векове Југословенском народу у успомени као највећи Краљ сјајне српске и југословенске историје!

Мирно спавај Свој вечни сан наш Велики Краљу, јер си добротом Твоје Велике Душе потпуно заслужио вечни мир, а Твој народ, кога си волео из све Своје Душе, из Владарских и човечанских осећаја, клечећи, вечно ће молити Свевишњег да Ти подари заслужено место поред Христових Апостола, јер си, као и они, радио, чинио и упућивао Свој народ: све у знаку Бога, вере и несебичности.

Мирно спавај вечни сан „Славо наша"!

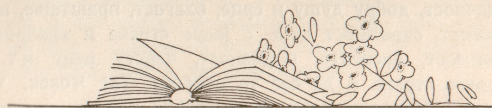

КРАЉ ЈУНАК КАО ВОЈНИК

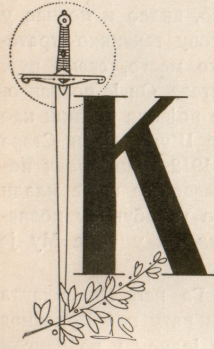

раљ Александар је по рођењу и по крви прадедовској био војник, али не само по крвном наследству, већ и по свом васпитању и школовању, а и животне и државне прилике начиниле су га војником!

Као мали школовао се у Русији, у Петрограду, у пажевском корпусу; као дечак поред општих наука продужио је и студије војних наука и доктрина, а као младић, у стварности, у самом рату, испољио је брилијантно Своје војничке особине и Своју војничку спрему, као стварни војник и командант! Он је у војничком позиву испољио Свог Генија исто онако, као што га је испољио и показао и у другим Својим особинама и делањима као Владалац и Народни Вођ.

Пред рат 1912 године видимо Га уз неумрлог војводу Степу Степановића, где са пуно воље и са разумевањем дела и ради на спреми, васпитању и организацији наше војске. Са војводом обилази гарнизоне, да се на лицу места упозна са спремом и готовости Своје војне силе за рат. Упознаје старешине, официре, упознаје живот војника, посматра и упућује, а и сам

учи, да би допунио Своја војничка знања. Војвода се у више прилика изјаснио још тада о изванредним војничким способностима Његовим и дивио се Његовом војничком оку и Његовим запажањима.

Опште је познато било код старијих официра наше војске, да нико од генералштабних официра не познаје земљу у војно-географском смислу као Он. Није било места, тактичког и стратегиског положаја у земљи, а да га Он није прошао, видео и познао у детаљу и зналачки познавао његову тактичко-стратегиску важност! Свако село, свако место, сваки пут, све до сеоског пута и планинске стазе, Он је познавао. У старој српској војсци важио је војвода Путник као најбољи зналац војне географске Шумадије и Старе Србије, нарочито Србије од пре 1912 године, али покојни војвода је отворено признавао, да га је млади Престолонаследник често доводио у забуну у познавању војне географије наше земље и у томе Му је признавао првенство!

У Балканском рату видимо Га као Команданта Прве Српске Армије, а у великом рату као Врховног Команданта, а у оба случаја и на једном и на другом командантском положају испољава до савршенства Своје генијалне командантске особине.

Битне особине једног великог војсковође Он је носио у себи по урођеним Му одликама: храброст, која се граничи фатализмом; решимост и одлучност у одлукама и у њиховом извођењу; брзо и лако схватање борбене и ратне ситуације и присуство духа у најтежим приликама; чврста војничка рука; истрајност и неуморност, да све и свугде стигне и покаже Своје присуство и Свој командантски утицај; пожртвованост до самопрегоревања; правичност и неограничену љубав према ратнику: официру, подофициру, а нарочито према војнику борцу; и т. д. Све ове, и друге особине, потребне једном савршеном војсковођи, Он је имао,

БЛАЖЕНОПОЧИВШИ ВИТЕШКИ КРАЉ АЛЕКСАНДАР I УЈЕДИНИТЕЉ

не само имао, већ их и показивао и искористио до савршенства! Ту не треба ни доказивања, ни коментара, јер су Његова војничка дела и ратни успеси за све то стварни докази, а историја их је признала и забележила. Признање Краљу као војсковођи, са свима особинама напред побројанима, најбоље показује писмо Краља Петра, Његовог Узвишеног Оца, које је упутио онда Престолонаследнику Александру, као Врховном Команданту Српске војске, а после пробоја Солунског фронта. Писмо гласи:

„Његово Височанство Краљевић Александар, вршењем Својих дужности у ратовима 1912—13 г. против Турака и Бугара **заузео је, у најславнијем периоду народне историје, место вође и јунака, који својим врлинама оличава садашњост и будућност нашег народа.** *У славним војничким успесима Српске војске 1912—13 г. Његова Прва армија решила је с успехом битке Куманово, Битољ и Брегалницу. Ове победе су од пресудног значаја.*

Под Његовим врховним вођством у рату 1914 г., Српска војска достигла је врхунац своје славе. Она је задивила свет својим победама над Аустро-угарском војском. При изненадном нападу Аустро-угарске војске на Србију, свет је био гледалац неравне борбе, која потсећа на борбу Голијата и Давида. Млади Вођ и Његова у сваком погледу млада, материјално недовољно спремна и наоружана војска, у тренуцима, кад је цео свет запрепашћен био припреман да види извршење једног невиђеног међународног злочина, у том драмском тренутку Млади Вођ са Својом војском маленом, али задахнутом самопоуздањем, мирно и присебно корача свом бесном нападачу у сусрет, среће га на Церу и Јадру и у првом сукобу натерује га на отступање преко Дрине и на одбрану.

Цео свет је задивљен нашом победом на Руднику.

Непријатељ, избачен из наше земље без оружја, топова, возова, био је потпуно разбијен.

Затим је дошла година 1915.

Нападнута са свију страна са огромном бројном надмоћношћу, Србија је претстављала јунака, — мученика. Њен сусед Бугарин, ударио јој је нож у леђа у најотсуднијем тренутку. Трупе наше војске у заштитним борбама односиле су увек славне победе, али је непријатељ, стицајем прилика, најтежих, како су се и могле замислити, све више стезао ланац око измученог тела Српског народа и његове славне војске.

Отступање преко Албаније, у зимско доба, кроз беспутну и пусту земљу, био је врхунац напора и пожртвовања. Наши савезници, растављени од нас морем, са зебњом и слутњом гледали су како ће се свршити наше повлачење кроз Албанију и преко Јадранског мора.

Нашу артилерију и возове сами смо спалили и уништили. Албанију смо покрили лешевима и голих руку, у крпама, прегладнели и тако рећи полумртви, дошли смо 1916 године јануара и фебруара на Крф. Наши непријатељи дахнули су душом. Сматрали су да је са српском војском свршено.

Јуначком и енергичном команданту, Краљевићу Александру, у том погледу припадала је улога спасиоца своје јуначке и бесмртном славом увенчане војске.

При проласку кроз Албанију, оболео, оперисан, Он је прелетао преко ледених хрбата албанских, не мислећи на Себе. Његова младост, Његова љубав и према Српском народу и Његовој војсци, не само што је оживљавала духове, већ је давала пример енергије и бескрајне наде у срећан исход ове исполинске борбе. У место да потражи лека и кратког одмора и опорављења, Он је пошао у Европу, да у средини наших савезника поцрпе ојачање и енергију.

После огромног рада на Крфу, Српска војска, васкрсла, појављује се на Солунском фронту и на чудо целог света у јуначким борбама односи победе, као што

су: Чеган, Горничево, Кајмакчалан, Чуке, Битољ и Моглена.

1917 године Српска се војска непрекидно спремала, у заједници са својим великим савезницима, да непријатељу зада смртни ударац и ослободи своју Отаџбину.

Круна свију досадашњих херојских подвига Српске војске је величанствена победа последњих дана, победа, која је за 15 дана донела ослобођење три четвртине наше земље. После пробоја непријатељског фронта, а уз обилату помоћ и сарадњу наших савезника, Српска војска је у гоњењу непријатеља ка Скопљу и Царевом селу показала ненадмашну храброст, издржљивост, брзину и изванредну смелост, што је, у вези са акцијом савезника на осталим секторима фронта битке, довело до прекида непријатељства између савезничких војсака и Бугара и до повраћаја наше земље окупиране од Бугара.

Ова велика победа наше дичне војске стекла је српској слави ненадмашиви сјај и признање и биће уписана на најлепшој страни историје херојских бораба нашег народа за ослобођење и уједињење.

Оволика дела, славна и велика, која су име Србиново дигла до олимписке висине у очима храбрих војсака наших савезника и целог света, а којима војска и њен Вођ допуњују јединствен еп, који је светска историја забележила као класични пример за подржавање народима, који љубе слободу и независност, испуњују и Моје срце Владаоца и Оца неизмерном захвалношћу. Ја желим да дадем израза захвалности народу и војсци, подарујући њиховом Јуначком Вођи, Њ. В. Краљу Александру, чин генерала".

Садржај овога историског писма најбоље указује и набраја високе војничке особине Краља као војсковође и јунака; Његову љубав према Отаџбини, која је ишла до личног пожртвовања и Његово старање

и љубав према Својој војсци, која је ишла до самопрегоревања!

Он је био Краљ Војник, а то име добио је не само од Својих војника и ратних другова, већ и од Својих савезника, — име, које је добио крштењем на бојном пољу, а које Му је у истини и приличило, јер Он заиста у прошлим ратовима није био само Краљ, не само Војсковођа, но и Војник Борац!

Поред Његових урођених особина војсковође и команданта највишег стила, — које су Га водиле из успеха у успех, које су из најтеже борбене и ратне ситуације извлачиле Његову војску, а које су из пораза тако рећи волшебним вођењем и невероватним и генијалним потезима претварале пораз у победу, — Његови успеси и јуначки подвизи Његових војника, имали су још основ и у љубави Његових ратника како према Отаџбини, тако и према Њему, своме Краљу и Ратном Вођи, а ништа мање имали су основа и у љубави коју је Он, народни Краљ, имао за Свој народ и за Своје ратне другове! Та узајамна љубав је покретала и Њега и Његове војнике да чине чуда од јунаштва и бесмртних подвига, који су прелазили и прешли и **„немогућност"** да стекну признање, како целог света, тако и ратних непријатеља! Он је волео Своје легендарне и дивне војнике, како их је Он често називао, до самопрегоревања, а они, Његови гренадири, волели су Њега и носили Га у својим срцима и били уверени, да кад их Он води, да их води Бог и да је Божја милост и помоћ Његова уз њих!

Причао ми је једном Краљ следећи случај из рата, а исто то рекао ми је и још допунио у детаљу и командант једног нашег храброг пука:

„Када је руска бригада дошла на Солунски фронт да и она помогне храбру Српску војску, те да се са солунског правца, који се испољио као врло важан по све савезничке фронтове, покаже успех и дође

до успеха и када је руска бригада добила свој отсек и посела га, требало је узети од непријатеља једну чуку, да би се линија поседања исправила. За заузеће те чуке беше одређена једна чета из руске бригаде и суседна јој чета нашег пешадиског пука. Напад је требало извршити у зору. Обе чете, недалеко једна поред друге, беху спремне за почетак напада. Командир руске чете скупио војнике у водну колону и командовао „капе скини" и „молитва", коју војници тихо очиташе. Наши војници изненађени посматраху тај чин своје словенске браће са изразитим чуђењем и респектом, и махинално поскидаше и они капе. Отпоче напад. Руси кретоше храбро, али као стадо оваца и падаху као снопље од непријатељске пешачке и митраљеске ватре, — док наша чета, растурена у стрелце, сваки војник користећи природне заклоне и индивидуално крећући се напред, са великим искуством употребе своје ватре и природних заклона, трпеше врло мале, готово незнатне губитке. Чука је заузета са жалосним резултатом за руску чету, јер док је она изашла на непријатељски положај са трећином своје јачине, а две трећине оставила на падинама чуке мртве и рањене, — дотле је наша чета заузела положај са свога правца напада изгубив свега неколико људи у мртвим и рањеним." —

После звршене борбе наши војници разговараху о борби и тек ће један редов из чете рећи:

„Јадни Руси, платише скупо данашњи дан. Ама видесте ли људи, како се пред напад ускупно помолише Богу, баш као да су на егзециру, па им Бог много не поможе. Поклаше их Бугари као овце. Ја, брате, кад пођем у напад, ја ти се као сваки хришћанин прекрстим, онако да нико не види, или само у себи помолим Бога са „Боже помози", и хајд у срећу! Ја, брате, знам да је уз мене увек Бог и мој Краљ, Бог Га поживео; — ја знам да је наш Краљ увек ту негде близу нас, а и кад

није ту, ја Га осећам, као да је уз нас, а верујем у Њега, опрости Боже, као у Бога, јер Бог нам Га је оваквог дао, да мисли и да се стара за нас и да нас увек паметно води; — а кад Он може и хоће да седи на оном Јелаку позади нас без смене и да се свакодневно излаже да погине, зашто би се ми обични људи и сељаци плашили за свој живот. Па и да погинем, чудо и велика штета, ето одмах другог да ме замени, а ако Он погине, — колико Он од себе жртвује и за себе губи, а колика пак штета, непоправима штета за нас, Његову војску, јер за Њега и Њему нема да дође ни од куд смена. Незамењљив је Он браћо! Како је Он, браћо, велики јунак, — а јунака Бог чува, па ће нам Га и сачувати, а поред Њега и уз Њега и нас, Његове војнике. Ето и данас, благодарећи Њему, који нас је научио како се треба борити, а и ми смо се добро извештили, ми Богу хвала и Њему, нашему Краљу, добро и прођосмо, а јадни Руси кретоше на снагу као биволи, па тешко њима како прођоше. Е, тако се не ратује, брате, а рат и борба нису исто што и егзецириште".

Овако заврши војник свој коментар, а сви га слушаху са пажњом, мислећи као и Он и одобравајући му речи климањем главе. —

Ето догађаја, који тако лепо показује веру и љубав војника према Краљу и Вођи, љубав која је била равна љубави према Богу, а ту веру и љубав војника према Себи, Краљ је стварно и заслужио и старао се да је заслужи и задобије и да је све више развија, јер као Генијални Војсковођа знао је добро, да је вера војске у вођство и своје старешине главни основ за успех. Не само да је сам собом често, готово увек, давао пример личног пожртвовања, храбрости, подношења ратних тегоба и старања за своје војнике, већ је и наређивао и тражио и од осталих старешина, почев од генерала до водника и десетара, да и они својим старањем, опхођењем, храброшћу, правичношћу и строгошћу, развијају и стичу веру и љубав својих војника

према себи. И заиста, старешине до најнижег угледале су се на пример свога Врховног Команданта и развијали су код својих потчињених ту љубав, а ово им није било тешко, јер су као и њихов Вођ, њихов Краљ, у својој природи, у природи Србина, имали и умели да покажу према својим војницима и родитељску бригу и старешинску строгост, а знали су и умели и хтели да у свему они први пруже и даду примера.

Ова љубав према своме Врховном Команданту и вера у Њега, били су главне чињенице и покретачи који су створили, дизали и очували морал Српске војске за све време ратова и у најтежим ратним приликама и нашег војника начинили **примерним јунаком,** зашто су добили признање целога света! То је историска истина, али је исто тако истина, да је за све то највећим делом заслуга Краља као Команданта и Врховног Вође, јер је за све лепе и потребне особине старешина, војника и војске, Он лично давао пример.

Краљ је силно волео свој народ, али као Врховни Командант још више је волео Своје војнике, јер их је имао уза се и са њима свакодневно био у додиру, у срећи и у патњи; — Он их је сматрао као Своју децу и као нешто блиско Себи, као део Свога тела и Своје душе!

Једном приликом рече ми Краљ, да Му је саветовано, а то беше у најтежим моментима у отступању 1914 године пред Колубарску битку, да не иде на бојиште, да не гледа тешко стање наше војске за време Поћорекове офанзиве и нашег отступања.

Краљ је одговорио, да је баш сада потребно Његово присуство међу војницима, да Га виде и осете и да их Његово присуство охрабри и подржи. Он је осећао и то, да је у том моменту и за Њега лично потребно, као команданту, да види Својим очима ситуацију на лицу места — и отишао је! По најгорем времену, неуморно, по киши и блату, јурио је Врховни Командан од дивизије до дивизије, од штабова до заштитница и претстража, — говорио, снажио и ободравао, а што је најглавније за Његове даље одлуке, видео је да је код старешина и војника морал још на достојној висини.

У тим тешким данима видели су Га Његови јунаци, где се ломи по беспућу, по киши и блату; како испитује ратне прилике, бодри и одушевљава; — док Он својим генијалним оком војсковође продире у душу својих официра и војника и види, да Његови див-јунаци нису клонули ни духом ни снагом и да из њих још избија јуначко им срце, високи ратнички морал и љубав према Отаџбини, — а да им из очију жари жудња за осветом према непријатељу, који руши и пали све на шта стигне, који убија незаштићене и слабе старце, жене и дечицу и оскрнављује част и образ српских домова. Са овог тешког и трновитог пута вратио је се Он измучен, али несаломљив и решен да учини и последње напоре и да искористи још висок ратнички дух и полет Својих јунака!

И шта бива? После неколико дана саветовања и припремања долази до „Колубарске битке", до тог нашег најславнијег успеха и у дотадашњем периоду рата најславније победе! Српска војска и гола и боса, оскудна у муницији и материјалу, али пуна духа и полета, зауставља већ готово крунисани успех Поћорекове офанзиве и по непријатељу већ објављен пораз српске војске претвара у сјајну победу!

Он је познавао душу и војничко срце Своје војске, старешина и војника, — Он их је видео и осетио и био је сигуран у њих и онда, када су били у најтежој ситуацији, ситуацији, при којој би свака друга војска малаксала и приклонила главу непријатељу. Зато је Он имао и куражи и смелости да баци све на коцку ратне среће и да заустави отступање Српске војске новембра 1914 године, и предузме после тога и офанзиву са готово побеђеним и малаксалим Својим трупама, али

морално јаким, противу непријатеља, који се је славио већ победником!

Колубарска битка је дело Александра Великог и Његове несаломљиве војске!

Његове наредбе војсци за Колубарску битку и после задобијене битке, у историји ратова ретко виђене победе, заиста заслужују да се овде помену; јер да није било Његовог Генија, да није било Његове командантске и војничке одважности и решимости, које су претходиле овој успелој Колубарској битци, до ње не би ни дошло. У овим наредбама Он не помиње ништа о Себи, већ све хвале одаје Својим храбрим официрима и војницима, а из тих наредаба види се и величина замаха и постигнутог успеха у овом од целог света признатом јуначком подвигу Српске војске и њеног Врховног Команданта.

2 новембра 1914 године по старом календару, пред контра-офанзиву у Колубарској битци, Врховни командант је издао следећу наредбу војсци:

Јунаци!

Осрамоћен поразом, који сте му славним вашим оружјем два пута досада нанели, непријатељ напреже сада и последњу снагу, да ваш јуначки отпор сломије.

Сломљен и немоћан према Русима, великом нашем савезнику, мрски непријатељ хоће да искали свој гнев према нама.

Јунаци!

Својим очима гледали сте грозоте, које је недавно учинио мрски непријатељ над небрањеним домовима и над слабом нејачи у Јадру, питомој Мачви и богатом Шапцу. Видели сте искаљено срамно његово дивљаштво над нашим палим друговима. Слушали сте јауке поворака нејаких жена, деце и изнемоглих стараца, што поред нас промицаху, склањајући се под заштиту нашег оружја, испред најезде дивљачког непријатеља.

Дични јунаци!

После јуначке наше одбране на обалама Дрине, где сте снажним својим мишицама покосили читаве редове непријатеља, он је успео да вас потисне и продре у нашу земљу. Протерајте га из наше земље и уништите га.

Ви се борите с оним истим непријатељем, кога сте недавно онако сјајно тукли. Ви имате и сада против себе оне исте његове војнике, које сте недавно гонили пут Дрине и Саве и који у своме дивљем бекству испред вас питаху само: „Где је Дрина?", остављајући за собом топове, оружје, муницију, болнице и возове — славне трофеје вашега јунаштва. То је непријатељ, кога сте до неки дан свугде јуначки сузбијали, наносећи му тешке губитке.

Јунаци!

Племенита дужност, заштита нејачи и домова наших позива нас да сваку стопу наше земље упорно бранимо. Свети гробови палих наших другова траже од нас освету над непријатељем. Част наша и углед који смо са својим витештвима стекли код наших моћних савезника и широм целога света, налажу нам да стегнемо своје чврсте мишице и још једном снажним ударцем понова разбијемо непријатеља.

То су наше дужности према Отаџбини, према слабој нашој нејачи, према нама самима.

Јунаци!

Наша је борба света. Наша је борба праведна. У Европи наши савезници свуда напредују.

Наша моћна браћа Руси гоне разбијену немачку и аустриску војску у свима правцима. Они већ прелазе Карпате.

На вама је сада да се покажете достојни наших пријатеља и савезника.

Јунаци са Цера и Јадра! Погледајте на наше прослављене заставе и примите к срцу на њима исписане речи: „С вером у Бога за Краља и Отаџбину".

Ни стопе наше земље непријатељу!
Напред у победу!
С нама је Бог!
Живела Моја дична војска!"

И Његове речи, Његов позив на Његове војнике сугестивно су дејствовали и задржали су у даљем отступању храбре српске пукове, да одмах за тим крену у силни напад, који је дао сјајне резултате који су задивили свет. Његови „дични јунаци са Цера и Јадра" без речи гунђања, већ са вером у Свога Вођу и Бога, кретоше и у једном снажном налету непријатељеву победу претворише у пораз и у највећем нереду пребацише га са оне стране границе, да на територији Србије не остаде ни једног непријатељског војника.

У току Колубарске битке, у Његовој наредби војсци од 10-XII стоји пасус: *„И по трећи пут победили сте непријатеља и задобили сте победу, којој у историји нема равне. Били сте и остајете непобедиви."*

После сјајне победе у Колубарској битци и после задобивених великих резултата и силних ратних трофеја, које је непријатељ за собом у дивљем бегству испред силног налета „побеђених српских војника", оставио и расејао по српском тлу, кога је до јуче победоносно газио и пустошио, Врховни Командант одаје хвалу својим див-јунацима својом наредбом, — која гласи:

„Јунаци!

Већ се навршио пети месец, како је нашу милу Отаџбину напао непријатељ. Истрошени у два славна, али тешка рата, ми смо га ипак мушки и јуначки дочекали. И пошто смо га једном потукли на Церу и Јадру, ми смо му после толиких других крвавих, али славних

бојева, сада задали удар тежи од ових досадашњих. Хиљаде заробљеника, стотине топова и силна опрема војна, што је од непријатеља заробисмо, сведоче о његовом поразу и нашој слави.

Јунаци!

Ја сам поносит, да објавим да на земљишту Краљевине Србије нема непријатеља. Изгнали смо га крваве главе.

У том свечаном тренутку, када се на поноситом српском Београду вије понова победна застава, Ја хоћу пре свега другог да испуним један дуг захвалности.

У редовима нашим, раме уз раме с вама, ратују у овом трећем рату и браћа наша, коју од Турака ослободисмо. Ви сте сведоци њиховог јунаштва, њихове љубави према Отаџбини. Косовци и Вардарци, Жегливовци и Брегалничани, Битољци и Поречани, показали су се достојни своје браће Шумадинаца и Дунаваца, Подринаца и Мораваца, Тимочана и Ужичана. Показали су се достојни потомци јунака Милутинових и Душанових, што некад далеко пренеше славу српског имена и оружја.

Ја хоћу да им дам видан знак признања Отаџбине. Пред овако несумњивим доказом свог великог пожртвовања и пред тако јуначки проливеном крвљу за своју Србију; пред таквим стварним доказом вршења своје најтеже грађанске дужности и то са таквим одушевљењем, Ја објављујем њихово право на све политичке и уставне тековине ослободитељке Србије. Прва редовна Народна Скупштина, по закључењу мира, решиће све потрбене мере, да то потпуно и у живот уведе.

Јунаци!

Гвоздени обруч наших моћних савезника стеже се све више око нашега заједничког непријатеља. Осећајући се пред поразом и страхујући од његових тешких последице, он се бори очајно и упорно. Али узалуд!

Број његових војника све је мањи, а наши савезници уводе сваког дана све нове војске у борбу. Крај тој џиновској борби већ је данас јасан и ако она још није завршена.

Ми морамо још неко време вршити нашу тешку дужност и стојати уз наше велике и силне савезнике, који се боре и за нас, докле они не сможде заједничког непријатеља на њиховим пространим пољима, а тада ће настати мир и то дуги мир, који ће достојно наградити жртве за нашу Велику Србију. Тада ће наша Отаџбина бити много већа, силнија и сретнија, но што је икада била.

А зато ће, витезови, Србија бити вама благодарна".

Геније Великог Краља и Великог Војсковође потпомогнут сјајним војничким особинама свога народа чинио је чуда, да се задивио цео свет! Његов војнички геније решио је тешки проблем, а извео га је исто тако до савршенства његов храбри и до крајности пожртвовани војник! Геније Врховног команданта допуњавао се у свима ратним приликама одличним војничким и ратним особинама Његових војника!

Зашто је Краљ Александар по војничким делима и великим успесима признат од војника целога света као мајстор у вођењу ратних операција и зашто је могао да чини чуда и постиже епохалне успехе са релетивно малом војском према много већој војсци непријатеља, са својом војском, по спреми материјалној врло сиротој и неупоредимој са спремом непријатељске војске?

Зашто је српска војска, гола и боса, често гладна, а у најтежим ратним ситуацијама, какве се у ратној историји сличне не могу наћи, са својим Врховним вођом ипак излазила као победник?

Зашто је Његова војска заједно са Српским народом онако стоички, са крајњим пожртвовањем, и у тешкоћама може се рећи несразмерно горим, него што

су биле тешкоће Наполеона и његове војске у отступању из Русије 1812 године — прешла, пребродила и преживела своју Голготу 1915 године отступањем кроз Албанију, што ће се у будућим вековима узимати за пример повлачења једне војске под најтежим приликама?

Шта је то чинило и учинило, да је једна војска, исцрпљена до крајњих граница снаге једнога човека, тек што је одмором и исхраном донекле поправила своје физичко стање, без роптања, већ са одушевљењем, узела пушку и ступила у борбу, да је води до последњег свог даха, и дала пример: „хтети и победити", — побеђује непријатеља и задаје му смртни ударац онда, када непријатељ верује, да је та војска неспособна за живот, а камо ли за какве офанзивне операције, јер се види да једва живи и да постоји?

Зашто и откуда све то?

Заиста, и мора се признати, да је српска војска и по квалитету и по ваљаности својој била прворкласна; заиста, да је код ње била развијена љубав према Отаџбини до самопрегоревања; да је српски војник ма био и бос и го, са пушком и топом без муниције, са ножем на пушци и својим храбрим грудима, летео у борбу, падао и дизао се, да стигне непријатеља, и да га руком дави, па и зубима коље, јер је у њему куцало срце јунака; заиста је српски војник за свој дом и своју породицу спреман да без размишљања и голорук ступи у борбу са сваком немани и са човеком наоружаним до зуба, — нарочито кад тај човек и ти људи пале његов дом, пустоше, обешчашћавају и убијају нејаку децу и изнемогле старце и жене! Све је то истина и све особине првокласног војника једне војске имао је наш војник, наша војска и наши добровољци, зато су и били у борби дивови, а у подношењу ратних мука и патњи ненадмашиви!

Али шта их је још подржавало да издрже и натчовечанске патње; шта их је упућивало да уложе и

последњу своју снагу и да је жртвују на олтар Отаџбине и шта их је руководило да у последњој својој животној моћи пусте свој слаби и изнемогли глас, да га тако речи обноћ претворе у снажан глас јерихонске трубе? Шта их је подржавало и давало им натприродну снагу да издрже и снажне непријатељске нападе и тешке, претешке и натчовечанске муке и патње рата? Ништа друго и нико други толико и тако као Он, њихов Краљ и њихов Вођ! Он је за све Своје војнике био „Вјерују" и њихов Бог на земљи, а као таквог су Га гледали, као таквог су Га сматрали и као таквом су Му и веровали! Он је тај, који је Својим бићем, љубављу народа према Њему, допуњавао сјајне особине Своје војске, да чини чуда од јунаштва. Он је тај, коме су Његови јунаци поклањали потпуну веру, а који су веровали да тамо куда их Он води, мора бити успеха и са најмање жртава. Он је тај био, чија је реч опијала Његове „гренадире", да су опијени одушевљењем и патриотизмом, боси, голоруки јурили у смрт! Он је био тај, који је и личним примером, у пожртвовању и у љубави према Отаџбини, показивао Својим војницима, како се треба жртвовати и како гинути за одбрану Отаџбине!

И Краљ се као Врховни Командант показао Својој војсци као најхрабрији међу најхрабријима, а наш народ воли и цени јунаке, јер је и он по природи такав.

Њихов командант, као Командант Прве Армије у турском и бугарском рату и као Врховни Командант у последњем великом светском рату, Својим блиским присуством уз Своје борце, уз прве борбене редове, под пешадиском и артилериском ватром, хладан и неустрашив, бодрио је Своје јунаке и својим присуством уливао им је надчовечанску снагу и моћ ратничку.

На Куманову, у сјајној Кумановској битци, Он је ту поред њих, а Његова армија то је и знала и видела,

јер је био са Својим штабом на месту, да Га је једним покретом главе уназад сваки борац могао опазити и видети. Кад је отпочео 11 септембра општи напад Прве армије на кумановске турске положаје и када се Дринска дивизија онако елегантно и у поретку, као да је на егзерциришту кренула у напад да крунише победу Прве армије, — Он је био ту поред ње, и она Га је видела, јер је посматрао њен излазак на непријатељски положај из непосредне близине, из првих пешадиских ровова десног крила Дунавске дивизије и њеног деветог пешадиског пука, — а излазак наше пешадије на Зебрњак, а тиме и свршетак кумановске битке, затекао је Њега, Команданта Храбре Прве Армије, код батерије првог дивизиона Дунавског артилериског пука, који је био у битци пласиран отворено, уз саме пешадиске ровове првог борбеног реда.

Са Куманова, Велики Војсковођа, жури да први уђе у царско Скопље, на челу својих храбрих трупа, а из Скопља, на први глас о оштрој борби на Бакарном Гумну, јури тамо опет својим дринцима, да их осоколи и подржи, да обиђе и охрабри Своје рањене јунаке. У битци на Битољу ено Га, где је на самом бојишту према Облакову, на Шемници и на Црној Реци, — руководи лично борбом, јури са крила на крило и улива својим пешацима натчовечанску моћ, да под кишом непријатељске танади, држећи се руку за руку, да их набујала Црна Река и Шемница не занесе и однесе, газе је и прелазе је у води, која је допирала до њихових јуначких груди!

И овај легендарни Краљ, онда само млади Принц и Престолонаследник, као Командант Прве српске Армије, на Својим леђима и леђима Својих храбрих официра, подофицира и војника изнесе победу и круниса је сјајним решењем: коначном победом, — сјајном и по брзини извођења и по резултатима, — и изврши рат! И Куманово и Прилеп и Бакарно Гумно и Битољ

дело су Његово и Његове Прве армије. Како су силне речи Његове које је 7 новембра 1912 године упутио Својим војницима Прве армије на дан уласка у Битољ! Сву славу ратничку Он признаје Својим ратним сарадницима, Својим борцима, не задржавајући за Себе ништа, а у наредби између осталога каже:

„Друга Моја реч беше само: Напред! Напред! Напред!

И ви, Моји дични соколови, дивно послушасте ове Моје речи. Ви испунисте завет и наду целокупног Српства. Ви одолесте свима ратним тешкоћама и разбисте силну турску војску. Ви својим јунаштвом задивисте цео свет. Ви вашим победама на Куманову, Прилепу, Бакарном Гумну и на Битољу сјајно осветисте тужно Косово, те оно сада није више тужно и ослободисте нашу браћу испод петвековног турског јарма, тим утврдисте истину: да ко се реши на победу или смрт, томе Бог помаже и тај увек побеђује".

И у рату са Бугарима Он неуморно ради и јури! Брзина акције код Њега је важила као први услов за победу. Колера коси Његове војнике, Он се не склања од близине те страшне болести, већ је опет међ Својим ратним друговима и уз њих, негује их, лечи, упућује, куражи и ободрава! А за време решавајућих борби стоји на Царевом Врху као несаломљиви бор, прати и руководи борбом несаломљивом решеношћу и енергијом! Свугде стиже да се види и осети од Својих војника!

И у овоме рату Он испољава пред Својим војницима храброст и Својом командантском мушкошћу, легендарном храброшћу и пожртвовањем Својим и Својих пукова, односи сјајну победу и са успехом завршава и други рат!

Тек у трећем рату, који води у пуној Својој младалачкој снази и енергији и са допуњеним командантским искуством из прошла два рата, овај Велики Син

Краљевске Крви и Велики Војсковођа, као Командант целокупне Своје војске, испољио је Своје командантске високе квалитете и Своју велику храброст, која иде и граничи се фанатизмом, а исто тако и Своју љубав према Својим војницима, која је ишла до крајњих граница пожртвовања за њих, њихов живот и за њихово одржање. У овом дугом и тешком рату имао је и прилике и потребе да докаже Своју урођену Му храброст и пружи пример и ободри Своје војнике, да узмогну и издрже и ову, у правом смислу речи, исполинску борбу — и да им покаже колико су Му били блиски срцу и колико их воли!

У истини, било би немогућно изнети све моменте у последњем рату и све прилике у којима је Краљ као Врховни Командант испољио и испољавао Своју неустрашимост, Своју храброст и Своју љубав према војсци! Њих је било толико много, да би требало дуго и дуго писати о њима, читава књига могла би се написати само о Његовој храбрости и о Његовом личном залагању за Његове храбре ратне другове! Али због будућих покољења не треба прећи преко тих Његових особина као војника и војсковође, те да виде бар из неколико примера, које сам лично видео, каквог су Краља и Вођу имали њихови оцеви и дедови и какво је срце било у грудима Овог Великог Војсковође свога наоружаног народа и Овог Војника Краљевске крви и докле су ишли Његова лична храброст, Његови осећаји и Његова старања за Његове војнике, који су заједно са Њиме ишли до немогућности у пожртвовању, за одбрану и величину Отаџбине!

О натчовечанској храбрости свога Врховнога Команданта знао је сваки редов Његове војске, многи од њих видели су Га у ратној и борбеној опасности уз њих и поред њих, а остали су слушали од својих старешина и другова о Његовој неустрашивости!

У првим данима великог рата и у његовом току до Макензенове офанзиве, Врховни Командант највише

је времена проводио на фронту Својих главних снага, у Мачви и Подрињу, али није лишавао Своје пажње ни остале фронтове, а међ њима најчешће обилазио фронт Саве и Дунава, од Обреновца до Смедерева и Његов поносни Београд. Он је волео Београд, Своју Престоницу, — волео је мученички Београд, који је од првог дана рата почео да трпи, јуначки прима и подноси непријатељске гранате са Бежаниске косе и са монитора!

Једном приликом, првих дана бомбардовања Београда, у времену, када је непријатељ отворио бесомучну ватру на београдски град и на варош из своје тешке артилерије и из монитора, који се дрско шепурише код Великог Острва, уз сам београдски град; — вод пољских топова треће батерије Дунавског пука, немајући панцирна зрна, тукао је безнадежно мониторе, прецизно ватром га гађао, али се ништа није могло постићи. Непријатељска артилерија са Бежаније обасула цео простор великог Калемегдана јаком ватром, бесна што наш вод топова са Калемегдана, иако под ватром његових граната и даље дејствује!

Случајно сам тога дана дошао из батерије са Топчидерског брда да обиђем овај вод, а у времену непријатељског бомбардовања био сам поред водника на осматрачници. Наједаред дотрча један каплар вичући":

„Престолонаследник, Престолонаследник! Ево Га код топова".

Потрчим и код вода затекнем Престолонаследника где разговара са топовском послугом. По пријему рапорта Престолонаследник рече војницима:

„Е овде, код вас, Шваба баш добро запрашио! Није вам угодна ова музика! Е, баш сте јунаци, ви тобџије; пуца око вас, а ви не трепћете, већ Шваби враћате одмах мило за драго."

Познавајући Његову неустрашивост, а знајући добро да ми неће примити предлог, ипак Му понудих

да уђе у заклон, док баш у том моменту тресну једна разорна граната недалеко од вода!

Престолонаследник ме насмејан погледа, не одговори ништа, већ се обрати једном војнику речима:

„Али ова тресну, пређе преко вода, а ти ни главу не саже, зар те, јуначе, баш ни мало није страх, кад овако близу тебе лупи граната?

Војник одговори:

„Баш ништа, Ваше Височанство! Знам је ја још по фијуку, кад иде отуд, где ће и како пасти, па само одманем. Не убија свака њихова, а ретко који дан да немамо ово што и сада, а свакога часа по нека засвира изнад наше главе. Ништа то није Ваше Височанство, а и да ме закачи, па и да погинем, ништа то није, зато сам овде да гинем и браним наш Београд, — али, рече војник и погледа право у очи Престолонаследнику, *чувајте нам се Ви Височанство, овде није место за Вас, јер Ви не смете да нам погинете. Куд дођосте баш данас, кад овако бију швапски топови, а хвала Богу, кад дођосте довде здрави и живи. Кад Вас видесмо уплашисмо се, но сад смо мирнији, кад сте уз нас и уз топове, јер добро смо се маскирали и нас Шваба неће наћи, али свугде около нас опасно је. Само сад молим Вас останите овде код нас, док не престане бомбардовање, а скоро ће ваљда и престати, јер нам туку Београд и нас овде траже већ поодавно, па се надам скоро ће и престати, а ту им је и време ручку".*

Престолонаследник га ухвати за раме и рече:

„Видиш, Бог чува вас јунаке, па је сачувао и Мене да стигнем до вас. Био сам на ватрогасној кули, на крову Универзитета и посматрао непријатељско артиљериско дејство на Београд и видех где се непријатељ окомио и на вас овде, па сиђох да вас обиђем и видим како издржавате ову уку и буку! И заиста сте велики јунаци, и Ја се са вама поносим, јер нема на свету бољих јунака, нити топџија, но што их имамо Ја

и наша Отаџбина. Доћићу вам ја опет, јер волим да јунаке често посећујем и видим.''

Краљ остави топове и пође са мном до осматрачнице, да посматра дејство наших топова и хладнокрвних топџија. У повратку задовољан што је видео Своје војнике у овим тешким приликама, пролазећи поред вода, пожеле војницима сваку срећу и пође. Пођох да Га отпратим, но Он одби речима:

„Не, останите ви ту, јер сте потребнији војницима по мени. Ја ћу сам изићи, како сам и дошао''. Пружи ми руку и оде.

Војници намах престадоше да дејствују и као по команди сви окретоше главе к Њему и у правцу којим Он оде и осташе њихови погледи укочени у страху и у жељи, да здрав и жив изиђе са Калемегдана њихов јуначки Врховни Командант!

После два дана доживео сам исти случај: Батерија ми пласирана на Топчидерском брду, на изласку и десно од садање Румунске улице, према „Звезди'', а осматрачница ми беше кућа у винограду Барловца, са леве стране пута. Ужасна непријатељска артилериска ватра тражи да нађе моје топове, који су у дејству. На једном чујем зврјање мотора аутомобилског, који се убрзо заустави. И не прође минут два, а Престолонаследник се појави на осматрачници! Падају гранате свуда око нас, наједном чујемо страшан јаук рањеника у правцу батерије и Престолонаследник рече:

„Ето, нађоше вам батерију, то су ваши рањеници који запомажу.''

До батерије није било ни сто метара. Запитах телефоном водника, шта је се десило, и добих одговор, да ни једно непријатељско зрно није пало у батерију и да он нема рањеника, а да и он чује запомагање, лево од себе, негде између батерије и осматрачнице. Замолих Престолонаследника, да могу отићи до места, одакле се чује вапај, јер ипак мора бити да је рањен ко од

мојих војника, који су ван топова. Престолонаследник одобри, али пође и Он са мном и ако непријатељ не престајаше са својом јаком ватром! Идемо ка батерији и замолих Га да претрчи пут, јер је виђен од непријатеља, али Он, лаганим кораком, под фијуком непријатељских граната, пређе пут и наиђосмо на два војника пешака, коморџија, који се беху склонили недалеко од батерије у једну шупу. Чујемо вапај, уђосмо у шупу и видесмо чудо! Непријатељска разорна граната пала у шупу и оба коњића мртва, један војник тешко рањен у груди, а другом несрећнику разривен стомак и сва утроба покуљала напоље. Страшна слика! Војник са отвореним трбухом покушава да врати утробу у стомак, јунак, али малаксао не успева! Краљ очигледно дирнут овом страшном сликом само рече:

„Тражите брзо носила, нека их однесу до мојих кола и колима на завојиште, — само брзо, брзо.''

Наредих. Учини се све по наређењу, али оба јунака још до кола на носилима издахнуше!

Вратих се са Престолонаследником на осматрачницу, који је само посматрао и ћутао затим рече:

„Страшан је рат, јадни Моји војници!''

После тога Престолонаследник оде пешице напред падинама Топчидерског брда ка Сави, да обиђе и пешаке; очигледно беше јако узбуђен.

У ноћ истога дана обиђем батерију и затекнем војнике где не спавају, него седе и воде живо разговор о прошломе дану. Упитам што не леже, да се одморе после данашњег тешког дана, а они ми одговорише:

„Не спава нам се, причамо о Престолонаследнику, и хвалимо Бога да нам Га сачува! Баш је јунак и те какав јунак! Прави Карађорђев праунук, а још већи је јунак од Свога прадеде, јер сигурно да овакве борбе није било у његово доба, док беху трешњеваци топови! Господине капетане, не треба Му дозволити да се овако шеће по бојишту, опасно је! Ми знамо да нас Он воли

и жели да са нама дели и зло и добро и ми Га знамо да је јунак, али нам је Његов живот потребан. Недај Боже, да нам Га погана швапска граната закачи, шта би онда? Да оставимо топове па да идемо својим кућама."

На то ће један војник додати:

„Јест, али ко да Му забрани? Таква је крв у Њему, — ено Га прекјуче код Ђукнића на Калемегдану, где, како причају наши из онога вода, беше још страшније, но ово данас код нас. Њега Бог чува и Бог чува Србију, па ће нам Га и сачувати!"

Слушам ове речи војника, простих наших сељака, о свом Врховном Команданту и задивљен њиховим разговором о Краљу као јунаку, оставих их, да продуже своје разговоре и одох да прибележим данашњи догађај и овај разговор војника.

Једном приликом, на путу аутомобилом од Тополе ка Београду, а на делу пута Ковиона—Авала, причаше ми Краљ, коме је свако место предратне Србије било у успомени и потсећало Га на по неки догађај из рата, — о једном Његовом ратном доживљају на овом месту. Исто ми је то причао и један резервни официр из Тимочког артилериског пука, а врло је интересантно, да и тај случај изнесем, јер и он лепо приказује храброст и неустрашивост Краља Јунака!

За време опште офанзиве 1914 године против Поћорека, Врховни Командант оставио је Колубарски фронт, на коме су његове храбре дивизије већ упућене у силном замаху напредовале — и са покојним Великим Оцем и братом Принцом Ђорђем, са Рудника оде да види и прати успешно напредовање армије, која је са фронта Космаја и Варовнице исто тако снажно напредовала ка Београду. Док је наша пешадија напредовала ка Авали, нађе се Краљ Петар са својим синовима на Ковиони, поред једне батерије Тимочког артилериског пука. Краљ Петар, гледајући на доглед, обрати пажњу командиру батерије на непријатељску

батерију, која у висини Авале излажаше отворено на положај. Командир батерије одмах отвори ватру на ту непријатељску батерију и првим метком погоди непријатељску кару и запали је. Једна друга непријатељска батерија узе у заштиту ову и отвори ватру на нашу батерију на Ковиони, одмах је нађе и обасу јаком ватром, а једно цело зрно погоди поручника-водника и на месту га уби. Три јунака Краљевске крви осташе поред батерије стојећи и не користећи заклон; дивљаху се и официри и војници Њиховој храбрости! Заиста, а сигурно да ниједна војска на свету и никад није имала прилике да види овакав случај, нити да чује, да на месту, где се гине и пада, под најжешћом артилериском ватром стоји Краљ са Своја два Сина! Какав пример за Њихове ратнике! И није онда ни чудо, што су ратни подвизи, јунаштво, пожртвовање и љубав према своме Краљу и према своме Врховном Команданту били такви, да су задивили цео свет!

Тек што је непријатељска батерија пренела ватру на пешадију, која беше у покрету и у напредовању ка Авали, Врховни Командант, сиђе са положаја и оде од батерије ка Своме аутомобилу, који је стајао на друму са стране положаја, а после кратког времена чуо се и видео један аутомобил да јури друмом од Ковионе ка Авали. Краљ ми причаше, не говорећи из урођене скромности о претходном напред изнесеном:

„Пођем од Раље напред ка Авали, да стигнем и видим пешаке, који су већ својим првим борбеним редом подилазили Авали и тек што стигох баш на ово место, које у том моменту кад ми ово причаше пролазаше наш аутомобил, — *једна непријатељска батерија поче да нас гађа. Први меци имађаху добар правац и пређоше преко аутомобила и Ја осетих по вожњи да се шофер мало збунио и да не зна да ли да настави пут, или да се вратимо. Ја му довикнух да тера напред, само нек пусти већу брзину, док други плотун не буде нашао друм. Идемо напред, а меци за нама по друму, али им*

ми измичемо, — кад, паметан командир батерије помери сноп, па следећим плотуном на друм испред нас на неколико стотина метара. Помислих ту ће нас сачекати! Е, нећеш, помислих, зауставим аутомобил, изиђосмо из кола, а шофера с колима вратих натраг, док ми у шумицу са стране пута, па даље пешке ка Авали. Признајем да нам ова вожња није била ни мало пријатна," — насмеја се Краљ, и пређе на други разговор.

Из овог примера види се да Бог чува јунаке, а јунака, Врховног Команданта, чувају и Бог и молитве Његових војника упућиване свакодневно Богу и њихова љубав према Њему, Своме великом Вођи.

Рече ми Краљ још и то, да је имао намеру да са Својим пешацима изиђе до вечери на Авалу, те да са ње види Београд, Саву и Дунав и да заноћи код авалске механе. Иако су Његови храбри пешаци заиста ноћ провели на линији Авале и на Авали, Он се морао вратити да заноћи код Раље, а да Га сутрадан опет уз Оца и Брата, и ја и моји војници лично видимо поред себе!

Сутрадан моја батерија беше пласирана лево од друма у висини Авале, а помагаше напад пешадије на Торлак. Краљ Петар са Својим Синовима, — иако непријатељ беше на блиском удаљењу и од Торлака је тукао јаком артилериском ватром наше пешадиске положаје и наше батерије, — посматраху напад наше пешадије на Торлак и Раковичку шуму. Три Народна идола беху опет поред Својих јунака и Својих војника, да их охрабре и подрже, а Њихови војници знађаху да су Они ту поред њих и њихова војничка кураж и пожртвовање порастоше до легендарности, јер осетише и чуше да их гледа Стари Краљ са Својим Синовима.

Лепо је било видети како наша пешадија у редовима, као на егзециришту под музиком непријатељске ватре, пушчане, митраљеске и топовске, иде и напредује у поравнатим редовима, — а један од сељака,

старац из села Ресника, који посматраше борбу од места моје батерије рече ми: —

„Баш су јунаци наши пешаци, а и ви топџије нисте мањи од њих, али није чудо да сте такви, кад је Стари Краљ са Својим Соколовима уз вас! Ено их код каване поред друма сви троје. Мало час беху тамо и беше ми дошло да их загрлим и целивам им руку, — а и ја бих, овако стар, појурио напред са голим рукама и на мојим старачким ослабелим ногама! Е, кад сам ово видео, кад сам видео старога Краља и Његове Синове где се излажу као и ви, Њихови војници, сад не марим да умрем."

Исту ноћ сам са батеријом заноћио на самом Торлаку, а сутра дан као претходничка батерија друмом кренух ка Београду, да стигнемо непријатеља и онемогућимо му, да се без сметње пребаци преко Саве. Тек што сам кренуо батерију, чух знак аутомобилске трубе, окретох се и кога да видим! У колима Врховни Командант, Престолонаследник Александар, који пређе претходничку батерију, те оде испред ње, да уђе у Београд, у још не загарантовану сигурност! Тако рећи са првим нашим патролама ушао је Он, Краљев Син и Врховни Командант у ослобођену Престоницу, — да у њој, дочекан од народа, пред Његовим двором, подигне са земље хрватску заставу, која је била истакнута од непријатеља на Двору, заједно са Аустриском заставом. Дочекан је од Београђана пред улаз у Двор. Ту је прострта по земљи аустриска застава. Он је преко ње требао да уђе у упропашћен Му и опустошен Дом. — Но Он хрватску заставу Својом руком подиже и рече:

„Не треба газити и ову заставу, која је силом околности била истакнута на Мој Дом, поред аустриске заставе, јер она ће, ако Бог да, заједно са нашом тробојницом, својом сестром по бојама, залепршати се ускоро слободно над Мојим Двором уједињена. Сачуваћу је, да је развијем у славу заједничке наше слободе југословенске и нашег уједињења!"

Ово неколико примера само из овог кратког периода последњег рата, које сам лично видео и из сигурног извора чуо, — показују и истичу до највећих висина храброст Краља као Врховног Команданта, која је ишла до пожртвовања, сматрајући за потребно да и личним примером ободри Своје војнике, да би њихов ратнички дух и већ урођено им пожртвовање и храброст одржали да не клону, јер су тешкоће, које су као малобројнији и слабије опремљени од непријатеља преживљавали, прелазиле људске моћи. Он није претпостављао топле одаје, тишину и угодност лепо смештеног штаба Врховне команде, у дубокој позадини, те да отуд командује и упућује своје армије на бојишној карти, већ је, тек што је то у кабинету свршио и издао Своје оперативне заповести, лично пуштао Своје армије у дејство на самом терену и на терену био уз њих, да их оком прати на најважнијим правцима њиховог дејства и да Својим очима гледа извршење. Његовог стратегиског плана и да његово извршење успешно доведе до циља! И збиља, ево Га видимо, из овог последњег примера, где води и прати Своју северну армију до Београда и до Саве и Дунава, где је се, пошто се непријатељ пребаци преко Саве и Дунава, Армија имала да задржи. Он је са Својим предњим трупама, тако рећи са првим патролама, први и изишао и стао Својом победоносном ногом на обале ових граничних великих река!

Ето каквих је био квалитета Овај Најстарији Војник Српске Војске! Ето какву је храброст и љубав према Својој војсци испољавао највећи Син Отаџбине, Врховни Командант и Краљев Син!

Он је био Велики, како у успешној, тако и у најтежој ратној ситуацији, а Његов Геније ратника и војсковође сналазио се у свакој прилици! Али Његова величина као војсковође и као Регента — Вође народног, тек се силно испољила у највећој несрећи Његовог

наоружаног народа и војске, у отступању 1915 године! Тада је Његов Геније био напрегнут до крајњих граница своје моћи. Тада је Он најјаче испољио Своју храброст, командантску хладноћу и решивост, као и Своју љубав према слободи Отаџбине и према Својој војсци и ратним друговима из заједничке славе и заједничких патњи.

Он је као велики стратег и мислилац веровао у крајњу победу савезника и Своју. Он је претпостављао да остане без Своје Краљевине, пре него да Његова војска, најхрабрија међу најхрабријим, капитулира пред непријатељем, који је по јунаштву и пожртвовању куд и камо слабији од Њега, иако међутим беше многобројнији и спремом боље снабдевен! Он је то исто осетио и код Својих војника, који стопу по стопу, нападнути са свију страна, крваво бранише своју груду земље. Он се и у тој најтежој ситуацији није препао, иако је код многих овладао страх од помисли „шта ће даље бити".

Тешка, готово немогућа ситуација, у којој се једна војска може наћи! Непријатељ са севера и запада, са фронта и левог бока Његове војске и силно материјално спреман, систематски потискује Његове армије, — док изненада појављује се и са деснога бока, и у непосредној опасности за позадину и комуникације Његове војске, још један непријатељ, појављује се одморна и добро припремљена бугарска војска, која надире на десни бок и жури да далеко на југ пресече комуникацију и једину отступницу српске војске ка Скопљу и Солуну; — и журе Бугари да у вези са успешним напредовањем Макензеновим затворе српску војску у клопку, из које више неће моћи изићи!

У овако тешкој ситуацији изгубио би можда присуство духа и дотадањи највећи војсковођа света, Наполеон, — али Александар и у овој прилици није губио ни присуство духа, ни Своју урођену храброст, а Његов

Геније као Војсковође, ослањајући се на легендарну храброст и издржљивост Своје војске, а подржаван и обећањима савезника, да ће се од Солуна послати њихова помоћ, решава се на оно, чему се нико, а најмање непријатељ, није надао: — решава се на борбу до краја, те се, бацајући Своје дивизије с једног фронта на други, полако повлачи и отступа, а непријатељима пружа и даје само делимичне и врло скупо плаћене победе.

Српској војсци не долази савезничка помоћ са Југа, и Он приморан мења Свој комуникациски правац, и даље полако отступа, не остављајући непријатељу ни заробљенике, ни пушке, ни топове и доводи Своје храбре армије до албанских планина у тако рећи „безизлаз".

— *Капитулација!* Падала је та реч и од јуначког Му деде и од других. — Сетимо се ратног савета у Пећи, али нека историја о томе говори. — Ту реч, реч капитулација, Он не познаје, Он неће да зна за њу! Дошло се је до „безизлаза", али за сваког „да" за Његовог Генија „не", јер за Њега, Његове храбре сараднике и Његову јуначку војску „безилаз" и препреке не постоје! Његова храбра војска, по Његовом наређењу, пали све што собом не може понети и пренети преко црногорских гудура и албанских беспућа; пали и ништи своје славом увенчане топове и жалосним очима гледа, како их динамит разноси и са сузама закопава топовске цеви и затвараче, да им се „гроб" не позна, са надом и вером, да ће их једнога дана и ускоро понова из гробова васкрснути! Све оставља та храбра војска, све остављају и њене старешине, све оставља и њихов седи Краљ и њихов Врховни Командант, — али Они остављају највише, Они остављају Своју Краљевину, — остављају је, убеђени и с вером у Бога и у Своје храбре војнике, да ће се у њу ускоро опет вратити са развијеним и победоносним заставама!

Присуство духа, одлучност у одлукама и у њиховом извођењу, истрајност и чврста војничка рука, — све ове особине, потребне једном команданту, беху скупљене у Краљу Александру и беху Му урођене, а Он их је сјајно користио и испољавао. Његови потези у одлукама били су оштри и непоколебљиви. Никакав страх од последица за Његову личност није Га занимао, нити је на Себе уопште мислио, већ је Себе и Своје личне интересе увек постављао на последње место, а главно су Му били: Отаџбина, народ и Његова војска!

Не само да је у Своме карактеру као војник и Врховни Командант имао све сјајне командантске особине, већ је имао и сугестивну моћ да их пренесе и на све остале старешине и на све Своје војнике! У томе и јесте била Његова величина као Врховног Команданта! Он је само требао да каже Својим ратницима Своју одлуку, а она је са вером примљена и без речи извршавана! Своју веру и уверење преносио је лако на Своје борце, јер су Му веровали и волели Га, убеђени да се Он на првом месту жртвује за Свој народ и за њих, Своје војнике.

Његова чврстина, истрајност, присуство духа, и решимост дивно се оцртавају у Његовој речи војницима, коју им је упутио на Ускрс, априла 1916 године, а која гласи:

„Христос Васкрс јунаци!

Са овим најлепшим хришћанским поздравом поздрављам вас, драги Моји јунаци, у овим необичним, тешким и мучним данима, у којима дочекујемо данашњи светли празник Васкрсење Христа Спаситеља, далеко од наше љубљене Отаџбине и од наших милих и драгих.

Сећајући се данас страдања и смрти Богочовека Исуса Христа и верујући у Његово Васкрсење, који је победио неправду, лаж, пакост и завист ондашњих гласника и фарисеја и доказао да је **Право** *јаче од* **Силе, Истина** *од* **Лажи, Љубав** *од* **Злобе** *и* **Пакости,** *охрабримо се тиме, јунаци, стегнимо наше срце, надајмо*

се у Бога и Његову Правду и верујмо тврдо: да ће ипак и наша праведна ствар победити, да ће ускоро доћи крај патњама и искушењу, и да ћемо са милости и помоћи божјом победити са нашим савезницима непријатеља, да ћемо у нашој милој Отаџбини наћи наше најмилије, — верујмо, јунаци, да ће Србија васкрснути и бити још већа и јача и лепша, но што је била.

По примеру наших старих јунака и витезова, будите и ви, јунаци, трпељиви на мукама, што их сада подносите од обести насилника, који су покушали да нас лише плодова наших прошлих бораба, да изврше своју давнашњу жељу, уништење наше државне самосталности и знајте, да оне нису највеће, — сетимо се да су их наши стари још веће подносили, опомените се, да сте ви ипак слободни и већ свачим снабдевени и спремни да ослободимо нашу заробљену Отаџбину.

Нека се стога из ваших груди не подигне ни један уздах, нека се низ ваша препланула лица не скотрља ни једна суза жалосница, већ нека се из наших уста чује само једна чврста и одлучна реч: борба до победе и истраге непријатеља, борба до Васкрса Србије и до ослобођења целог Српског и Југословенског народа.

Каогод са вером у Васкрс Христа Спаситеља, тако са надом у Васкрс Србије, са убеђењем да ћете, јунаци, до последњег даха истрајати на најтежим дужностима, које вас очекују у поновној борби, Ја вам, јунаци, честитам данашњи светли празник Христово Васкрсење и поздрављам:

Христос Васкрс, Моји дични јунаци, живела храбра српска војска!" —

Његова храбра војска оставља Отаџбину без роптања, гладна и боса, по зими и снегу, по стазама непролазног Чакора и Рожаја, отступа даље у туђину и у неизвесност, издржава незапамћене и у историји незабележене тешкоће, пада и диже се! Умиру Његови гренадири без гласа и са светитељским осмехом на

уснама, а гласом самртника изговарају своју последњу мисао у две речи: *„Живео Престолонаследник"*.

Иду Његови јунаци, дају и последњу своју снагу да стигну и даље одмичу гладни хлеба, али **сити у душевној храни** и журе да не изостану и да стигну свог седог и изнемоглог Краља, Краља Оца, кога преко гудура носе Његови народни синови на носилима — и да не изостану од свога Врховног команданта, који, иако је оболео, жури испред њих, да им припреми и створи боље прилике: храну и спас!

Непријатељ је стао пред зидинама и пред непролазним врлетима црногорским и албанским, — застао је уплашен и задивљен! Имао је претставу, да су се врлети и планине отвориле пред јуначком српском војском и пропустиле их да прођу, а потом се за њима намах затвориле, баш као оно Црвено море, што се отворило да пропусти Израхиље и да их спасе од гонилаца! Непријатељ није могао, а није ни смео да крене напред!

У овом периоду великог рата, у отступању јуначке српске војске, под тешким и претешким приликама, њихов Врховни Командант у пуној мери испољава Своје старање и Своју љубав према војсци, — љубав и старање, који прелазе границе могућности, али Он **„Несаломљени Народни Вођ"**, у Својој љубави према војницима, није имао препрека ни граница, јер је увек био готов да даде и Свој живот за њих, исто онако, као што они Њему даваху своје животе.

Дошав до Скадра поклецнуо је и Он, Отац и старатељ Својих војника. Поклецнуо је, али натчовечанска снага Његова одржала Га је да не клоне, и даваше Му снаге да издржи бољку Његовог измученог и изнуреног тела и као и Његови гренадири, пружајући им још један пример личног пожртвовања, дизао се и подигао да не падне! Подигли су Га љубав и осећај за Своје војнике, јер је знао да тек сада није смео да остави њих без Свога вођства и да их у овој највећој несрећи

остави саме себи, или коме другоме. У Скадру је издржао тешку операцију и ношен на носилима, још неопорављен и незалечен, Он даље жури и не капитулира!

И Он, несаломљив див, чврсте воље и непобедив ни од непријатеља, ни од природе и болести, поздравља Своју војску, о Божићу 1915 године речима пуним наде у Бога, пуним захвалности и признања Својим јунацима, **упућујући их да стално рачунају на Њега,** Њиховог Вођу! Његове речи гласе:

— *„Јунаци! Под навалом удружених војсака двеју Царевина и једне Краљевине, а за време непрекидних борби, кроз пуна два месеца, ви сте дали безброј доказа свога јунаштва, пожртвовања и осећања дужности према Отаџбини.*

Тешка судбина наше миле Србије хтела је да данашњи светли празник Рођење Христа Спаситеља дочекујемо тако далеко од наше лепе домовине, од наших милих и драгих.

Ви, моји јунаци драги, који се данас налазите по Албанским кршевима и на обалама Јадранског мора, имадосте да издржите најстрашнија искушења, преко беспутних Албанских и Црногорских планина, кроз студен и снег, и да издржав све те беспримерне патње, пружите целоме свету такав пример самопрегоревања, какав је ретко у историји која војска показала.

Али, јунаци, прегажена Отаџбина и сада упире своје погледе само на вас.

И данас, на дан Христовог Рођења, уз наше молитве Свевишњем, да наше напоре, патње и праведне жеље милостиво награди, Ја позивам све вас, Моје непобедне и дичне витезове, да схватите и разумете недаће, које су снашле нашу Отаџбину и да спремајући се за нове напоре које Отаџбини дугујемо, **стално рачунате на Мене.**

А Ја ћу, јунаци, и убудуће делити са вама исту судбину и имаћу само један циљ, да се ваша јуначка снага што пре окрепи и да наше победоносне заставе наскоро буду захвално поздрављене од ослобођене Мајке Србије и од целог нашег напаћеног народа.

Христос се роди, Моји официри и чиновници!

Христос се роди, Моји подофицири и војници!

Христос се роди, сви Моји јунаци, који се тако храбро баристе за Краља и Отаџбину!

Живела Моја јуначка непобедна војска!"

И Он, велики Краљ, болестан и још са незалеченом раном, ношен на носилима од Својих храбрих ратних другова — војника, стиже до мора! Даље се није могло сопственом снагом и Његовим Генијем и ту је се за даљи спас Своје војске морао обратити на савезнике. И Он ради, неуморно ради, да попут Мојсија преведе Своје јунаке преко мора у мир и заклон и да их тамо нахрани, опорави и спреми за нов живот, за нове подвиге и велика дела, која су им Суђаје при њиховом рођењу одредиле, а које и Отаџбина и поробљени мили и драги, који су остали у њој, од њих још очекују.

Обраћао се народни Краљ још раније савезницима за помоћ и прихват, пре него што су Његове храбре трупе дошле до мора и обећавано Му је много, али мало је учињено. Изненађен и под тешким утисцима стања у коме се на обали мора нашла Његова храбра војска, обраћа се познатом историском депешом руском цару Николи II, и овај Га не напушта, и Својом високом интервенцијом са далеког Севера утиче на савезнике да учине своју дужност према **своме најхрабријем и највернијем савезнику** и да похитају, помогну и прихвате јуначку српску војску. И они то чине, чине то тако рећи у последњем моменту, јер непријатељ освешћен пружаше већ своју ненаситну и крвничку руку да задави и уништи најхрабријег свог противника, — који му је, иако малобројан, задавао највише тешкоћа, — јер се бојао српске војске, а бојао се из ранијег свог тешког искуства, јер је знао и осетио на себи да му је српски војник, и кад издише, још увек најопаснији

противник. Знао је непријатељ и то, да ће Александар Велики из мртвих васкрснути Своје гренадире и да ће од њихових костура створити армију бесмртника и даље му задавати страх и трепет, па ма их било једна чета, — журио је да дотуче ове јунаке, већ изнемогле и изнурене.

Сваки моменат за Врховног Команданта српске војске беше скуп, није се смело губити ни часка.

Надао се Краљ да ће већ у Љешу, уз помоћ савезника, укрцати у бродове Своје напаћене јунаке; томе су се надали и они, Његови војници, и даваху своје последње напоре да стигну дотле, али их пуста нада све изневери. Морало се ићи даље! Морало се напрезати још, али докле? Кроз Албанске мочвари и без пута до Драча и Валоне, а тек одатле укрцати се за Крф!

Да ли ће Краљеви гренадири имати снаге да још и овај напор издрже? А шта ће тек јадне изгеблице, које пођоше са војском и напустише своје домове, само да не остану под крвничким непријатељем?

Ето, то беху најтежи моменти за покојног Краља, — **како ми сам причаше!** А причаше ми често, причаше и после толико година, од тих преживелих тешких дана, како Му се срце цепало, а очи сузиле, гледајући Своје војнике, беспомоћне старце, жене и децу, изнемогле, болесне и гладне. Причао ми је, а и видео сам Га у Љешу, где иде од логора до логора, од Љеша до Сан-Ђованиа, једва се креће, јер је и Он некретан, са раном од издржане операције, — иде колико може и поштапа се, али иде усправљен и ведра лица, да би Собом и Својим држањем охрабрио војску и Свој народ!

Гледали смо Га препланула лица од ветрова и зиме, ислабелог, али правог и поноситог! Гледали смо Га насмејаног, али Му и у осмеху и у очима виђасмо и осетисмо бригу и тугу! Његови јако развијени мускули на лицу енергичном, испољаваху се јаче но икад дотле кад стајаше на обали мора код Сан-Ђованиа и гледаше далеко по пучини, да прозре у даљину, хоће ли се

појавити на хоризонту савезнички бродови; изгледао је као какав хладан споменик од бронзе, приказујући неког легендарног хероја!

Патио је и много осећао за Своје ратнике у тим тренуцима, тешким и најтежим у Његовом животу, како Он сам причаше! **Једнога дана понављао ми је Своје мисли из тих тренутака:**

„Гледам, рече, *с једне стране гладне, поцепана одела и преморене избеглице: старце, жене и дечицу, — а с друге стране изнемогле и преморене Моје војнике. Гледам их и не знам кога од њих више да жалим, а сви су Ми драги, и једни и други се у Мојим осећајима претстављаху подједнако „велики" у своме националном хероизму! Треба војску спасавати, јер нам је потребна за васкрс Србије и за поновне борбе за ослобођење Отаџбине, — али не могу напустити ни ове друге, који својом вољом оставише своја топла огњишта, да са својим браниоцима деле и зло и добро! Нарочито не смем оставити невину децу, чедну и безазлену, недораслу да понова прелазе непролазне гудуре гладни и боси, да би се вратили својим домовима, јер то су деца и треба прво њима пружити заштиту, она су наша будућа узданица! Обилазио сам Своје војнике, говорио са њима и добро их познавао. Знао сам добро њихову душу и био сам убеђен, да ће се и они пре жртвовати и изгинути, но да не пруже заштите нејачи. И реших се да на прве бродове савезничке који стигну укрцам избеглице и нешто најслабијих и болесних војника, а Моја несаломљива војска да заједно са Мном продужи отступање кроз беспутну и мочарну Албанију."* —

Тако ми причаше, а тако је и учинио Велики Народни Вођ и Народни Отац, али оно што је претходило Његовом решењу да, иако болестан, ношен на носилима, из Љеша продужи отступање ка Драчу на челу Својих војника, — вреди поменути и овде, иако је целој Југославији и целом свету то познато!

И Краљ, иако болестан, иако би сваки други тражио себи мир, постељу и одмор, са отвореном раном, обилазио је свакодневно пристаниште и Својим присуством храбрио и упућивао избеглице и болесне војнике при укрцавању на оно неколико малих савезничких бродова, који допловише да спасавају „српску војску, Њеног Престолонаследника и Врховног команданта"! Ишло је и споро и тешко, јер превести Српску војску и избеглице на два-три брода беше немогућно.

Он није малаксавао, нити клонуо духом и у Својој даљој активности! Он је и преклињао и претио историјом Својим савезницима, да Његову војску не напуштају у несрећи и у овако безизлазном стању, у коме се она налази, остављена сама себи.

Савезници су чули и знали у каквом се здравственом стању налази Престолонаследник и Врховни командант српске војске, а стало им је било, а нарочито и на захтев Цара Николе и Француске, да се болесни Престолонаследник спасе бродом и из Љеша евакуише, те да болестан не падне у руке непријатељу као његов „највећи трофеј победе", те наредише и ставише у дужност генералу Мондезиру да Престолонаследника наговори да напусти Љеш. Генерал Мондезир говорио је и наговарао Престолонаследника да се укрца у брод, али без успеха, а историја је забележила већ Његов одговор генералу Мондезиру:

„Нећу да напуштам Моју војску, — идите и јавите да Ја остајем овде докле год Мој последњи војник не буде евакуисан"!

Његов овако одлучан одговор и одбијање, којим је задивио савезнике и цео свет, учинио је, да Му је брзо стигао одговор од савезника, да су бродови упућени у Драч и Валону, да приме српску војску, а да се Он болестан укрца у брод у Сан-Ђовани, који Му се за то упућује.

Једнога дана стигао је у пристаниште један италијански брод да прими на себе младога Престолонаследника, оболелог Врховног Команданта Српске војске. По савету лекара и околине, а нарочито на наваљивање генерала Мондезира, пристаде Престолонаследник, да Га болесног не носе од Љеша до Драча, већ да се бродом дуж Албанске обале превезе до Драча, и да ту достигне делове Своје војске, која је својим правцем одступања већ стигла у Драч и околину, а да ту сачека и остале Своје војнике који долазе од Љеша, те да у Драчу лично организује пребацивање Своје војске бродовима, ако их заиста савезници буду по обећању послали у Драч. Италијански брод беше укотвљен даље од пристаништа, да је се до њега морало ићи чамцем. Пристаде чамац уз обалу. Неки од великодостојника већ уђоше у чамац, али се Краљ Александар устезаше, јер Му тешко падаше, да се одвоји од Својих војника и ратних другова, а осећаше да су сви погледи и са свију страна и од оних који Га не виде, упрти ка Њему! На послетку, уз наваљивање околине, нарочито Свога деде Краља Николе, који се већ налазио у чамцу, уђе и Он и чамац крете пут лађе. Тек у чамцу покојни Краљ сазнаде од команданта италијанског брода, да има наређење да превезе високе путнике директно у Италију! Изненађен овим сазнањем Престолонаследник је изрично захтевао да брод оде прво у Драч, да Га искрца, па после нека продужи за Италију. Али, командант брода изјави, да мора да следује наређењу свог адмиралитета. Врховни командант српске војске, погледа оштрим погледом команданта брода и рече историјске речи:

„Ја то никако нећу! Ја нећу да се одвојим од Својих војника! Ја идем са њима, па како буде њима, нека буде и Мени!"

После ових Његових великих речи, чамац врати Великог Александра на обалу међ Његове гренадире,

а народ и војници, који су се том приликом налазили на обали опколише Га, жалосни и сретни, што им се враћа. И док је чамац носио Његовог Деда и остале ка броду, на обали се чуло непрекидно: *„Живео наш Вођа, живео наш Престолонаследник"!*

Он никада није клонуо духом и остаће у успоменама Свога народа и у историји, не само нашој, већ целога света, као несаломљиви и легендарни Вођ и Краљ! И овај Његов војнички гест и овај дотле нечувени случај једнога Команданта и Сина Отаџбине Краљевске крви, прочуо се брзином олује међ Његове војнике и васкрсну њихову снагу и њихов војнички дух и даде им моћ да изгладнели и изнемогли продуже своје отступање и стигну до врха своје Голготе и пређу је, обележавајући свој трновити пут остављеним лешевима другова, који од изнемоглости и глади путем помреше!

Велики Вођ Своје војске, остаде уз Своје војнике и ратне другове, остаде да их храбри и даде им снаге да издрже још мало; остаде да и даље подноси и дели са њима заједно патње и муке тешких околности у којима се налажаху! Остао је са Својим јунацима и ношен од Љеша до Драча, од Својих верних гардиста, пролазећи мочварно и блатњаво земљиште Албанске равнице, преко направљених уских љеса од шибља, — крете **Овај Несаломљиви Први Војник српске војске.** Његови војници, гледајући у Њега, као у своју звезду спасења, пођоше и идоше за Њим, изнемогли, али несаломљени, а снагу им даваше Он, на носилима ношен оболели њихов Вођ, који не хтеде ни по цену живота да их напусти.

Како и колико је Он био велики, исто тако беху велики и Његови војници на путу своје Голготе! Они сви до једнога били јунаци, а сваки појединац међу њима био је *надчовек!*

Сам Краљ ми исприча неколико случајева херојства Његових јунака у смрти, у чији су загрљај ишли без роптања и хладно јој гледали у очи! Ови случајеви, које је Он видео и доживео, у истини су јединствени примери јунаштва и пожртвовања у љубави за свога Врховног Команданта, и у вери и нади, да је још мало остало до њиховог Васкрса и да само још мало треба издржати, па ће их Он одвести до мира и одмора њиховог измученог тела и напаћене душе! Он је најчешће говорио и волео је говорити о јунаштву и ваљаности Својих војника. **Причаше ми на Крфу:**

„На путу од Љеша ка Драчу, тек што пређосмо баруштину преко леса, наиђосмо на једну малу шумицу, те наредих да се стане, да би се Моји носиоци одморили, а и Ја да исправим Своје укочене ноге од лежања у носилима. Недалеко приметих једног војника где нешто копа. Дођох до њега, он Ме не примети и малим ашовчићем копаше и даље, а поред њега видех где лежи други војник, па помислих да се тај други одмара! Приђем и упитам: шта то копа? Војник подиже главу, познаде Ме и рече Ми: — „Ето, Ваше Височанство, ово је мој сељаљ, што лежи овде, комшија ми је и друг из чете. Ишли смо заједно и дођосмо довде, да се мало одморимо од тешког пута преко леса и онога блата. Мој друг беше изнемогао, а и нешто болестан, те сам га више носио но водио; — и јадник ево га где ми умре, па хоћу да му ископам раку и обележим му гроб, јер га могу његови стари, кад се вратимо кући једнога дана, потражити да га пренесу, па да знам где ћу их довести, ако Бог даде да га преживим, — али тешко, јер осећам да сам већ и ја изнемогао и да ћу брзо за њим."

„И страшно, невероватно, рече ми Краљ, јадни Мој војник, рече ми то, исправи се, испусти ашовче и сруши се поред ископане земље, мртав поред свога друга! Мислим да нисам имао у животу тежег тренутка од

тога, нити видео жалоснију слику од те! Наредих војницима да ископају већи гроб и да их заједно сахране и обележе им гроб!

„Страшно нерасположен, идем даље и видим неколико пешака, — причаше даље Краљ, — око једног великог дрвета, одмах ту пред нама; застанем да их видим и проговорим коју реч с њима, док ће Ми један од њих показати руком на дрво, и Ја погледам у том правцу и шта видим? Велико дрво, да га четири човека не могу обухватити, а при дну до земље стабло шупље и споља огарено од дима. Погледам унутра и видим три војника и једнога старијег човека у народном сељачком оделу, увучени у шупљину стабла, као у какву пећину, и сва четворица мртви, а пепео од ватре још топао и по мало жаран! Сигурно, да су били другови из чете, помислих, или још пре из истог села, — отступали заједно и склонили се у шупљину дрвета, да у заклону поред ватрице проведу ноћ, па их ту и смрт нашла! Рекох војницима, које смо затекли ту код дрвета, да је тај сељак међ њима сигурно неко од избеглица, који им се придружио, — на шта ми они одговорише са „не", јер да су они већ прегледали њихове значке, на којима стоји свима записано исто презиме, а сељаку да су нашли у торби писмо са истим презименом на коверти. Да ли су то били отац и три сина, не знамо, али да су били из исте породице то беше тачно! Јадна породица, — заврши ми Краљ и ову Своју причу, — остаде им угашено домаће огњиште, јер њихова четири одрасла члана осташе у туђини, да им се више никада не врате.

„Пуно, пуно је било страшних слика, — продужио је Краљ, — и ви сте многе страшне случајеве морали видети, али испричаћу вам још само један случај, који никада не могу заборавити. И настави:

„Идемо даље. Сретам чете пешака и батерија пешке у кретању и на одмору са стране пута, ако се стазе и богазе албанске могу назвати путевима, — и

слушам брујање разговора војника, а понекад и њихову песму; на једном делу пута сиђем са носила, да бих прошао поред њих, да их видим и да поразговарам с њима. — Продужим и даље да идем пешице. Идући тако видим крај пута једног пешака, где седи спуштене главе, као да дрема, а пушку држи наслоњену на колена. Приђох му и погледах га! Живи костур, блед, изнемогао, подиже главу и погледа Ме готово бесвесна изгледа! Потражих комад хлеба од Мојих пратилаца и једну отворену конзерву и све то спустих поред њега. Он пружи руку и узе хлеб, принесе га устима, али стегнуте вилице и укочене, не дозвољаваху му да отвори уста, а мрвице хлеба, откинуте уснама, скотрљаше се низ његов копоран! Жеља за хлебом учини да подигне главу и јаче отвори очи, подиже још једном руку да принесе устима хлеб и не стиже да му рука достигне усне, а паде телом на страну! Приђоше му Моји пратиоци да га усправе, али без успеха, јер он беше мртав! Сигурно, да му је жеља за храном покренула нерве и крвоток, а изнемогло срце тај јачи покрет крви није могло да издржи и на мах је престало да куца.

„Ето, какви су били српски војници и ни једна војска на свету, па ни Наполеонови гренадири нису давали примере оваквог и оволиког пожртвовања и јунаштва!" Заврши Краљ Своје причање, а на лицу Му се оцртаваху сета и нерасположење! Затим намах подиже главу и додаде да заврши Своје излагање:

„А погледајте их сад, погледајте преживеле Моје јунаке, оживеле и дигнуте из мртвих, како су снажни, силни, као дивови! Како су спремни и једва чекају, да се понова и са још већим еланом баце на непријатеља, да му врате зло победом и ослободе свој дом и своју Отаџбину! Какав силан народ, какви силни војници. —"

И збиља, савезнички официри, који су имали прилике да виде српске војнике при доласку на Крф и

пред њихов полазак за Солун и који су их видели на Солунском фронту, јавно су говорили и писали о нечувеном преображају наших војника и указивали су на њих као пример отпорности човека и чврстине војничког духа и пример пожртвовања и љубави према Отаџбини!

Али, поред сјајних природних војничких особина нашег војника и Српског народа, доказаних и испољаваних од памтивека: из доба Цара Душана, Косова и Карађорђа, — оно што је показала и испољила Српска војска, за време вођства Престолонаследника Александра, то прелази подвиге и јунаштва свих генерација из историје нашега народа! То је историска истина, да су Српска војска и Српски наоружани народ, у свима нашим војничким сјајним епохама били вођени великим људима и великим војничкм вођама, па и сада, у овом великом рату, беху вођени Великим Вођом! Историја ће Му дати заслужено место међ Српским Великим Народним Вођама и ставиће Га по Његовој вредности, по Његовој храбрости, по Његовом пожртвовању за Свој народ, а и по љубави коју је народ неподелимо осећао према Њему, а и по свима Његовим заслугама за народ, — ставиће Га међ наше историске и херојске Владаре и Народне Вође на прво место! Он је заиста прво место међу најбољима и заслужио!

Српски је народ по себи јуначан; српски је војник херој по својој природи, а Србинова љубав према Отаџбини је безгранична; — али оно што су давали и дали српски војници од себе, у овим последњим нашим ратовима, нарочито у великом рату и при отступању кроз Албанију, то прелази границу јунаштва и херојства и прелази границе пожртвовања за своју Отаџбину! Па шта је то чинило, да српски војник у свом јунаштву и самопрегоревању пређе и границе могућности једног човека и највећег хероја? То је учинила љубав народа и љубав војника према своме Вођи и

Врховном Команданту, према своме вољеном Престолонаследнику Александру. Та љубав Његових војника према Њему учинила је да су они у свом пожртвовању прелазили границе јунаштва и чинили су, подржавани том љубављу према Њему и за Њега, невероватности и немогућности!

И Он ту љубав Својих војника није ни купио ни силом створио, већ је задобио њихове душе и њихова срца Својим пожртвовањем за њих и Својом љубављу према народу и Своме војнику! Његова храброст и Његов хероизам, Његово пожртвовање и Његова очинска старања за Своју војску, вера војника у Његову способност као Команданда и Вође, беху покретачи љубави војника према Њему, а оваква безгранична љубав подизала је до највећих висина њихов војнички дух, те су у истини чинили и давали од себе све, да се цео свет њима диви!

Љубав према Своме народу, љубав према Својим војницима и Његова чврста воља и натприродна истрајност, чиниле су и учиниле, да је Он био несаломљив и не само да је Себе подигао брзо после болести и несрећа из отступања кроз Албанију, већ је самим Собом и Својом личношћу по доласку на Крф брзо подигао и тела и дух Својих војника!

У овоме смислу о покојном Краљу бивши начелник главног ђенералштаба француске војске ђенерал Дебенеј овако каже:

„Дивим се делу и личности Њ. В. Краља Александра I. После првих победа над Аустријанцима српска војска и народ претрпели су страховите ударе. Делећи све недаће нације, дајући пример енергије и хладнокрвности, Престолонаследник је за време рата задобио неограничену приврженост Свога народа и на тај начин повео га је на Крф, враћајући му веру и водећи га ка коначној победи!"

У несрећи која је снашла Српски народ и српску војску сваки би се вођа изгубио и клонуо духом, али Александар није клонуо ни тренутка, јер је онда, када нико од савезника није веровао у скоро Васкрснуће српске војске, а и онда, када је нарочито непријатељ мислио и био сигуран, да је са противником на Балкану свршено и да српска војска не постоји више, нити ће се више до свршетка рата појавити, — Александар мисли и кроји планове у Своме Генију, како ће и што пре изненадити непријатеља појавом Својих освежених и снажних **армија! Колико непоколебљиве вере, колико истрајности и чврстине духа и воље беше у овом Човеку и Народном Вођи!**

На Крфу Он храни тело и подиже дух Својих војника! Спрема их за поновне јуначке подвиге, а они једва чекају да се ухвате у коштац са непријатељем, са још већим одушевљењем и још већим војничким еланом, но што га дотле показаше и испољише!

Српски војници су се већ исправили у својој величини, — они већ певају своју тужну песму „Тамо далеко", а срце им се стеже и лупа, да искочи из јуначких груди, у нестрпљењу да што пре пређу преко мора, које их одваја од Отаџбине и од њихових милих и драгих и да се што пре свом снагом баце на непријатеља и отерају га из поробљене Отаџбине!

Велики Војнички Психолог све то види и осећа, те стога и дању и ноћу, тако рећи свакога минута мисли како ће и шта ће, да би Своје ратнике што пре спремио и наоружао и да им што пре створи могућност њиховим жељама, да поново ступе у борбу!

Велики Војник, оставио је на Крфу Своје војнике да се у миру окрепе, а Он јури преко мора савезницима у Рим, Париз и Лондон, да се лично заузме за брже снабдевање и наоружање Своје војске и да убеди савезнике о потреби стварања јачег савезничког фронта код Солуна, а и о користима успеха на Солунском фронту по општу савезничку ствар.

И у овој Својој дипломатској и војничкој мисији Он успева, а Његово мишљење побеђује мишљења савезничких управљача и војних стручњака! И у том Свом подухвату Он сјајно успева!

За исхрану, снабдевање и наоружање српске војске овај Велики Војник—Дипломата није наилазио на тешкоће, али за питање ојачања Солунског фронта, на који се има пребацити и српска војска са Крфа, и за слање појачања од стране савезника на овај оперативни правац, наишло је на непотпуно схватање и разумевање, па и на тешкоће, јер у то време Французима и Енглезима беше исто тако тешка ситуација на њиховим фронтовима, да им је било незгодно слабити своје фронтове одашиљањем ма и најмањег броја дивизија са својих на Солунски фронт. И, Он, уверава и успева да увери Французе у Своју тезу, која даје користи општој савезничкој ствари, али како само од Француза није зависило извођење предлога Његовог, Французи су Га упутили да треба за Свој предлог да придобије и Енглезе и ако Енглези пристану, они без резерве пристају на ојачање Солунског фронта. И Он одлази у Лондон да убеди Енглезе у општу корист Солунског фронта! **По сазнању из сигурног извора, од очевидаца,** у Лондону, са енглеском Врховном командом иђаше врло тешко. Требало је видети Престолонаследника Александра, где у сали, окружен официрима из врховног штаба, око великог стола, покривеног зеленом чојом, наслоњен на карту, објашњава стратегиски значај Солунског фронта и Солунског правца по општу корист савезничку! Тешко је ишло са убеђивањем, не зато, што их Врховни Командант српске војске није умео убедити у потребу и корист стварања и ојачања Солунског фронта, јер је Он енглеске војне стручњаке Својим јасним војничким погледом и Својим очигледним чињеницама, као најбољи професор стратегије, ипак убедио да приме Његову тезу као исправну и

корисну, не само за Србе, већ за све савезнике, јер би успех већег замаха на правцу Солун—Сава и Дунав и даље, осетно олакшао француско-енглеском фронту на западу и не само олакшао већ и дао много замашније резултате, а може бити ускоро и успешан завршетак рата, — но зато су се тешко дали убедити, јер им, у не баш лакој ситуацији енглеске војске на Западном фронту, беше тешко решити се, да сем својих Дарданелских трупа, одвоје ма и једну дивизију са свога главног фронта, а и транспортовање трупа, у то доба снажне акције немачких сумарена не би ишло лако, као ни снабдевање веће војске на тако великој даљини од своје главне базе. **На крају Престолонаследник ипак успева да убеди Енглезе,** да су користи од јаког Солунског фронта и ефикасност успеха на томе операциском правцу толико велике, да заслужују да се учине и највеће жртве, да се што пре створи јака армија савезничка на томе правцу. Он је успео и у овој Својој мисији Својом истрајношћу и војничко-дипломатском способношћу, а доцнији догађаји су потврдили и у пракси и на делу, да је Он правилно и несебично бранио Своју идеју, јер је Солунски фронт и заиста дао савезницима оне користи, које је Он предвиђао, јер је пробој Солунског фронта довео до брзе капитулације и Бугарске и Турске, и показао огроман свој утицај и на општу ситуацију централних сила, те је убрзо дошао и крај рата!

Да Својом акцијом за стварање јаког Солунског фронта Краљ у истини није био себичан и то захтевао, мислећи само на користи за Себе и Своју Србију, јер код Генија нема никада ничега себичног, — доказ је и Његова позната изјава:

„Ако треба на Западном фронту бранити праведну ствар не само наших савезника, већ целог света, Ја ћу тамо доћи са српском војском, да тамо браним и права Србије!"

Ето какав је био Краљ и као савезник и као војсковођа!

По Своме повратку са вожње посете савезницима и савезничким војскама, и по завршетку Своје успешно свршене војничко-дипломатске мисије, чим се вратио на Крф Својим јунацима, већ добро опорављеним, Он им још једном одаје хвалу и признање и подиже још јаче њихов војнички дух, обавештавајући их о Својој мисији код савезника, — наредбом која гласи:

— *„Јунаци!*

Вратио сам се с пута из посете поглаварима наших моћних савезника и великих пријатеља: Француза, Енглеза и Италијана, куда су ме одвели разни и неодложни послови, посетио сам и њихову храбру и јуначку војску, која се бори на својим фронтовима, и дошао сам у вашу средину.

На овом путу дочекан сам свуда са неописаним одушевљењем, дирљивим симпатијама и великим манифестацијама за Србију и српску војску. Ја сам се, Јунаци, поново уверио, како су силно у Европи одјекнула славна дела српске војске у току минулог четворогодишњег ратовања, како је похвално и сјајно оцењено ваше јуначко држање у борбама, какво дивљење, управо чуђење, изазива она ваша безгранична љубав према слободи и независности Отаџбине, Мајке Србије, као и ваша беспримерна одлучност, да ради тих идола драговољно, без стеге и притиска, подносите и најтеже жртве, па да извршите и оно дуготрајно и изванредно тешко и мучно повлачење до Крфа, лишени готово свих сретстава за живот, само да не бисте постали бедно бесправно робље њихово. Те сјајне одлике и врлине српске војске биле су она чврста основа и она добра залога, да нас наши силни савезници и пријатељи не само у невољи, но и сада не оставе, већ да нас баш сада још боље прихвате, да нас до краја борбе још јаче подрже, да нас свима потребама из основа снабду и потпуно опреме, да ускоро у име Бога са нама заједно

пођу на Балкан против непријатеља слободе и човечанства и против зла, које се тамо зацарило, те да, Јунаци, сви заједно васпоставимо нашу милу Србију, нашу Домовину, оног мучног чувара и браниоца људских права, слободе и мирног и културног рада на Балканском полуострву, кога охолост германска, интриге аустроугарске и завист и зверска пакост Бугарске мишљаху да сасвим униште. Наши моћни савезници и пријатељи, дивећи се неустрашивом и витешком држању Србије, ценећи небројене жртве Српскога народа и признавајући му зрелост и способност за државни живот и културни развитак, сад су готови и вољни да нас у овој великој борби снажно помогну, да Србију створимо великом, те да обухвати све Србе и Југословене, да ју учинимо силном и моћном Југославијом, која ће оправдати досада принете жртве и одговорити захтевима новога доба, које ће настати по свршетку рата. Овим нашим јуначким подвизима углед Србије подигао се до висине, која је завидна и за многе веће, много јаче и старије државе. Моја узданица није само испунила очекивање наших силних и моћних савезника и пријатеља, она их је далеко надмашила, и поред њихове захвалности и признања, на крваво чело српскога ратника спуштен је венац најлепших похвала и од наших противника.

Ја сам, Јунаци, на овом путу видео силне војске наших савезника и пријатеља, видео сам их како су оне богато опремљене, снабдевене свим потребама и наоружане најсавршенијим оружјем; како су силно одушевљене за борбу до краја са непријатељем и како су задахнуте неограниченим симпатијама за Србију и српски народ, а то је мени и вама, јунацима, најсигурнија залога, да ће успех у претстојећим борбама несумњиво бити на страни нашој и наших савезника.

Ја се, јунаци, са овим највећим признањем Мојој јуначкој војсци, са најлепшим славопојем херојским и надчовечанским подвизима српскога војника, враћам

с пута поносит и задовољан, како чашћу и пријемом, који су Ми високи поглавари и народи наших савезника и пријатеља указали свим оним што сам код њих видео и сазнао, тако и уверењем, које сам добио, да ће нас они под окриљем њиховим срсрдно и снажно и сада и у будуће помагати, што нам свима даје најлепше наде за срећну и славну будућност Српскога народа и обновљене Србије.

Потребно је сада, јунаци, да за увек очувамо овај лепи глас, част и уважење, које су српска војска и Српски народ стекли својим херојском храброшћу, својим небројеним жртвама и патњама, својим витештвом и племенитошћу, као и својим мудрим држањем и политичком зрелошћу у најтежим данима великог европског заплета и рата. Ја се с тога надам, Ја верујем, јунаци, да ћете ви и у будуће остати чврсти на путу верности, части, славе и војничке прошлости, на коме сте и досада увек били, да ће вас и надаље увек красити непоколебљива верност и оданост. Њ. В. Краљу Петру I, Отаџбини нашој, милој Србији, коју толико силно сви љубимо, светој застави, која се тако поносно вије у вашим редовима, да ћете бити послушни старешинама, који вас воде слави и срећи, да ћете се са нашим ратним друговима, нашом браћом и савезницима Французима, Енглезима, Русима и Италијанима, одушевљено и јуначки, раме уз раме, борити до истраге непријатеља и докле год једном трајно не обезбедимо нашу златну слободу, миран живот на дому, у крилу наших милих и драгих, и плодан рад наш и наших савезника на напретку целог човечанства.

Са тим уверењем Ја вас, јунаци, позивам да самном заједно из дубине ваше искрене душе и срца узвикнете:

Да живи Њ. В. Краљ Петар I!

Да живи храбра Српска војска!

Да живе наши моћни и силни савезници и пријатељи!" —

Оставимо све остале догађаје, које преживљује Велики Александар са Својим храбрим војницима, а о чему би се још много имало писати и пођимо са Њим да прођемо Његов плодни рад за добро Отаџбине и Његове храбре војске од доласка српске војске у Солун и на Солунски фронт, и да Га пратимо као Врховног Команданта Српске војске на Солунском фронту, где су се и Он и Његова војска под Његовим Вођством још једном показали у пуном ореолу славе, јунаштва и величине!

Богата војничка опрема сачекала је Српску војску у Солуну. Армирање војске и њена обука на материјалу текли су и брзо и лако, јер су наши војници једва чекали да се упуте на положаје и да понова уђу у за њих већ „нормални живот" и да виде понова пред собом непријатеља, те да се „васкрснути", са још више снаге и ратничког одушевљења баце на њега и ослободе Отаџбину! Њихов љубљени Врховни Командант опет је уз њих и са њима, обилази их и соколи! Ту је са њима и њихов седи и од старости изнемогли стари Краљ Петар, који их исто тако, возећи се у корпи од мотоциклета, посећује и куражи, а Његови војници, када Га виде онако старог са дугом белом брадом, пуштеном да расте од жалости за изгубљеном Отаџбином, скидају своје војничке шајкаче и поздрављају Га као Светитеља! И Отац и Син ту су уз Своје војнике не напуштајући их никад!

Легендарни Краљ, легендарни Му Син, а легендарни су им и Њихови војници!

Појава српске војске на Солунском фронту изненадила је цео свет, а нарочито непријатеља! Нико није могао веровати да ће Српска војска после страшне преживеле Голготе понова ступити у борбу, а најмање се надало и мислило да ће ступити у борбу тако брзо! И збиља, као неко чудо, Српска војска се је појавила на вратима своје Отаџбине, као да је из земље изишла!

Ко је учинио то чудо? **То је створио и учинио Александар Велики и то је само Његово дело!**

Српске дивизије су на својим положајима. Њихов јуначни Престолонаследник и Врховни Командант тек сад их не пушта далеко од Својих очију и Свога присуства! Осећао је Он и знао, да им је сада као никад потребан и да тек сада мора Својим присуством и личним примером одржавати дух и ратничко одушевљење!

Његов штаб Врховне команде у Солуну Он обилази често, телефонска линија са Његовим штабом стално је у раду, али Он је на фронту стално поред Својих армија! Села Бач, Јелак, Буковик и село Драгоманце, остаће у ратној историји незаборављена места, јер ту у простим баракама и малим сеоским кућама, беху „чаробни двори" Краљевског Сина, јунака и ратника, Врховног Команданта Српске војске.

Сеоска школа у селу Бачу беше Његов ратни штаб у операцијама са солунског фронта према Битољу и Црној Реци. Јелак, „Краљев Јелак", како га војници називаху, положај, који сваки наш „Солунац" познаваше и име му никад неће заборавити, на коме се Престолонаследник највише и најрадије бавио за време операција на солунском фронту и до пред пробој непријатељског фронта, јер се на њему најближе осећаше Својим јунацима на Соколу, Добром Пољу, Грунишком Вису и коти 1212, и са њега Својим очима гледаше Своје пукове из непосредне близине, — а нарочито Му Јелак беше мио, јер он беше парче ослобођеног земљишта Његове поробљене Краљевине и Отаџбине и Он је на Јелаку био на Својој територији — у Старој Србији! Буковик, чија шума сакриваше Његову дрвену бараку и бараке војводе Мишића и оперативног штаба Врховне команде, у којима је решен дефинитивни план за офанзиву и пробој Солунског фронта и даље узастопно гоњење разбијеног непријатеља; село Драго-

манци у непосредној позадини фронта друге Армије војводе Степе, одакле гледаше Ветерник и Добро Поље, врата, кроз која прође непобедима Српска војска пут поробљене Отаџбине! На тим историским местима провео је Престолонаследник и Врховни Командант највећи део бављења Српске војске на Солунском фронту.

Није било дана а да се Он није спуштао до штабова армија и дивизија, који беху у истој висини са Његовим штабом, и није било дана, а да није обишао коју батерију, или који пешадиски пук из првог борбеног реда, па често и саме ровове, који се протезаху кривудаво према непријатељским рововима на одстојању од њих на 20, 50 и 100 м.! По некад, нарочито ноћу, само са једним пратиоцем, изненадио би по које стражарско одељење у предњем рову, читаве часове заједно са стражарима проводио гледајући под светлошћу светлећих ракетли непријатељске ровове, од којих Га је одвајао само ред бодљикавих жица! За те Његове посете знали су сви Његови војници и рашчуло би се брзо на целом фронту, да је Престолонаследник ноћас био ту и ту, а старешине су се за Њега плашиле што излаже опасности Свој живот, — док је Он био задовољан, јер је знао да су Његове посете одржавале Његове јунаке у вери и истрајности!

Многи би се питали: шта ће Он у предње ровове да излаже Свој живот! Позвани често су питали и Њега, али је Он увек лаконски кратко одговарао:

„Ту ми је место, међу Мојим војницима!"

Он је стално боравио на дохвату непријатељске артилериске ватре, а нарочито Његова кућица на Јелаку беше удаљена од непријатеља на домет његове артилерије, али срећом непријатељ није знао да се Он налази ту, нити се томе могао надати, — све док једнога дана не сазнаде непријатељ, да је српски Престолонаследник са Својим ужим штабом ту на Јелаку. Интересантно је напоменути како је непријатељ сазнао да се Врховни Командант налазио на Јелаку:

На Јелаку су обављали стражу гардисти, који су се периодично смењивали. Један од тих гардиста док је био у чети у Солуну, беше учинио некакву грешку, због чега је из гарде упућен на фронт, у један од пешадиских пукова. Млад, неискусан војник, узет у гарду од регрута који су дошли на Крф преко Битоља —Охрида и Валоне, беше једнога дана заробљен од непријатеља и при саслушању изјави да је био у гарди и да је од скора послат на фронт као борац и између осталога, присиљен, издаде непријатељу и то, да Престолонаследник борави на Јелаку, па приморан показао им је приближно и место, где се налази Његов стан. Ово смо сазнали од једног бугарског војника артилерца из батерије, која је после овога тукла Јелак, а који се предао нашима. И природно је, да су од тога дана Бугари често гађали цео Јелак, а нарочито правац на коме су претпостављали да се налазе бараке Престолонаследника и Његовог штаба. Једнога дана по подне десио се врло интересантан случај. Краљ је седео пред Својом кућицом на пољској столици, уз мали сто и нешто читао. У томе се појави на хоризонту један немачки авион. Наш противавионски топ, беше се налазио пласиран на западној падини Јелака, недалеко од осматрачнице Престолонаследникове, која се пак налазила нешто испред и у лево од стана Његовог и места на коме је седео. Седећи на столици Престолонаследник посматраше непријатељски авион и одједном се диже и рече:

„Хајдмо до осматрачнице да посматрамо, јер ће сигурно наш противавионски топ отпочети да дејствује на непријатељски авион, а непријатељ га неће оставити на миру, а сигурно ће га гађати, да би га ућуткао и заштитио свој авион". — Устаде са столице и пође ка осматрачници, а ми за њим. Нисмо прошли ни 100 корака, а чусмо фијук једне непријатељске темпиране гранате, која се одмах затим распрсну у ваздуху испред и у висини Краљеве кућице, коју, кад се окретосмо

видесмо у магли од прашине. Покојни Краљ застаде један тренутак гледајући у правцу Своје кућице, а у томе дотрча лични Његов момак, носећи већи комад гранате, који је ударио баш у столицу, са које се Краљ малочас дигао! Узимали смо тај комад сви редом, он беше још топао! Каква срећа и каква фаталност! Да се није био појавио непријатељски авион и да Краљ због њега није био устао са столице, овај комад непријатељске гранате извадили би из Његова тела! Краљ се на овај случај само насмејао и продужио пут ка осматрачници!

Колико Га је пути пратила непријатељска артилериска ватра при обиласку фронта, а колико Га је пута нашла поред које од наших батерија, кад је ова била обасипана непријатељском артилериском ватром! Па и напред наведени случај, да је непријатељ нарочито тукао Јелак, није остао усамљен, те је у истини боравак Врховног Команданта и Престолонаследника постао опасан по Његов живот.

Сличан случај и на истом месту десио се ускоро још једном. Тај случај лепо је описао тадањи ордонанс-официр Краља, тада мајор г. Веља Димитријевић:

„На северо-западним огранцима, који се пружају од врха Кајмакчалана, преко Султаније Кулбелери и Орлових Вирова, налази се благи ћувик, обрастао ретком црногорицом — „Јелак", који је стално, све до нашег пробоја, био под непријатељском артилериском ватром. — Топографски положај „Јелака" ипак је био такав, да су непријатељске гранате у великој већини ударале у његове предње нагибе, или га пребацивале, да би се ломиле у дубокој јарузи јужно од њега. — То је место изабрао наш Велики Краљ Јунак Мученик, за свој логор на фронту.

Цео логор састојао се из „Краљевске колибе", брвнаре, израђене од јелових стабала, која је имала једно мало претсобље и исто толико велику једну одају, неколико ниских колиба, у које се могло ући само погнуте

главе, одређене за Његову личну свиту и једног незнатног броја шатора за осталу најнужнију пратњу.

Како је овај логор био под ватром, израђен је и један заклон на неколико стотина метара у напред, да би се у њему могло склонити онда, кад артилериска зрна падају и у сам логор, што тако ретко није било. — Али тај заклон није ни једном био почаствован да Краљ-Јунак у њега уђе.

Пред Краљевом колибом биле су побијене четири мале соје, а на њих прикуцане три даске, то је био сто за којим је, седећи на једној дрвеној клупици, Краљ-Јунак, преко дана примао рапорте, извештаје и радио-извештаје

Био је пролећан дан, са плавим небом, прошараним по где-где малим, светлим и белим облацима. Краљ је седео за Својим столом, на коме је била карта са распоредом наших и непријатељских трупа. — Као дежурни официр на служби, донео сам Му тек примљене извештаје из армиских штабова. — Пре него што сам се зауставио да Га по пропису поздравим рече:

„Дајте да видимо чега има новог?"

У том моменту чу се далеки пуцањ топа, неког великог калибра, а одмах затим фијук зрна и експлозија на предњем нагибу „Јелака", од кога се и сама колиба затресе. — Рекох:

„Ваше Краљевско Височанство, ово је у правцу Ваше колибе, да се склонимо за који тренутак у заклон".

Са благим, равнодушним осмехом погледа ме и рече:

„Дакле, шта каже Мишић"?

Знајући да код нашега Краља-Јунака нема погађања, предадох Му извештај Прве армије, који Он Својим оштрим оком прелете и загледа се у карту која бејаше пред Њим. Не дижући очи са карте пружи ми леву руку и рече:

„Дајте Ми Степу".

У ком сам Му моменту пружио извештај Друге армије, зачу се опет онај далеки топовски пуцањ, још јачи фијук и блиски тресак експлозије, а за њим зујање парчади граната и одломљеног камења. Краљ очи са извештаја није ни дизао. Зујање је бивало све јаче, док се није завршило са треском једног камена, величине највеће песнице, по сред стола Краљевог! Камен тресну и отскочи у десну страну.

„Ваше Краљевско Височанство, ако нећете у заклон, склонимо се у десно или лево, да не би били баш на самоме правцу њиховог дејства".

Са истим осмехом, са истим погледом, не мичући се с места, рече ми:

„Трећи ће да пребаци!"

У том моменту зачу се опет још јачи фијук преко наших глава и снажна експлозија у дубокој јарузи позади нас, а ехо проломи планину. Краљ живо скочи са Свог места, отрча неколико десетина корака у правцу јаруге и заповеди ми:

„Видите телефоном, да нема каквих губитака код коморе?"

Такав је био наш Краљ!

Да је непријатељ сазнао за место боравка Престолонаследника и Регента и за наведени случај рашчуло се брзо дуж целог фронта и у Солуну и саветовано Му је да напусти Јелак. Саветовали су и молили Његови потчињени, саветовали су из француског штаба, али Он није хтео да напусти Своје место, те да се не помисли, нарочито да не помисле Његови војници, да се Он склања од непријатељске ватре и бојазни да не погине! Морала је и Краљевска влада да се ангажује да се Краљ склони са Јелака.

Краљевска влада са Крфа нареди тадашњем Министру унутрашњих дела Љуби Јовановићу, који се налазио у том времену у Солуну, да лично оде на Јелак и умоли Регента да напусти дотадашње Своје боравиште. Једнога дана стиже аутомобилом Министар на Јелак и испоручи Краљу молбу Краљевске владе. Регент нервозно одби ту поруку и одговори Министру да Он неће да напусти ово место, јер је потребно да је ту, уз Своје војнике, а нарочито сада не жели да га напусти, да не би Он, који треба да предњачи, дао рђав пример Својим војницима, — а завршио је тиме, да ће за сада и даље остати на Јелаку, а за доцније видеће.

Министар је и даље наваљивао, али без успеха и натеран одлучношћу одбијања Регента да напусти Јелак, извади написану оставку целе Краљевске владе, која на себе не може даље примати одговорност за Његов живот.

Овај акт Краљевске владе, који није очекивао Регент, изненадио Га је, размислио се мало, и обећао да ће привремено напустити Јелак, али ипак не одмах, — и збиља, после неколико дана, отишао је са Јелака са Својим штабом не у Солун, већ, опет у близини Својих армија, у село Драгоманце! Но и у с. Драгоманцима Он није остао непокретан, већ и даље обилазио Своје дивизије и пукове исто онако и често, као и дотле, те су Га Његови војници и даље осећали и видели поред себе!

Ретко је било наћи официра, па ни војника, који није имао среће да са Њиме лично проговори коју реч, јер су Га лично познавали, а Он је велики број Својих официра и војника лично упознавао и познавао. Не само упознао, но и добро упамтио! **Познато је свакоме Краљево феноменално памћење физономија и имена људи и места!**

Једном приликом шетао сам са покојним Краљем солунским улицама, идући тако једном од њих, у сусрет нам је ишао један војник, и Краљ ће рећи:

„Истина да су сви Моји војници препланула лица и личе један на другог, али овога, који иде према нама

сећам се да сам видео на положају негде и да сам са њиме разговарао!"

Ја се насмеших, јер ми чудно беше, да се Краљ сећа једног обичног редова са фронта, кад их је толико видео и са толико њих разговарао!

Краљ ме упита:

„Зашто се смешите? Изгледа да Ми не верујете да га заиста знам? Чекајте, и његовог се имена сећам. Зове се .... зове .... — и рече ми једно име!

Ја рекох да верујем, да се сећа лика овог војника, али је интересантно да му се сећа чак и имена.

На то ће Краљ:

„Да, знам, зове се НН. и из тога је пука, а срео сам се са њиме на положају Чуке."

Ја се опет нехотично насмејах, али сада из задовољства, што мој Краљ има овако памћење и у томе већ и војник наиђе према нама и Престолонаследник га назва именом, после чега војник пређе преко улице, приђе нам и поздрави свога Врховног Команданта са *„Изволите Ваше Височанство!"*

Врховни Командант га запита: *„— У коме оно ти пуку беше и где се последњи пут видесмо?"* Војник одговори све онако, као што Престолонаследник рече!

Једном приликом, то беше баш при силаску са Јелака, на путу ка штабу Дринске дивизије, срете Краљ једног војника, застаде и упита га:

— *„Како те слуша десна нога, Јоване?"*

Откуда је познавао Краљ овога војника? Једном приликом, обилазећи војнике у солунској болници, видео је Јована, где лежи после операције извађеног му куршума из ноге, — и ето његов Врховни Командант запамтио га је и по имену и по изгледу, иако је стотине и стотине војника видео и виђао при Својим честим посетама болницама у Солуну и на фронту!

Приликом Своје посете Шапцу 1934 године, Краљ је обишао и Мачву. Пролазећи кроз једно село, где Му народ беше приредио свечани дочек, међу толиким

људима, запази Краљ једног средњевечног човека, насмеја се на њега и рече му:

„Како си Живане?"

Овај му приђе и рече:

„Хвала Вам, Ваше Величанство."

Тај сељак беше Његов војник—болничар, који Га је између осталих неговао и носио болесног на носилима при отступању кроз Албанију, од Љеша ка Крфу, пре 20 година!

Никада Његова околина није знала где ће се сутра наћи, јер Његова акција, као Врховног Команданта и као Регента, водила Га је са фронта у Солун до Свога штаба и до штаба савезничке војске, или на фронтове Својих или свезничких дивизија, или на Крф до Краљевске владе. Свугде је Он био потребан и Његова реч и одлука тражиле се свугде, те се према потреби Он свугде нађе и свугде стигне! Ипак: Он је се највише и најрадије бавио код Своје војске, јер Га је Његова љубав према њима и њихова љубав према Њему, највише њима и вукла и везивала Га за фронт.

После задобијених успеха 1917 године у окуци Црне Реке морало се стати и наши војници задржани на достигнутим линијама показиваху негодовање што се не иде даље — и Он, као војник и Врховни Командант постаје већ нестрпљив, а као Велики психолог осећа нестрпљење својих војника, да се крене напред у поробљену Отаџбину, јер им је већ дуго чекати некретним пред њеним вратима, те је и стрпљење већ достигло да пређе своје границе. И Он мисли, ради и спрема се, да што скорије поведе Своје армије у коначну победу. Он чује и од Својих простих војника питање: *„Када ће се напред, Височанство? Пустите нас да кренемо сами без ичије помоћи!"* Све то чује и види, и Његов Геније то добро схвата и мисли, да се не сме још дуго чекати.

Краљ сугерира савезничкој врховној команди источне војске и намеће Свој план за општи напад; Он убеђује генерала Гијома да је крајње време, да се непријатељу зада решавајући удар и да ће се исти сигурно завршити успешно по нас; — и Велики Александар успева да за Свој велики офанзивни план задобије овог француског генерала, спремног и одличног официра храбре француске војске, те са њим и са Својим штабом разрађује план за одсудни напад на непријатеља, а генерал Гијома, са своје стране, као командант савезничке источне војске, тражи од Париза одобрење за овај грандиозни подухват Александра и савезничке војске, тражи појачања у живој снази и у материјалу, нарочито у тешкој артиљерији, што Париз, Лондон и Рим прихватају.

Генерал Гијома у својој речи, у којој одушевљено говори о Краљу као Генијалном Војсковођи између осталога, рекао је:

„Вера у будућност Његове земље није никада напуштала Њ. В. Краља Александра, за време шест месеци, док сам имао част да будем покрај Њега. За цело време, Он се труди да развије офанзивну снагу Своје војске, како би је у даном часу повео пут победе и тако је наградио за њено херојство и истрајност. Делајући на томе, Он је знао да је истовремено спремао јединство свих Југословена. Ова апсолутна вера Његова омогућила ми је да браним пред владама у Паризу, Лондону и Риму пројекте офанзиве, **које су многи сматрали за незгодне, а који су ипак на крају довели до коначне победе савезничке војске.** *Пробијајући заједно са француском источном војском Македонски фронт, Србија је племенито одговорила својој обавези према Француској. Победоносна војска, обновљена, проширена и поново снабдевена оружјем* **била је лично дело Краља Александра.** *Он је Својом истрајношћу, марљивошћу, а пре свега Својим политичким смислом,*

успео да сложи безброј разилажења и да право дође циљу усред многобројних запрека."

После и овога Свог великог успеха, да је убедио савезнике у потребу и корист офанзиве на Солунском фронту, настаје велика ужурбаност како у Солуну и његовом пристаништу, тако и у позадини фронта: стижу нове савезничке трупе, пристиже савезничка артилерија, нарочито тешки калибри, одређени за фронт српских армија, стиже појачање у авиацији, муниције у изобиљу, профијант ит.д. Живот и живост на све стране као у кошници!

1918 година била је испуњена активношћу свију водећих личности, а нарочито нашег Врховног Команданта, који је на Солунском фронту од доласка наше војске са Крфа играо водећу улогу у свима питањима и свима правцима, улогу коју је Он и Својом Високом личношћу и Својом војничком способношћу од првога дана узео на Себе. Он није био само Вођа Своје војске, Он није био само Командант српских армија, већ је спонтано, идејно, водио и главни штаб савезничке војске у Солуну.

Дневник Краља, у који Његови официри на служби убележавају тачно по сатима сваки Његов акт: пријем и покрет, — показује невероватну Његову активност у значајној 1918 години. Сваки дан и сваки час обележен је и испуњен неуморним радом покојног Краља и Врховног Команданта, те Га, пратећи Његов Дневник у 1918 години видимо:

— **У јануару** видимо Га у Солуну, код Своје владе, која је дошла са Крфа код Регента и Врховног Команданта, ради свршавања важних државних и политичких послова; затим Га видимо у селу Бачу, код команданта Прве армије војводе Мишића, одакле са војводом обилази фронт и трупе Прве армије; даље Га видимо у Флорини, код команданта француске Источне војске, код генерала Анриа, са којим конферише и где пласира Своје идеје; одмах затим видимо Га у селу Драгоман-

цима, код команданта Друге армије, војводе Степановића, где и са њиме конферише и обилази фронт и трупе његове армије; ту у Драгоманцима прима и посету грчкога Краља. У овоме месецу често Га посећује генерал Гијома, командант савезничке војске на Солунском фронту и начелник штаба наше Врховне команде генерал Бојовић; — сваки дан у овоме месецу Он прима, чини посете, конферише и обилази Своје и савезничке трупе и ни један Му дан не пролази у одмору, већ у сталном покрету и раду.

У фебруару послови Га одводе на Крф, код Краљевске владе; видимо Га где обилази команданта италијанског корпуса у селу Лесковику, генерала Ферера, и где обилази италијанске трупе, упућене преко Валоне на Солунски фронт, на његово крајње лево крило.

У марту је на фронту код Својих трупа; у Солуну; у селу Бачу, код Прве армије. Неуморно обилази наше и савезничке трупе на фронту и оне које пристижу из Солуна.

У априлу је у Солуну, где конферише са генералом Гијомом и Својим начелником штаба, затим одлази у Атину, да види Свога Оца и да Своме Краљу реферише о догађајима, актуелним питањима и о Својим намерама, а том приликом чини посету и грчком Краљу. У истом месецу, по повратку из Атине, одлази поново у Бач, код војводе Мишића, а одмах затим у с. Драгоманце, код војводе Степановића; понова одлази у с. Бач, где проводи Ускрс и обилази трупе Прве армије, а одатле понова иде у с. Драгоманце, да обиђе и трупе Друге армије и нашу авиацију у Водену.

У мају је у Солуну у Своме штабу и у штабу савезничке војске, где конферише са ђенералом Бојовићем и генералом Гијомом и припрема офанзиву и обилази француску авиацију и енглески штаб и трупе енглеске војске на њиховом фронту, на левој обали Вардара, где конферише са командантом енглеских трупа; — одатле се враћа на фронт војводи Степановићу, где обилази Југословенску дивизију и остале трупе Друге армије. Овде прима начелника савезничке војске ђенерала Шарпиа и неке енглеске генерале, затим се враћа у Солун, где ради у штабу наше Врховне команде и присуствује седницама наше Краљевске владе и свакодневно конферише са генералом Гијомом.

Јуни месец показује Његову највећу активност и плодан рад на чисто комнадантским пословима у припремању и разради дефинитивних послова за офанзиву и пробој непријатељског фронта! У овоме месецу долази и генерал Франше Депере, ново постављени командант савезничких трупа код Солуна, на место дотадашњег командндта генерала Гијома. Често прима генерала Деперea, са њиме конферише и упознаје га са Својим планом за општи напад на непријатеља; затим одилази код војводе Степе и са њиме конферише и обилази трупе, да одатле оде на Јелак на коме остаје и свакодневно конферише са војводом Мишићем и обилази трупе Прве армије. На Јелак позива генерала Деперea са његовим штабом, војводе Степановића и Мишића, са њиховим штабовима, а ту је и Његов начелник штаба генерал Бојовић са својим сарадницима — и ту на Јелаку, на самом фронту, где ће се одиграти главна акција при нападу на непријатеља, Он конферише и детаљише план за општи напад, а специјално план напада наших армија; са Јелака одлазе сви на Флоку, да на лицу места виде и у детаљу реше план напада наше Друге армије, ојачане двема француским дивизијама: 122 и 17 колонијалном и детаљише се пробој непријатељског фронта на отсеку Соко—Добро Поље. Требало је видети нашег Врховног Команданта овога дана на Флоки, окруженог нашим војводама и савезничким и нашим генералима, где у ставу рођеног Војсковође, стратега и тактичара говори, објашњава и убеђује високе и признате војничке капацитете! У

истини, у тој прилици наш Врховни Командант био је Велики! План за напад био је дефинитивно примљен од свију, а овом приликом на историском Јелаку и Флоки, а затим на Буковику, беше коначно решена судбина Солунског фронта, судбина Србије и краја великог Европског рата! **Наш Врховни Командант, наш Престолонаследник и Регент овом конференцијом крунисао је све своје дотадашње напоре, јер је коначно успео да Своју идеју за ојачање Солунског фронта и за офанзиву на овоме правцу приведе потпуно крају!** Како после одласка генерала Деперea и његовог штаба рече сам Краљ врло расположен:

„Е, сада могу да одахнем, свршисмо оно, што је најглавније и оно што и Ја и Моја војска већ одавно прижељкујемо и што смо од срца желели. Сад са надом у Бога и његову помоћ и са нашом старом ратном срећом, само напред!"

Остале дане месеца јуна, испунио је неуморни наш Врховни Командант обиласком генерала Анриа и његових трупа на Преспанском језеру, примањем и конферисањем са грчким генералом Данглисом и командантом енглеских трупа, обиласком фронтова грчких и енглеских трупа, да после понова дође у Солун и конферише са генералом Депереом, где и у Своме штабу неуморно ради и контролише рад на разради плана за напад. Концем месеца јуна је понова на Јелаку где прима начелника штаба савезничке војске, затим генерала Момбелиа, команданта италијанских трупа и са њима конферише и обилази италијанску дивизију на левом крилу наше Прве армије.

Јули месец, како нам показује Дневник, Врховни командант цео месец проводи на фронту, на Своме „Краљевом Јелаку". Прве дане овога месеца са Својим новим начелником штаба војводом Мишићем стално проводи у покрету, дуж фронта и у позадини, обилазе штабове армија, војводу Степановића и новог коман-

данта Прве армије генерала Бојовића; обилазећи наше дивизије и наше трупе, али се ипак најчешће са војводом налази на Флоки или Кочобеју, одакле посматрају фронт друге армије, а нарочито Соко и Добро Поље, **где ће се у скорој будућности одиграти последњи чин великога рата!** Обилазе француске дивизије придодате Другој армији за напад, чине посету и конферишу са командантом француске источне војске, генералом Анријем; 8 јула прима посету грчког Краља на Јелаку, и упознаје Га са ситуацијом и планом за даљи рад на лицу места. Видимо Га у Флорини, где се састаје у возу и конферише са генералом Депереом и Анрием, поводом некаквих детаља, који су се били појавили, при чему долази до дискусије, али и овога пута Његова бистрина разлагања и чврста одлука успевају.

Август месец испуњен је општом нервозом и нестрпљењем у очекивању давно жељеног дана, када ће се у име Бога кренути у напад, са непоколебљивом вером Врховног Команданта и целокупне наше војске у сигуран успех, јер је сваки од нас, почев од Њега, па до најстаријег и до најмлађег у нашој војсци био убеђен у успех, јер нико од нас дотле није видео толике топове, митраљезе и борце, са изобиљем муниције, груписане и спремне, да се баце одједном и у једном замаху на непријатеља! Српска војска је дотле водила борбе на снагу, са релативно мало трупа, а на широким фронтовима, са мало артилерије и великим недостатком муниције, док оваква јачина и спрема за претстојећи напад импоновала нам је свима! Савезници су осећали и даље респект од тешког терена и природне јачине непријатељског положаја Соко—Добро Поље, уз то добро утврђеног, али наше војнике, наше јунаке, и нашег Врховног Команданта то све није плашило, јер оваква спрема у наоружању и претстојећа артилериска припрема, из толиког броја топова и митраљеза, све то уз храброст и решимост српског војника, није

никаква препрека за успех! У овом месецу наш Врховни Командант је најчешће на Својој осматрачници на Кочобеју, који је изабрао као најзгоднију да са ње посматра и прати артилериску припрему и извођење напада наше Друге армије, а са које може видети и већи део нападног фронта наше Прве армије. У овоме месецу напустио је Јелак и преместио Своје боравиште на Буковику; ту је дошао и оперативни штаб наше Врховне Команде на челу са војводом Мишићем. Од сада Буковик постаје центар све пажње и неуморног рада у овим најважнијим данима и Он на њему у Својој дрвеној бараци прима честе посете команданата савезничких трупа, генерала Деперea; ту позива и прима и команданте француских дивизија из састава наше Друге армије: генерале Топара и Приноа и упознаје их са детаљима Своје нападне идеје; ту прима команданта енглеских трупа, команданта италијанске дивизије и друге команданте и ту се дају и добијају последње инструкције и подаци о претстојећој офанзиви. **26 августа долази на Буковик понова генерал Депере, јер је стигло жељно очекивано одобрење из Париза, да се дозвољава да офанзива има отпочети 1 септембра.** 30 августа на Буковику је последња конференција нашег Врховног Команданта са Својим командтантима армија и војводом Мишићем, којој је писутан и начелник штаба генерала Депереа, генерал Шарпи. **Ту, на Буковику 30 августа, пала је историска реч Врховног Команданта српске војске „са пуном и непоколебљивом вером и надом у Бога, напред, јунаци, у Отаџбину".**

Ноћ у очи 1 септембра на Буковику прошла је у неспавању и нервози, у очекивању сутрашње зоре! Влажно је шумско вече, тишина, као пред буру, ништа се не миче, као да и лишће на дрвету непомично чека нешто необично! Као и обично дотле, гори ватра поред бараке војводе Мишића, барака коју је добио

на дар од Енглеза, и поред ватре ћутећи седе Врховни Командант, Престолонаследник и Регент Александар и Његов начелник штаба, војвода Мишић. Не пеку кукуруз, као претходних вечери, већ само својим штаповима чарају по ватри, а с времена на време тек ако прозборе коју реч! Очекивање сутрашњег судбоносног јутра беше им задавало бриге, иако беху уверени у победу, јер као добро искусни војници ипак осећаху тежину подухвата, који они и Српска војска узеше на своја плећа! Да ли ће непријатељ издржати ужасну сутрашњу артилериску ватру од толико и толико топова? Бугарин има јаке нерве, јунак је и он! Али, ватру, какву ће сутра имати никада досада бугарски војник није чуо, ни видео ни осетио! Неће издржати, топови ће га раздробити и он ће попустити! Они још незнају шта је то права артилериска припрема, нити познају њене страхоте, — док наши војници то добро знају и осетили су је од Макензена! Страшна је снажна артилериска припрема и страшнија од громова! Нико није спавао, а сви смо посматрали ова два наша Дива поред ватре у њиховом ћутању, и погађали смо њихове мисли, које су биле и наше у тим судбоносним тренутцима. Горње мисли пролазиле су и кроз наше главе! Тако нас је све дочекала и зора, када се на коњима пође шумском стазом и даље маскираним путем, страном славом увенчаног Кајмакчалана ка осматрачници на Кочобеју, — напред на коњу Врховни Командант, а за њим војвода и сви ми редом! Пођосмо пут Кочобеја, одакле ће се видети пад првих артилериских плотуна на непријатељске положаје.

За све време артилериске припреме, која је почела зором 1 септембра, за све време напада и заузимања Сокола и Доброг Поља, од ране зоре, до мрклог мрака, стојао је неуморни и несаломљиви Српски Престолонаследник на Својој осматрачници, окружен Својим штабом, а уз Њега је стално и командант источне

савезничке војске, генерал Франше ДеПере. Велики Александар са Своје две армије: са пет српских и једном југословенском дивизијом, — ојачаном двема француским дизивијама и тешком артилеријом, — **после прецизно и по плану изведене артилериске припреме и јаког бомбардовања непријатељског положаја, Он пробија непријатељски фронт и широм отвара врата Србије и будуће Југославије.**

За време пробоја фронта требало је видети овог нашег националног Горостаса! Ми смо били срећни да Га видимо у свој Његовој Величини као Војника и као Команданта у те дане „бити или не бити", најсудбоносније за Српску војску и за Српски народ!

Гледали смо Га са страхом, да Му ни покретима својих очних капака не сметамо у овим свечаним и судбоносним тренуцима Његове Војничке Величине и Славе! Он је био сигуран у победу и у јунаштво Својих армија и француских дивизија, али важност великог подухвата даваше Његовом лицу неку оштрину и озбиљност ратничку, јер тамо, пред вратима Отаџбине, гину Његови гренадири, хватајући се бесомучно у коштац са непријатељем! Сви смо били заћутали и у тим тренуцима чула се само Његова реч и Његове наредбе и по који краћи разговод са генералом ДеПереом, генералом Анрием, војводом Мишићем и осталима из Његовог штаба. Његова командантска хладноћа свима нам је импоновала, а Његове јако изражене вилице стезаху се с времена на време чврсто, да му јасно отскакаху образни мускули.

У једном моменту, интересантно је поменути га овде, посматрасмо силан елан једног батаљона француске колонијалне дивизије при нападу и пужању уз камените рбат Сокола, сви махинално имасмо стегнуте песнице и нетремице гледасмо у њих како падају и дижу се, како напредују и гину! Рече покојни Краљ:

„Сјајне трупе, храбри су француски војници, гледајте их како се боре и узимају камен по камен стрмог

и каменитог Сокола! Бугарин је храбар и по јунаштву раван и Мојим и француским војницима, али сам убеђен да ће нападни дух наших и француских војника успети и саломити бугарски отпор."

Тек што заврши Краљ Своје речи, нешто око једног вода француских војника, сигурно дочекани ручним бомбама бугарским, сјури се натраг са самог највишег дела Сокола, на који су већ били изишли. Сви се скаменисмо, само Он не и окрете се нама и хладно нам рече:

„Видесте ли? Није лако изићи на крај са Бугарима, — но што сте се тако уозбиљили? Не брините, то је само један борбени моменат, Ја сам их пуно таквих видео, а кад су храбри француски војници стигли јуначки донде, у једном кратком поновљеном нападу, видећете убрзо, — биће храбри Французи већ на Соколу."

И заиста, не прође неколико минута, угледасмо где се француски војници дигоше и у једном скоку уђоше у бугарске заклоне и осташе на оштром гребену највише коте Сокола. Краљ само се окрете ка нама, насмеја се и само рече:

„Соко је у нашим рукама!"

Врховни Командант српске војске не само да је веровао, но био је и убеђен у успех, јер је знао да бугарска пешадија и артилерија неће моћи издржати систематску, јаку и прецизну артилериску ватру у току од 24 часа од 1.279 топова, нити издржати одушевљење са каквим је српска војска уз помоћ Француза ушла у напад, у жељи, да победоносно стигне у своју Отаџбину и до својих домова!

Он је сав био прожет Својом мисијом и потпуно владао Собом, а вера у велику будућност Његове земље није Га никад напуштала. Он је добро познавао Своју војску и имао потпуну веру у њу, јер победоносна Српска војска, обновљена и ојачана и поново снабде-

вена оружјем, заиста је била лично дело Његово, како је рекао генерал Гијома, или како је рекао Пол Пенлеве:

„За време рата дивио сам се неуморној акцији Престолонаследника Александра, Његовом будном родољубљу, снази, снази душе, коју је умео да пренесе и на Своју војску, непоколебљивом полету итд."

Заиста Он је у Својој души носио победу и умео је и успео, да је пренесе и у душе Својих војника.

Генерал Анри, командант француских трупа на Солунсокм фронту и при његовом пробоју, говорећи о Краљу, између осталога рекао је:

„Тога дана сам нарочито осетио да код Регента ни у једном тренутку није наступила морална депресија и поред тога што је носио у Својој души велики бол за прегаженом земљом. Он је и тада гледао у будућност са смелим оптимизмом. Био је уверен да ће Солунски фронт дати један важан и позитиван резултат и да ће се 15 милиона окупити, као један човек, око свог Суверена. Југословени могу бити поносни са Краљем Александром, јер је Он жива инкарнација народног јединства. Сјајна армија Југословена која је у војничком и у моралном погледу прворкласна, сретна је да јој на челу стоји Краљ Александар и да је Он предводи".

Заиста, победу при пробоју непријатељског фронта однео је Он на Својим плећима и на плећима Својих храбрих синова, уз помоћ јуначких француских трупа!

Заиста, изабрао је топографски најтежи део непријатељског положаја за главни напад, али је знао и то да када буду Његове храбре трупе узеле најтежи део непријатељског положаја, природно најјачи, где је се непријатељ осећао најсигурнијим, — да ће цео непријатељски фронт тиме бити разбијен и непријатељ натеран на отступање, — а друго, знао је да ће правцем, преко овог најтежег дела непријатељског фронта и у даљем напредовању, најкраћим правцем избити у долину Вардара и ка Скопљу, поделити и раздвојити непријатељску снагу и тако раздвојене лако их потући, или натерати на капитулацију. Познато је да је било у савезничком штабу и неслагања, да се за главни правац напада узме овај најтежи део непријатељског фронта, али чврста одлука, непоколебљиво решење и јасно убеђивање Регента и у томе су победили. Резултат је показао и овога пута да је Он био у праву и то Му је од свију и признато. Непријатељски фронт је дефинитивно разбијен, продор извршен и генијално искоришћен!

Одмах за својим дивизијама, не чекајући ни један дан да прође, Врховни Командант Српске војске прошао је кроз отворену капију Отаџбине, остављајући за Собом француске две дивизије у прикупљању и на заслуженом одмору на северним падинама Доброг Поља, и журио је да стигне Своје храбре дивизије, да би Га осетиле и виделе да је Он, њихов Престолонаследник и Вођ опет ту, док су Његове дивизије, у невероватном елану и као на крилима ношене, јуриле даље преко Козјака ка Вардару, без хране за себе и за своје оружје, — које без предаха и без одмора гонише непријатеља, који се већ преплашен у нереду и растурен повлачио, напуштајући свето српско земљиште!

Регент је за својим дивизијама дошао до Козјака, даље није ишао, остављајући их, да у одушевљењу у коме су биле и даље, гоне непријатеља, а Он се вратио да преноћи у Драгоманце, да би сутрадан обишао и храбре трупе Прве армије, које су исто тако са успехом гониле непријатеља испред себе.

У Солуну и на Буковику решава се судбоносни стратегиски задатак: да ли гонити даље и без прекида већ отпочето нагло гоњење српских армија, после успелог пробоја непријатељског фронта, или стати, док се не извојује исти успех и на делу фронта, који су држале савезничке трупе на оба крила наших армија, те да се тако сачека да савезничке дивизије задобију успех и изиђу на једну линију са нашим победоносним

дивизијама, — јер остане ли овако како је, — српске армије, у свом наглом и неустрашивом гоњењу, јако су се напред истуриле према целокупном савезничком фронту и далеко у напред као какав клин, ушле у непријатељски стратегиски распоред, изложив своје бокове, ставиле су се у врло деликатан положај према непријатељу, а могло се је надати, да ће централне силе послати своја појачања, да задрже успех непријатеља од Солуна, те да сачувају своје савезнике Бугаре и Турке, а што је главно, да им се не пресече артерија, која их је везивала за једину њихову слободну страну — за Исток. Главни штаб савезничке војске у Солуну, и неки од наших водећих, беху за одлуку да Друга армија задржи своје напредовање до даљег наређења. Оваква ситуација наших трупа у односу на остале савезничке трупе плашила је главни штаб источне војске у Солуну, али наш Велики Вођа и највећи стратег последњег доба другојаче је мислио! Он је прво знао да је тешко задржати победоносне српске армије и утрнути жељу у грудима Његових војника да што пре потпуно ослободе своју Отаџбину и своје домове, а друго, гледајући ситуацију на бојишту својим очима, пратећи Другу армију преко заузетог непријатељског положаја до Козјака и Кучковог Камена и видевши њен ратнички офанзивни дух и елан, био је уверен да би било штетно задржавати је, тим пре, што је Својим очима видео расуло непријатељских бугарских трупа, које су учествовале у борби и налазиле се у отступању, — напослетку, увиђао је и опасност баш у томе, да ако би се сачекало да непријатељска немачка ојачања стигну и уређени освеже бугарске разбијене дивизије, да ће се ситуација за Његову војску погоршати и да ће понова наступити потреба за јаком и организованом борбом, а што је најглавније, да ће Његова војска морати презимити још једну зиму пред неослобођеном Отаџбином и далеко од својих домова. Зато је Његова одлука била одређена и дефинитивна: **надирати напред и натерати бугарску војску по могућству на капитулацију, а затим делимично туђи и немачка појачања при њиховом пристизању и у нереду.**

Он, као стратег, даје Своје контра мишљење команданту савезничке војске, правдајући га напред изнетим Његовим поставкама и убеђује на штетне последице, ако се предузето успешно надирање задржи; — **и на Буковику,** подржан Својим млађим сарадницима, који су имали и делили Његово мишљење, да треба искористити пробој и победу, — **Он, Својом чврстом вољом опет побеђује и Његова одлука о продужењу гоњења разбијеног непријатеља прима се од свију, а он Своју наредбу војсци за гоњење разбијеног непријатеља завршава са: „Напред! Напред, у славу и у смрт!"**

Врховни Командант српске војске сматрао је за потребно да обиђе и трупе Прве армије, које су исто тако успешно напредовале, али до тога момента још нису биле достигле висину напредовања трупа Друге армије. И он хита преко Битоља и Прилепа ка генералу Бојовићу, чији се штаб налазаше у Тројацима.

Командант Прве армије генерал Бојовић на карти показиваше своме Врховном команданту линију, докле су у гоњењу стигле његове трупе и објашњаваше ситуацију своје армије, коју је лично осмотрио на терену, јер се тек беше вратио у свој штаб са обиласка јединица. Врховни командант тражећи и мишљење генерала Бојовића, да ли продужити гоњење, или се зауставити привремено, добија одговор и од њега, да иако су се наше трупе јако истакле у односу на савезничке трупе на својим крилима, да би било штетно задржати их у гоњењу, јер и по његовом личном сазнању, трупе су толико одушевљене и морал им је на такој висини, да би било штетно не искористити тешку ситуацију у којој се непријатељ налазио и задржати одушевљено надирање наших трупа, — сматра, да би

било врло тешко и задржати победоносне наше пешадиске пукове, који у невероватном елану напредују и гоне непријатеља, не сачекујући ни своју артилерију и не питајући ни за храну, ни за одмор! Овакво мишљење у потпуности се слагало са ранијим и одређеним мишљењем Врховног Команданта, а претстављена ситуација код наших трупа и код непријатеља од стране команданта Прве армије, потпуно је уверила Врховног Команданта, да је Његова одлука о искоришћавању победе и гоњењу непријатеља била правилна: **да се не стаје и да се до краја искористи велика победа и расуло непријатељских трупа и да се баш нашим клином непријатељ подељен на два дела, делимично туче, или доведе у положај да капитулира.**

Том приликом Краљ задовољан радом трупа Прве армије и њеног команданта генерала Бојовића, подарује му чин Војводе, у знак Свога признања!

Тако су наш Врховни Командант, Његове Војводе и Његова храбра војска решили даљу судбину грандиозног успеха наших армија и француских дивизија, и пробој непријатељског фронта искористили до крајњих граница, да у историји ратова нема примера тако потпуног искоришћења победе и гоњења непријатеља по задобивеном успеху.

Врховни Командант српске војске био је задовољан, а и Његова војска исто тако, а резултати епохалног гоњења Српске војске показаше, да је одлука српског Престолонаследника и Врховног Команданта била најправилнија, јер резултат Његове одлуке беше брза капитулација непријатеља!

Његове победоносне армије су у сталном напредовању и борбама, — а Он, Њихов Врховни Командант, пустио је у покрет велики точак, који млави све на што наиђе и Његовим храбрим јунацима нико више не може да противстане! Бугарска војска капитулира, предаје оружје и моли за мир; Турска за њом

прекида непријатељства, а српске дивизије стално туку Немце код Врање, на Топлици, на Делиграду, при њиховом отступању ка Сави и Дунаву.

Српска војска пуштена је у покрет и њен Врховни Командант, безбрижно оставља њој да сама у свом одушевљењу доврши своје дело, а Он и даље неуморно дела и ради и Његов Дневник нам показује да:

4 септембра са осматрачнице команданта Прве армије посматра рад њених храбрих трупа; **6 септембра** одилази у Флорину код команданта француских источних трупа генерала Анриа и обилази нашу и савезничку авиацију; **7 септембра** одилази у Солун да конферише са генералом Депереом и враћа се у село Драгоманце, где конферише о ситуацији трупа Друге армије са Војводом Степановићем; **8 септембра** је са војводом Мишићем, одилази на Козјак и Кучков Камен, обилази француске дивизије на одмору на Добром Пољу; **од 8 до 13 септембра** испуњава своје дане обиласком савезничких трупа и савезничких команданата, да 13 септембра поново преко Прилепа и Бабуне дође у штаб команданта Прве армије и на лицу места сазна за ситуацију Његових трупа; **17 септембра** присуствује освећењу капеле на Кајмакчалану, спомен капеле коју је подигао Његовим неумрлим јунацима, палим при освајању Кајмакчалана; **18-ог** је у Битољу, **19-ог** поново у Солуну код ђенерала Деперea, ради конферисања о условима за мир поднетим од стране Бугара, **21-ог** је у Прилепу, а већ **22-ог** у Скопљу; **24-ог** је у Врању, у штабу Прве армије Војводе Бојовића, одакле се враћа у Скопље, где је већ премештен штаб Врховне команде и где остаје неколико дана и где **5 октобра** посматра пролазак кроз Скопље Друге армије Југословенске дивизије; **13-ог** и **14-ог октобра** у Скопљу прима и конферише са генералом Депереом и са генералом Момбелием, а од **16-ог** до **20-ог октобра** послови га воде у Солун, где понова конферише са генералом Депереом и генералом Данглисом. Из Солуна долази

у Ниш, где се бави до **25 октобра**, где Му је и штаб Врховне команде, одакле **26 октобра** долази у Крагујевац, а **27 октобра победоносно стиже у Своју Престоницу Београд, одушевљено дочекан од престоничког грађанства.**

Тако је Врховни Командант Српске војске, Престолонаследник и Регент Александар у Своме неуморном делању, одлучности и пожртвовању Своме и Своје војске, дочекао оно у шта никада није сумњао, дочекао, да се са Својом војском победоносно врати у Отаџбину!

О раду Српске војске, од пробоја Солунског фронта до доласка победоносних њених трупа преко Саве и Дунава до Суботице, нека говори ратна историја, а она ће забележити у истини златним словима јунаштво и величину успеха Српске војске на Солунском фронту и даље у њеном гоњењу непријатеља: — **успех, искоришћење победе, какав и какво до тада ратна историја света није забележила, — али ће ратна историја и историја наша и општа, забележити златним словима и дела легендарног и јуначког Врховног Команданта Српске војске Александра Великог и Његове бриљантне особине као војника и великог стратега, и забележиће Његову несаломљиву енергију и Његову непоколебљиву војничку одлучност.**

Из досада углавном изложеног о Краљу, као војнику, у изнетим догађајима од 1912—1918 године, у истини се је Он претставио и Својој војци и Своме народу и целоме свету, као Велики Народни Вођ, Командант високих особина, Велики Војник и Стратег. У овом другом ратном периоду, у овим најкритичнијим годинама Његовог народа и Његове војске, и у овим најтежим данима Његовог младог доба и Његовог живота, као војник и командант, Краљ је видно испољио Своје генијалне и легендарне војничке особине:

Непоколебљиву љубав према Својим официрима, подофицирима, а нарочито према Своме војнику борцу;

Пожртвовање за Свој народ и за Своју војску до самопрегоревања;

Храброст која се граничи фанатизмом;

Присуство духа у најтежим приликама;

Брзо и лако схватање борбене и ратне ситуације;

Истрајност и решивост у одлукама и у њиховом извођењу;

Чврста војничка рука;

Неуморност, да свугде стигне, да све види и да свугде покаже Своје присуство и Свој командантски утицај;

Проницљивост до савршенства;

Познавање психологије масе и људи;

Сугестивну моћ на свакога и у свачему;

Скромност и

Велику војничко-дипломатску способност.

Уопште, у Њему су, као војнику и команданту, до савршенства биле испољене све потребне и највеће војничке особине.

Он је био војнички Геније!

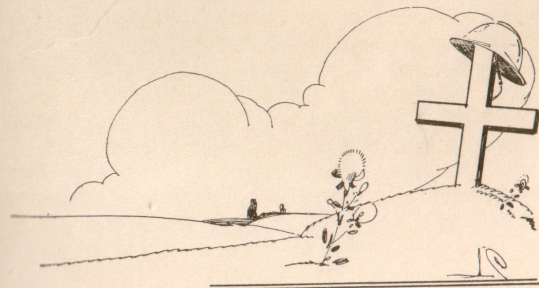

КРАЉ МИРОНОСАЦ
КАО ВЛАДАР И ДРЖАВНИК

„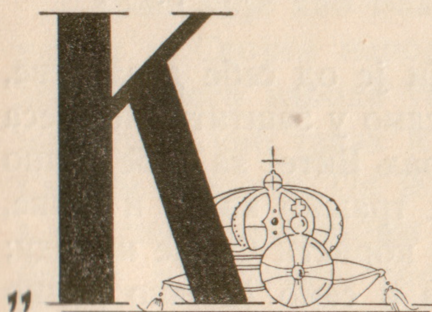*Краљ по рођењу и изабран вољом Свога народа за свога Великог Вођу, — за Свој рад одговара највећим судијама: Богу, Своме народу, неумитној историји и Својој савести.*" То су речи и мисли Краља, а то је био мото Његовог живота и рада као Краља, Владара и државника.

Службу Своме народу и Отаџбини схватио је Краљ Александар као Своју најсветију службу! Сматрао је службу Своме народу и Отаџбини најсветијом, не само за Њега, већ за сваког другог државног и народног службеника. Давао је пример Својим радом и делањем; желео је и тражио за сваког другог народног службеника и Свога сарадника да свесрдно и само народу служи!

Упућујући Своја настојања Својим министрима, између осталога, у једној прилици, рекао је Велики народни Краљ:

„Ја вас, господо министри, позивам, да својим прегалаштвом и савесним вршењем дужности помогнете Мене у овом великом подухвату за добро и напредак наше Краљевине и за бољу будућност нашег народа, имајући вазда у виду: да је спас државе највиши закон, а служба народу најсветија служба.

И ви и сви ваши подређени органи имају се при свакој одлуци и при сваком акту руководити само интересима службе и интересима државе. На тај начин

створиће се пуно поверење народа према органима власти и завладаће трајно осећај и уверење да у нашој држави владају пуна законитост, правда и апсолутна једнакост........"

У истини Његове све тежње, сва Његова настојања и сва Његова краљевска амбиција, ишли су само једноме правцу, једним одређеним путем, да воде сву Његову делатност и цело Његово биће само добру државе и добру народа.

Он је био Краљ Витез, који је од себе давао све, цело Своје биће и Свој живот, само у заштиту интереса Свога народа и своје државе. Краљ Витез за Себе лично ништа није тражио, најмање је тражио хвале и славе, већ једино је желео да буде од користи Своме народу; то Му је била једина амбиција и само је тако радио и само је то желео и само зато живео!

Као Краљ, као Државник и Политичар био је далековид. Његова Краљевска и државничка мисао није гледала само данашњицу и сутрашњи дан, већ у будућност, у скору и даљу будућност! Не само да је Његов народ осећао, но Он је у истини рођењем Својим донео и у Себи носио: да је Он дошао на свет да намучени, напаћени и угњетавани Југословенски народ поведе путем среће, мира и благостања и да му обезбеди мирну и срећну будућност. И Он га је водио тим путем!

Код Њега није било друге тежње до бити користан народу и држави, а није имао амбиције обичног смртног човека, јер Он беше Краљ, и остало Му је као Краљу у амбицији само једна, а то је: у Своме делању и у Своме животу радити и бити користан Отаџбини и Своме народу.

Његове примерне особине као човека, изнете у првом делу ове књиге, учиниле су од Њега да је у рату имао само једну амбицију, а то је, **да буде први војник Свог наоружаног народа,** да за народ гине и жртвује се, **а у миру да буде први грађанин Отаџбине!** У рату је показао и Своју жељу и Свој труд, Своје пожртвовање и успех у вођству Свог наоружаног народа, а у миру је показао то исто у вођењу Своје државе.

Он је био рођен и створен за изградњу великих народних дела! У њиховом стварању улагао је Своје биће до безграничности, а волео их је и чувао до пожртвовања Себе самога!

Краљ није као Владар само владао Својом Краљевином и Својим народом, већ су љубав и тежња за добро Свога народа упутиле да буде њихов први државник, а као такав и да управља Својом државом и Својим народом. Он је владао, а у исто време и управљао свима важнијим државним пословима унутрашњим, а нарочито спољним, јер држећи их у својим рукама, имао је највише гаранције да ће ти важни унутрашњи и спољни послови ићи само путем, који ће Његовом народу донети добра. А умео је и владати и управљати! Велика дела створена за време Његовог Регенства и за време Његовог Краљевства, доказују да је Он био Велики, како у владању Својом државом, тако и у управљању њоме.

Шумадија, дело Карађорђа и Милоша, проширена и ојачана од Њихових следбеника, чекала је као жариште Српства и Пијемонт Југословенства, да дође очекивани Месија, који ће ово жариште распламтити и претворити у живи огањ, који ће сагорети све што стоји на путу ослобођења васколиког Српства и уједињења Југословена! И није се дуго чекало. Чекало се свега непуни један век, да дођу Краљ Петар Велики и Његов Син Александар, Велики Државник и Велики Војник, у чије је чврсте руке Велики Отац предао „мисао Српства и Југословенства" да их води и до краја изведе.

Још као младоме Принцу и Престолонаследнику Његов Велики Отац додељивао Му је важне државничке мисије, које је Он још онда као млад, Својим

природним државничким даром знао и умео корисно да сврши и приведе крају! Пред и за време стварања Балканског савеза, пред рат 1912 године, Њему су биле поверене мисије за дипломатско-војничке разговоре са бугарским Краљем Фердинандом, а тога ради, Он се са Својим Високим Гостом састаје и пење по каменитом Копаонику, где под видом туризма разговара и уређује последња питања за споразум са Бугарском, ради склапања српско-бугарског савеза. После тога састанка, а под видом враћања посете у истој мисији Престолонаследник Александар одилази у Софију. После ове посете Софији Балкански споразум постаје свршени чин, а за ослободилачки рат са Турском беше коцка бачена! У овој првој Његовој војно-политичкој мисији будући Велики Народни Вођа сјајно је положио испит и показао Своје особине Великог Дипломате и Великог Војника!

Његова спољно-политичка активност, природна дипломатско-војничка способност и умешност, испољавају се и по свршеном Балканском рату, при чему дипломатским путем успева да из успешних ратова извуче све могуће користи, умешно бранећи праведне интересе Своје државе и Свога народа.

Јужна Србија је Његово прво војничко и политичко велико дело. — Његово прво Велико дело, као народног Вође и Управљача судбином државе и Свога народа. Јужна Србија је Његов **„Првенац", како је Он сам у одушевљењу и љубави према њој називаше.** И заиста, Он је волео, неизмерно волео, Своје јужне крајеве и називао их је Алем Каменом Своје Краљевске Круне! Имао је рашта и волети! Волео их је, јер су векови чекали Њега, да ослободи потлачено Српство, јер је Он Генијем Српства био одређен да поведе Пијемонтезе Српства у прву борбу за ослобођење и освету Косова! Волео их је, **како Он сам говораше,** јер је свом душом Својом и свим срцем заволео народ тих крајева, јер је у њима упознао чисту душу, велики патриотизам, љубав и искрену захвалност према Њему и мајци Шумадији! Заволео је тај народ, чији су стари, а и они сами, као њихови потомци, стојички и са пожртвовањем, само Србину урођеном, издржали јуначки петвековно ропство, а не поклецнуше у своме Српству. Волео је те крајеве, јер је у њима гледао колевку Српства и негдашњу српску величину. Волео их је због старих српских споменика, цркава и манастира, који најјасније показиваху вековну стару српску културу. Волео их је као вековне чуваре Српства, спрског Косова, Душановог Скопља, Марковог Прилепа и т. д. Волео је те крајеве и због њиховог поднебља, њихове флоре и њиховог подземног рудног богаства.

Јужни крајеви су Га вукли, да их што чешће види и посети, а неуморан је био у Својим дугим шетњама у накрст ових драгих Му крајева. Те посете су доносиле и одмор и расположење Његовом преморено телу и уму. Те су Му посете подизале и дух и расположење, — како Он то говораше!

Нови путеви, железнице, колонизација у јужним крајевима и пуно још великих и нових радова, Његово су дело и дело Његових настојања. Толико је волео тај алем камен Своје Круне, да би тим крајевима и Његовим јужњацима дао и душу Своју! Из љубави према тим крајевима, Он је створио лепо и угледно добро на Југу код Демир-Капије, само у намери и жељи, да угледом укаже какво богатство у пољопривреди и сточарству поднебље Јужне Србије може да пружи тамошњем становништву, ако се са познавањем и рационално буде знала и умела искористити благодет поднебља и богаства тих крајева! На Своме добру узимао је из свакога краја младиће на праксу, упут и науку, да би после у своје крајеве пренели стечено знање и искуство, како и шта треба неговати и радити од пољопривреде, медицинских биљака, воћа и оста-

лога и како треба неговати стоку и производити сточарске производе. Желео је да Богом пружено богатство народ уме да искористи, те да се обогати економско-финансиски, а не да земљино богатство не искоришћава, као што га дотада слабо умео користити. **Он је свом душом Својом волео Своје прво велико дело, Свога „Првенца", Његову Јужну Србију!**

Друго Његово велико владарско дело и државнички успех беше Његова Југославија.

Он је створио велику Југославију, на чије је стварање мислио у Својој државничкој далековидости, још давно, а на коју је мислио још онда, када је Његова Србија била у најтежим данима, — онда, када се није знало, да ће се и она сама одржати и онда, када је се имала борити за свој опстанак нападнута од надмоћније и силније Аустроугарске и када су непријатељске крвничке хорде већ загазиле у Србију и бездушно расипале по светој земљи Србиновој крв и утробу напаћеног и невиног Српског народа: стараца, жена и деце!.... Још у Нишу, за време Светског рата, чији је исход био нејасан, Он у Своме говору спомиње Уједињење браће Срба, Хрвата и Словенаца и будућу Југославију! На Крфу пак, када је Србија била прегажена и у рукама непријатеља, а када би свако бринуо и мислио само на свој дом и на своју поробљену Отаџбину, Он, далековиди државник, мисли о Југославији, идејно је ствара и јавно је прокламује пред целим светом! Какви су други мотиви могли руководити Краља и Државника да у овим приликама мисли и јасно изјављује будућност постојања Југославије? Никакви други до Његова и Његовог народа бесмртна и вечна „југословенска мисао" и Његова државничка и политичка далековидост.

После овакве Његовог државничког предвиђања, скора будућност је донела била и створила Његову и народну Југославију, а Његова државничка делатност до Његове смрти, стварала је и створила и јачала њену моћ. **Стварност је показала, да је се Његова државничка далековидост остварила и да је моћна и снажна Југославија, као таква призната од целога света, само Његово и само Његово државничко дело!** Он, Велики Југословенски Краљ, уз помоћ Своје храбре војске и Својих сарадника, створио је Југославију и Он јој је Својим државничким способностима цементирао темеље, а Својом југословенском љубављу Своме народу улио у душу непоколебљиви југословенски дух.

Са колико је жртава плаћено народно јединство, — светим жртвама, које су своје кости оставиле на бојним пољима и уградили их у темеље Југославије; — са колико је пожртвовања и труда и Он, Краљ Југословена, лично учествовао у изградњи њених темеља и дао и Своју младост и Свој ум?! Он је носио у Свом срцу све Своје пале јунаке, све жртве принете на ортар Југословенства и Он је улагао све Своје биће и сву своју државничку способност, да очува то велико народно југословенско дело, да очува Југославију.

У Својој прокламацији упућеној Свом југословенском народу, између осталога, Велики Југословенски Краљ каже:

„Моја је света дужност да свим сретствима чувам државно и народно јединство и ја сам решен да ову дужност без колебања испуним до краја. То Ми налаже Моја одговорност пред народом и пред историјом. То Ми налаже љубав према Отаџбини и пијетет према безбројним драгоценим жртвама, које падоше за тај идеал.

Ја сам уверен да ће у овом озбиљном тренутку сви Срби, Хрвати и Словенци разумети ову искрену реч Свога Краља и да ће они бити Моји највернији помагачи у склопу Мојих будућих напора ...."

И на Своме самртном часу последња реч Великог Југословенског Краља беше: *Чувајте Ми Југославију!*"

И кад умире југословенски легендарни Краљ мисли на Своје велико дело и дело Свога народа, мисли на Своју Југославију! Он је за њу и живот дао, Он је у служби Отаџбине и у служби Своје Југославије пао на бојном пољу за њено јачање, њен напредак и за њен живот у миру!

За Њега је била држава изнад свега, за њу је Он улагао све Своје биће, сав Свој ум и за њу, њен опстанак и њену снагу, давао је од Себе све! Његова љубав према држави била је безгранична, а на деловању за њено добро за Њега није било препреке!

Успешно завршеним дугим и тешким ратом са **Својом војском** Он је створио Југославију, а по свршеном рату **са Својим народом** Он се дао на неуморни посао, да је уреди и од ње створи снажну и јаку државу. Успео је у рату, успео је и у миру у Своме неимарству и државничким подухватима! Његов ум, Његово искуство и Његова воља нису знали за препреке и тешкоће и Он је увек ишао право напред, убеђен у Своју чисту мисао и у Своја добронамерна деловања, а све упућено на добро Његовог народа и Његове Југославије.

Поред Својих урођених особина великог државника, и поред Своје свесрдне жеље да се сав жртвује за добро народа и Своје Југославије, Он је био свестан, да сам не може све постићи и да се мора за извесне Своје државничке подухвате ослонити на Свој народ. Он је и јавно признавао да за све Своје успехе и у рату и у миру има да захвали Своме народу, као Свом најмоћнијем и највећем сараднику. Свестан да се само на снажној народној свести може развијати и јачати Његова и народна Југославија, нико није више делао нити се залагао да већ створену и усађену народну југословенску свест и мисао још више развије и ојача.

Велики Југословенски Краљ, у својим државничким делањима, имао је идеју водиљу: чувати, неговати и развијати већ у народу укорењену Југословенску мисао и љубав према Отаџбини! Сваки покрет, свако удруживање и томе слично, који су за своје гесло узели „вечно Југословенство", у своме Краљу и Вођи имали су и налазили су потпоре и потстрека, а Он их је и сам стварао по Својој иницијативи.

Његово дело у циљу развијања и очувања југословенске мисли јесте стварање Сокола Краљевине Југославије, кроз које је Он желео, у опште, а нарочито код омладине, да развија и учврсти југословенску мисао. И ово Му је дело успело, јер југословенско соколство данас броји стотине хиљада поборника, који проповедају југословенску мисао као своје „Вјерују" и који свесрдно носе у својим срцима речи свога Краља које им је упутио у јуну 1930 г. приликом даровања и предаје заставе:

„Од Сокола Краљевине Југославије, који је недавно створен под старешинством Мога Прворођеног Сина Наследника Престола Петра, очекује се да буде здрави васпитач омладине, поборник братства и љубави, **заточник велике југословенске мисли,** *носилац витешког и националног духа. Он има да код својих припадника развија и јача пламен родољубља и племенитог одушевљења. Да он буде школа грађанских врлина. Поред тога он има да им буде спона са Великом Свесловенском Заједницом."*

После дефиле-а хиљаде и хиљаде сокола за време Свесоколског слета у пуном одушевљењу рече им Краљ:

„Како сам се осећао гордим и поносним и како Ми је било драго око срца, када сам посматрао дефиле Мојих сокола и соколића! У њиховом чврстом кораку, поносно уздигнутој глави и снажном полету осетио сам величину и јачину Југославије!"

Речи Великог Краља: *„Лако ћу умрети кад будем дочекао да моћну Југославију понесу на својим здравим плећима и снажним ногама нове генерације и када је будем предао у њихове моћне руке"*, најбоље доку-

ментују како све напред речено, тако и то, да је Велики народни Краљ полагао највише наде на омладину и на нове генерације, да ће оне сачувати Југославију — дело и тековину Његову и њихових дедова и отаца и створити је још јачом и снажнијом!

Као велики Државник Краљ није доносио Своја решења за велика државна спољно-политичка и унутрашња питања брзо и на пречац, већ је о сваком Свом јачем подухвату, решењу и одлуци дуго размишљао, посматрао и студирао чињенице, а тек после дугог проучавања доносио Своју одлуку. Највећи саветодавац била Му је Његова љубав према Своме народу и држави, Његово велико искуство у вођењу државних послова, Његово уверење у љубав народа према Њему, Његово велико стрпљење, а највећи савезник при решавању великих државних проблема било Му је „време". Тај Његов савезник „време" и чинио је, да је смео и могао дуго размишљати пре но што донесе једну важну и далекосежну одлуку; — док обичним смртним државницима и политичарима њихово „време" играше улогу потстрекача да брзо решавају државничка питања, јер данас јесу на положају, сутра нису; код Њега „вечног" беше обратно, а могао је и имао куражи да са временом располаже по Својој вољи. Зато је за Своје Краљевске одлуке у решавању важних државних питања могао да чека и могао дуго да размишља, а поједина унутрашња политичка питања остављао, да их „време" реши. Време, као Његов савезник, чинило је да слободно пусти да извесно државничко питање реши кад потпуно сазре и да га из некаквих личних обзира, или из страха за себе само, не решава док још није сазрело. Код Великог Краља не беше нервозе, јер Он је све хладно гледао, посматрао и решавао. Љубав народа према Њему, вера народа у Њега, даваше Му за ову Његову политичку хладнокрвност највише гарантије, потстрека и куражи, а исто тако и Његово уверење, да све што мисли и ради за Свој народ, ради само из тежње да

Своме народу учини најбоље, а без помисли на личну Своју корист, или на Своју личну славу.

Краљ је најчешће и највише размишљао о великим државним проблемима усамљен и неузнемираван ма од кога. Најчешће је одилазио на Опленац, да у миру размишља, а тамо би шетао сатима и данима сам у размишљању; или би у дугој шетњи великим парком на Дедињу сам и ни од кога не узнемираван мислио; или би сео у аутомобил сам са Својим шофером, без икакве пратње и у ћутању и размишљању проводио је у вожњи многе часове и доносио Своје одлуке.

Краљ је нарочито волео, као и каква велики математичар што сам и усамљен решава тешке математичке проблеме, да и Он сам решава најтежа државна питања. Примао је конструктивне сугестије и других, али су Његова урођења проницљивост и познавање људи, познавање потреба државног живота, чинили, да увек изведе најстрожију селекцију предлога и сугестија са стране и да се ипак највише наслони на Своје чисто и несебично размишљање.

Ни страх за Свој живот, ни страх за Своју Круну, нису Га и никад спречавали да државничка питања друкше решава, него како Му Његов чист разум, Његово искуство и Његова љубав према народу налажу, јер на Себе, на Свој живот и Свој положај никада није мислио, нити Га је то занимало, јер је у Свом карактеру имао само поштене и несебичне одлуке и као човек и као Краљ! Он је као Велики Краљ и Велики Човек по природи Својој био борбен, а није се плашио ничега у Својој борби за добро народа и државе. Он је са пасијом улазио у тешке проблеме, а Њега није страшило да ће у решавању и извођењу Свога дела и Своје идеје наилазити на тешкоће. То Му је било у крви Карађорђевића! — И у приватном Свом животу волео је, да се хвата у коштац и да се бори и са самом природом! Неколико примера **Га сјајно приказују као човека**

чврстих нерава, куражи и борбености, као човека врло јаке воље и истрајности.

Његова чврстина нерава, кураж и борбеност, јака воља, истрајност, најбоље су се показале у минулим ратовима, где се хватао у коштац и са немогућностима, нарочито у тешким околностима по нас у рату 1914—1918 године, када се борио са најтежим приликама, у којима би свако други пао немоћан, док Он излази из њих као победилац!

И у приватном животу Његовом најпријатније се осећао у борби са тешкоћама, па често и у борби са природом. Прича ми један од Његових официра за једну Његову шетњу великим аутомобилом по уском и стрмом путу Копаоника, под кишом, грмљавином и севањем муња. Тај официр прича: —

„Каменит пут, сав уквашен од кише, а узан толико, да једва прима ширину кола, тако да леви точкови аутомобила иду самом ивицом понора! Ја чврсто и самртнички стежем зубе и своје песнице, јер мислећи на Њега и Његов живот видим очигледну опасност, да се сурвамо у понор. Краљ баш ни једном цртом на лицу, ни једним покретом не показа ми бригу и страх; — напротив, расположен, певуши неку песму, смеје се и с времена на време упита ме, да ме случајно није страх: — и рече ми да Њему овакве шетње причињавају нарочито задовољство!" —

Једном приликом враћали смо се са шетње аутомобилом од Краљева ка Крагујевцу, у враћању за Опленац видим да нам од Крагујевца иде један велики и сиво-црни облак. Ја рекох Краљу да ћемо се ускоро сусрести са опаком кишом, те Му предложих да дигнемо кров на колима, иначе ћемо искиснути. Краљ ме само погледа, насмеја се и рече:

„Побећи ћемо му".

Одмах затим почеше да падају ретке и крупне капи кише, те ја поново предложих да станемо и дигнемо кров, или бар да обуче Свој кишни капут. Краљ

се опет насмеја, помери се у седишту, као да се спрема за борбу, протрља руке и само рече шоферу:

„Ништа нам неће бити".

Киша нас је тукла тако, да се око није могло отворити, а искисли смо до голе коже. Ћутало се, — само у једном моменту осетих да Краљ окреће главу мени, — окретох се, а Он ми жмирећи рече:

„Лепо, баш као да смо у Морави на купању!" и задовољно се насмеја.

До Крагујевца стаде киша, те на сухом путу Крагујевац—Топола шофер пусти највећу брзину, а силан ветар, онако мокрим, продираше нам до костију; но ишло се даље истом брзином, а при силаску са кола на Опленцу, Краљ искочи као јелен, лак и очигледно задовољан овом шетњом под брдом са природом.

При копању за доње просторије Његовог Двора на Дедињу наишло се на камен масив, а исто тако и при изради крипте у дну Опленачке цркве. Рекоше Краљу стручњаци, да ће се при раду наићи на велике тешкоће и да ће се с муком успети. Био сам присутан кад је на то све покојни Краљ само одговорио:

„Па зар за човека има и може бити какве препреке, кад нешто жели да постигне!"

И заиста, продужен је рад на оба објекта и успело се, а сада најлепше у архитектонском погледу, што има Његов Двор на Дедињу, јесу доње просторије Двора, а у Опленачкој цркви жалосна, али величанствена крипта, у којој се и Његово намучено тело одмара. У борби са каменом створи Он и Свој велелепни виноград на Опленцу, каменитом и тешком за обраду; у борби са немогућностима створио је за кратко време дивне паркове на каменитом Опленцу и каменитом Дедињу — и сада постојећем лепом дрвећу и шуми; другоме би требало десетине година, да их овакве подигне, што је Он успео за врло кратко време, јер Он

га је Својом гвозденом вољом и борбом са природом изгурао до садање висине и лепоте.

У извођењу Својих, за народ конструктивних и корисних дела, исто тако није имао препрека, било у крупним државним актима, било у мањим за народ корисним подухватима!

Једном приликом дуваше страшна кошава у Београду. Шетао је парком на Дедињу и размишљао о томе, како Београд трпи јако од кошаве, те реши да се око Београда засади појас шуме, који ће ломити кошаву, те да овако силно не бије град! Не само да добије ту корист од пошумљавања, већ да пружи Београђанима у непосредној њиховој близини шуму, те да имају чист ваздух и да сироти радници, после заморног недељног рада са својим породицама, имају у близини где изаћи и у шуми провести дан одмора. И сутра дан учинио је потребне кораке и наредио да се Његова идеја приведе у дело. Настојавао је лично да се што пре види корист од тога рада, а Својим интересовањем за ток посла уливао је вољу Његовим извршиоцима те лепе идеје, те су они тако рећи са минималним сретствима, више трудом и вољом и потстреком — жељом свога Краља, успели, те се данас види негда гола страна Кошутњака, која гледа ка Београду, где је обрасла новом лепом шумом, преко које, опет Његовом иницијативом, води леп и широк пут за излетнике, а стара шума Кошутањка обновљена је и подмлађена; празником пуно света, нарочито радништва, који са њиховим породицама проводе свој недељни одмор на чистом ваздуху у кошутњачкој шуми, а сваког дана у зимско доба Његова омладина, спортисти и скијачи, развијају своје тело и свој дух, користећи широку и лепу стазу за скијање, коју им је Он створио. Исто тако треба погледати велики Врачар пошумљен и уређен, а и парк и шуму на Топчидерском брду и засађени дрворед великим булеваром преко брда, — све

је Његово дело, створено све чврстом вољом, за најкраће време, са мало сретстава!

Свако је осећао и увидео потребу да се Велес и Штип вежу железничком пругом, али су надлежни то важно питање одлагали због материјалних и других тешкоћа, — а Он, за кога није било препреке, кад су били у питању потреба, корист и добро за народ, узео је тај проблем у Своје чврсте руке и извео га и лако и брзо уз помоћ Својих војника и победио је све тешкоће, те данас источни део Његове Јужне Србије ужива све благодети од ове железничке пруге и хвали Бога и свога љубљеног Краља!

Исти је случај и са друмом Пећ—Андријевица. И тај друм је Његово дело и Његова победа над немогућностима, које су постојале за свакога, само за Њега не, у борби са тешкоћама природе! Данас, кланцем непролазног Чакора, којим је Његова храбра војска отступала 1915 године идући козјим стазама, јуре аутомобили широким и романтичним друмом.

Велки Државник и Велики Војник није само мислио да Своју Југославију и Свој народ ојача економски и војнички, већ је сву Своју генијалност спрегао, да их створи јаким и у моралном, опште-културном и грађанско-васпитном погледу! Он је сву Своју пажњу поклањао школама, школским установама, науци, књижевности, уметности, техници, просвећивању широких народних слојева, а нарочито села и сељака уопште и на подизању и неговању морала у народу. Лепе су Његове организаторске мисли у овом правцу, изнете у Његовом писму приликом оснивања „Краљевог фонда”.

„Тражећи како бих најбоље за овај дан одговорио на љубав народну, Ја прелазим у мислима појаве у свима гранама јавнога живота широм наше Краљевине. Поред тога што раде држава и поједине самоуправне установе и поред врло похвалне приватне иницијативе, која је покренула многе ствари и неке већ добрим правцем упутила, остало је још много послова нетактну-

тих сасвим или делимично. Држава уопште много чини, али она — Ви то добро знате — чини како кад, готово увек скучено, кад се гледа на саму ствар без обзира на целину. И у једном и у другом случају била би Моја дужност прискочити у помоћ. Само налазим да Ми ваља поступити систематски и срачунати акцију за низ година. Овај се метод сам препоручује већ по природи посла. — Што би се тицало циљева, неће бити могућно међу потребама широких редова народних дати превагу једнима на штету других, премда се Мени чини, да би, на пример, добронамерни апостолски рад у селу на хигијени и упоредо на општем просвећивању имао за сада првенство. Ја бих дакле означио програм као тројаку акцију: на моралном, опште-културном и грађанско-васпитном напретку народном, а под тим бих подразумевао: помагање просвете на свим пољима науке, књижевности, уметности, школства, а понајпре практично просвећивање широких слојева, оснивање интерната на првом месту за женску децу итд., затим истицање врлина, породичног морала, честитости, самопрегоревања, трезвености, штедње, савршеног вршења дужности, љубави према ближњима, слоге и трпељивости, разуме се, стална брига за народно здравље.

Све ово и друго, што би се накнадно ставило на хартију, пред очима Ми је кад смишљам план за Своју намеру и кад Вам пишем ово.

За ове циљеве Ја дајем одмах милион динара и сваке године даваћу по 300.000 динара. Организацију свег тог посла преносим на Моју Канцеларију, која ће, са Мојим знањем, а по изложеном смеру, управљати трошењем тог новца."

Он је био Краљ стваралац! Стварао је и подизао углед државе споља и начинио је великом и снажном чињеницом у европској политици, — а нарочито је створио јаком и напредном унутра! Он је имао у себи велике организаторске и стваралачке моћи!

Не треба гледати Његову Шумадију од пре сто година! То је прошлост, коју ми знамо из казивања наших старих; знамо каква је она изгледала некада, сва покривена шумом, густом и непрегледном, због чега је и добила име; — но нека се ми сетимо, ми савременици, Шумадије пред рат и погледајмо је сада, после рата и после тек прошле једне деценије од свршетка рата. Шта је држава под Његовом владавином учинила и постигла за тако кратко време у Шумадији и Јужној Србији?! Треба је проћи унакрст и запазиће се много изграђених путова, доста нових железничких пруга, изграђених и у изградњи; на све стране, па и на сеоским путевима, виде се стални гвоздени и масивни мостови; погледати Крагујевац, Краљево и околину Крушевца, са њиховим фабричким димњацима; индустрија државна и приватна развијена на све стране и ретко је наћи иоле веће место, да се у њему не диме послератни фабрички димњаци! Градови се нагло обновише и раширише, а нарочито центри: Београд и Скопље, које неко од предратаних њихових познавалаца данас не би познао и мислио би, да се налази у неком сасвим новом њему непознатом месту; — свугде и на све стране све ново и све напредно!

Погледати и остале крајеве широке Југославије и њене градове — Загреб, Љубљану, Нови Сад, Сплит, Сарајево, Цетиње и т.д., — сви су од рата и Уједињења, за време Његове плодне владавине, нарасли и обогатили се! Видети Загреб, изграђен и унапређен у сваком погледу; бацити поглед са Марјана на Сплит и гледајући нове кровове данашњег Сплита, мислио би човек, да је стари древни Сплит утонуо у море, а на његово место да је искрсла нова варош; Љубљана јако и ново изграђена прекрилила је све Љубљанско поље; Сарајево све ново, проширено и напредно, да странац мора да тражи стару турску чаршију, да би у новом Сарајеву нашао и видео нешто старо; Нови Сад, срп-

ска Атина, постаде модеран и велики град, у сваком погледу, — а Цетиње, орловско гнездо, коме је раније тешко било прићи, сада је приступачно сваком да му дође, и да се диви његовој лепоти и лепоти кршне Црне Горе, — гледа Цетиње где му са свију страна долазе аутомобили, журећи широким, лепим и интересантним путевима, а ускоро ће црногорске гудуре пробити и гвоздени пут, а кроз њих захуктати локомотива; погледати места на нашем лепом Приморју, чију је лепоту природе поратно благостање толико улепшало и подигло, да му привлачи пажњу света; бацити поглед на сва друга места, на варошице и на села наша, свугде се одмах примећују напредак и свежи кровови домова и нових школа, фабрика и снажне индустрије!

Све је ово дело мудре владавине Великог Народног Краља и његовог неуморног старања, да свој народ дигне и унапреди; — и ни једна држава на свету није по рату дала и показала толики напредак у свима правцима, као Његова Југославија. Све је то створио Он у борби за добро Свога народа и то Му је и признао Његов народ, а и цео остали свет! Гледајући ма које велико народно дело и тековину, свугде се види Он као њихов идејни стваралац и први сарадник у њиховом стварању!

У свима својим идејама и целокупном Своме раду за добро народа и Његове Југославије, Он је неустрашиво ишао напред! Као и сваки други у обичним пословима и Он је у Својим подузећима наилазио на тешкоће, често пута на врло велике препреке, — као на пример што беху оне у минулом великом рату, али је Он храбро ишао напред, вођен и ношен уверењем да добар, искрен и несебичан подухват мора успети и мора победити! Чврст је био у својим државним акцијама, непоколебљив и неустрашив, — а у Својим говорима и у Својим упућивањима сарадницима, увек је осуђивао слабост људску, јер је Он био највећи

противник дефетизма и дефетиста. Слабости пред уображеним тешкоћима, па и слабости пред моменталним стварним препрекама код Њега никада није било, а људе без куражи у извођењу и решавању народних проблема и потреба, није ценио и сматрао их је штетним по народне интересе.

„Војник у рату и војник у миру мора имати јаке нерве, решивост, одлучност, храброст и готовост да сам и своју егзистенцију жртвује за свако добро и корисно дело" — то су речи Краља-Витеза, које је често говорио Својим сарадницима и које су се често из Његових уста чуле. Краљ-Витез био је и храбар и постојан при Својим великим потезима у рату, а био је храбар и истрајан у извођењу Својих унутрашњих и спољних идеја и дела! Његова витешка храброст учинила је да је од Себе дао велика дела и у рату и у миру, а исто тако унутра Своје државе и у њеним спољним међународним односима!

Моћ расуђивања, моћ предвиђања, код Краља Владара и Управљача Својим народом, код Краља Државника и Дипломате, била је развијена до савршенства, због чега је у свету назван највећим државником данашње Европе.

Југословенски народ, Његов народ, у својој љубави према своме Великом Краљу и Витезу вековима биће горд, што је у Њему имао Краља, коме се цео свет дивио и што су велики државници других народа о Њему говорили, као о највећем човеку и славили Његове државничке способности! Наш народ вековима ће се гордити на свог Великог Краља и Вођу, а ту гордост имаће рашта неговати и покољења, јер је њиховог Краља цео свет ценио као Великог Краља своје нације и као Великог човека данашње Европе.

Признати војник Франше Депере, између осталога, рекао је после смрти Краља: *„Избезумљено дело једног злочинца лишава Европу једног од највећих вођа наше*

епохе. У Краљу Александру човечанство губи једну велику природу, Француска једног великог пријатеља, Југославија једног великог Краља!"

Још 1923 године, бавећи се у Паризу, где Га никад није одвео пут и тежња за личним задовољством, већ су Га тамо увек одводили важни послови, — између осталих високих личности и државника, покојни Краљ примио је г. Венизелоса, у то време првог републиканца Грчке. При изласку са адуиенције, велики грчки државник, који је нарочито у то време важио као државник светскога гласа, рече ми: *„Имате дивног, паметног Краља и великог државника! Када би ми имали таквог Краља, сутра бих и ја био први монархиста, или, када би то могло бити, да је Он наш Краљ, ја бих Му био највернији сарадник!"*

Бивши претседник Француске Републике Александар Милран, који је у великом рату за Француску дао на жртву своје синове, одушевљен државничким квалитетима Краља Александра заволео Га је као свога сина, што су и он и госпођа и јавно изјављивали и једном приликом у родитељској нежности и успомени на изгубљене синове у рату и Краљу изјавили да Га воле као свога сина; — Милран је рекао јавно: *„Југославија, која је под енергичном и витешком руком свога Краља постала велика држава, налази се у првом реду, за коју се Француска осећа везана најачим везама разума и срца"*.

Покојни претседник Француске Републике Поенкаре између осталога, што се најлепше може рећи о Великом Краљу, рекао Му је и то: *„Ви сте један од оних, који може слободно рећи да није никада поклецнуо, никада очајавао и који је све дао за победу правде"*.

Покојни Барту рекао је: *„Један велики Краљ и једна велика земља, достојни једно другог својом храброшћу, верношћу и моћи рада, — ето тако ми се претстављају југословенски Краљ Алесандар и Његов народ"*.

Блаженопочивши Краљ Александар I са румунским Краљем на броду „Драгор" на Дунаву приликом састанка ради решавања важних државничких питања

Грчки државник Политис рекао је о Краљу: *„Југославија има у личности Краља Александра великог вођу и великог учитеља, чији таленат и ретке моралне, политичке и родољубиве врлине изазивају највеће дивљење свих оних, који су имали част да се са Њиме упознају".*

Грчки државник ђенерал Кондилис, који је јавно показивао своје хвале и своју љубав према личности пок. Краља, рекао је: *„— У историји народа, дугој и дугој толико столећа, мало је народних Вођа, који могу да се упореде по заслузи, са Краљем Александром, Шефом Југословенске нације! Судбина је хтела да се одмах по завршетку Свога детињства прими велике дужности под најболнијим околностима и највећим опасностима, које је икад имао да савлада један Владар! Његова Отаџбина поднела је, као праву непогоду комбиновани напад моћних непријатеља. Достојна чврстина и непоколебљива издржљивост младог Принца ојачале су легендарну храброст непобедивог Југословенског народа, не само да се одбрани национална независност, већ и да од своје Отаџбине начини велику и моћну Југословенску државу.*

Данас је тај млади ратнички вођа, чији нас племенити лик потсећа на великог маћедонског јунака Александра Маћедонског, постао Велики Краљ, који у својој узвишеној особи сједињује смелост и обазривост, милосрђе и строгост, патријахалне врлине једног правог савременог вође народа!."

Вацслав Клофач, чехословачки државник, између осталога, каже: — *„Кад помислим на вашег Великог Краља, сетим се увек славних и лепих времена у нашој историји, кад смо били толико сретни и имали Краља као и Ви, своје крви, Хуситског Јиржија из Пођебрада, који је разумевао наш народ и служио му у миру исто као и онда, када је требало подићи мач, зато што је био син свога народа. Ваш Краљ за нас је преставник херојског Словенства. Он је у истини један прави Народни Краљ!"*

Још многи и многи велики људи: војници, државници, писци и т. д. још за живота нашег Великог Краља одавали су Му признање и хвалили величину Његовог ума и осталих Његових високих особина, — а Он је заиста потпуно и заслужио признање целог света, не само као Краљу Његове Југославије, већ и за Његов неуморни рад и Његову неуморност и пожртвованост у акцији за светски мир, на консолидацији и учвршћивању пријатељских односа Своје краљевине са свима суседима и са целом Европом. Његов неуморни труд и рад на томе пољу познати су широм целог свега. Он је лично водио све спољне односе Своје државе са другим државама, лично и преко Својих — за то позваних сарадника. У тој Његовој неуморној акцији, плодној и корисној не само за Његову Југославију, већ за цео свет, најбољи сарадник био Му је Његов Брат Њ. Краљевско Височанство Кнез Павле, који је иначе имао и има велике распрострањене везе са шефовима и првим државницима у целој Европи и преко Океана. Њему је пок. Краљ поверовао најделикатније дипломатске мисије у иностранству, код шефова држава и њихових државника. Ниједно путовање Његовог Брата Принца Павла у иностранство није било, а да Он није искористио ту прилику да види кога од највиших функционера страних држава и да говори са њима по Својој иницијативи, или у име пок. Краља, у циљу решавања каквог спољњег питања, или у циљу упознавања међународне ситуације. Сећам се више прилика, а последњи пут то беше претпрошле године, пок. Краљ са несрпљењем очекиваше повратак Њ. К. В. Кнеза Павла из иностранства, да га чује и да му *„донесе очекиване извештаје";* — Тога пута пок. Краљ требао је да оде из Београда на пут у унутрашњост и одредио беше и дан поласка, — али пред одређени дан

за полазак рече ми, да полазак одлаже за дан-два, јер очекује повратак из иностранства Њ. К. В. Кнеза Павла, који Му има донети важне извештаје, и рече ми: *„Од Павла имам, благодарећи Његовим великим везама у иностранству, увек врло интересантне податке и вести и Он ми лепо помаже у спољним питањима!"*

Краљ Александар по Својим државничким способностима за вођење спољних питања Своје државе био је Велики Дипломата и Државник! Он је увек, још од дана, када је примио на Своја плећа државно крмило као Регент, а после као Краљ, све до своје мученичке смрти, — лично водио крмило државног брода у спољним односима Краљевине. Ни један важнији спољнодржавни акт није се обавио без Његовог личног учешћа, а при тешкоћама и препрекама, Он је својом државничком способношћу, често и личном интервенцијом, успевао да питање крене из застоја и да узме правилан и користан пут и свршетак. Његове примедбе, Његове исправке и Његове идеје, увек су и од свакога примане као исправне и корисне. Он је јасношћу Својих аргументација и убеђивања, често Својом чврстом вољом и Својим убеђењем у правилност и корисност Његове идеје и Његовог предлога, сугестивно деловао, да Своје мишљење и убеђење наметне државницима других држава, нарочито пријатељских, са којима је радио и решавао општа и заједничка спољна питања.

Његова бистрина, Његова логичност, Његов такт, и држање, Његова умешност да брани и натури Своје мисли и Своје идеје, успевали су увек, без изузетка, да их је свако, често и после дуге дискусије, примао као најправилније решење постављеног питања. То добро знају и признају сви државници, који су са Њим имали прилике да раде, — а у истини, увек се и показало на делу, да је Његово мишљење било најправилније и давало стварне резултате, резултате општих интереса и користи. Њега није било лако победити, јер је у свему

Блаженопочивши Краљ Александар са бугарским Краљем приликом Своје посете Бугарској

и свагда био неупоредив. Истрајност и чврстина при одржавању Свога мишљења имале су увек основу у Његовом убеђењу, да је Он на правом путу, а то је убеђење имао и оснивао на томе, што је свакој Својој идеји и о сваком Свом решењу дуго размишљао, а тек после дуге студије и испитивања ствари и Свог великог искуства, долазио до Свог одређеног и јасног мишљења. О овом Његовом државничком дару казали су и казаће у своје време многи велики државници: г. г. Бенеш, Титулеско, Максимос, Ружди беј и др., који су имали често прилике да са Њиме сарађују и решавају велика заједничка државно-политичка питања, а грчки велики државник и политичар Максимопулос рекао је: —

„После уједињења, Краљ Александар наставио је рад на учвршћивању Својих спољних веза и консолидацији мира. Он схвата политичке стварности, што је од великог значаја за Вођу једне државе. Позната ми је ширина погледа са којом је Краљ Александар изравнао разне спорове, који су искрсли године 1924 између Његове земље и Грчке. Срећан исход југословенско-грчких преговора дело је Његовог високог утицаја и Његове личне интервенције. Његовим посредовањем отклоњени су сви неспоразуми између Грчке и Југославије и успостављено је на тај начин грчко-југословенско пријатељство. Треба да додам да и сав грчки народ дели ово моје мишљење о личности Његовог Величанства Краља Александра."

Ретко је данас наћи шефа државе и државника, који је у толикој мери осећао потребу за светским миром, како је то осећао покојни Краљ Александар; нити је ко радио на томе пољу, колико је радио Он, — а света је истина, да се нико није жртвовао за светски мир, колико се жртвовао Он! Покојни Краљ Александар у томе је ишао полако, систематски, али не скретајући са пута општег мира. Успео је стварањем моћне Југо-

славије, затим Мале Антанте, Балканског Споразума и Пакта, — све у циљу општег светског мира, а то је све и највећим делом Његово дело; — и створио је од њих тег на теразијама светског мира, који је у многоме допринео и доприноси решавању општег светског проблема за консолидацију међусобних односа!

У истини, Краљ-Витез за време Свог живота, сав се дао да обезбеди мир у Европи, па је за ту идеју дао и најдрагоценију жртву, — дао је Свој живот!

После Његове мученичке смрти цео је свет, а и Друштво народа у Женеви преко својих чланова, претставника држава целога света, — одали су почаст и признање Великом Краљу-Витезу, који је пао на бојном пољу мира!

Са пуно објективности и у знаку свете истине, Њему се без резерве може и треба дати потпуно заслужени надимак „Александар Мироносац". То не велимо само ми Југословени, којима је Он био Идеал и коме за све своје добро дугујемо, већ то вели и види и све објективно и поштено јавно мњење Европе и осталога света!

Постоји „Нобелова награда" за мир! Дивна идеја и одлука великог научника да поборнике мира и раднике на пољу мира јавно истакне и да им својом материјалном наградом омогући и даљи рад за борбу против рата, најсвирепијег и најштетнијег акта човечанства и да постакне рад на остварењу најхуманитије и најсветије идеологије људског међусобног разумевања и споразума и мирни развој појединаца и држава, на добро своје и целог човечанства!

Па ко је последњих деценија у свету највише дао, највише урадио, а највише и жртвовао у борби за светски мир? Ко? Нико други до Краљ-Витез, Александар Мироносац! Да, у истини Он је највише радио, највише урадио и највише жртвовао за општи мир. Он није само стварао идеологију светског мира, Он

није само као Краљ-Политичар Својим апостолским радом прикупљао око Себе и Своје Југославије једномишљенике, који као и Он мисле, да се само у миру једна држава може развијати и оспособити да буде корисна себи и другима, — већ је Он, као и апостоли Христови, лично неуморно ишао од пријатеља до скорашњег непријатеља, да ради, да ствара, да убеђује: — убеђен, да у споразуму, у заједничком спрегу и у међусобном поверењу лежи основа напретка сваког на по се и целине као заједнице! Он је Својом далековидошћу, Својом апостолском истрајношћу, Својом искреношћу и успео је у Својој светој мисији! Факта потврђују све ово; историју је Он стварао, те ће и наша и општа историја проговорити и рећи какав је био и шта је све за светски мир учинио овај Велики Краљ и Велики Човек!

Он није био само идеолог, већ је био и изводилац Својих великих идеја, јер је активно радио на извођењу Својих идеала, који су имали за основу мир и само мир.

Он је знао за опасности, које Му прете; Он је знао да Му раде о глави амбиције непријатеља мира и Његове неуморне мироносне акције, — али је као и Христос ишао напред до пожртвовања, убеђен да је добро оно што ради, да је све то добро за Његову Југославију и за човечанство. У том циљу пошао је и у Француску, не да испуњава конвенционалности, већ да и преко Француске ради за мир, тако потребан Европи. И ето, злочиначка рука оних, који су продали своју душу и главу непријатељима мира, узеше Му живот и велики јунак, Александар Мироносац, даде и самога Себе на пољу борбе за мир!

Да ли је ко више дао од себе за светски мир; па је ли се ко више експонирао и да ли је ко више радио за мир но Он, Краљ Југославије? Не, нико последњих деценија није више проповедао, није више радио и урадио, нити је више жртвовао од Њега за светски мир!

За Краља Александра мир је био највећи циљ живота, коме је тежио свим Својим бићем и за који је улагао све снаге Свога ума. Он је био највећи противник рата, не само као државник и филозоф мислилац, већ и по осећајима обичног смртног човека. Он је осуђивао рат, јер га је посматрао, видео и преживљавао сам Собом, уз Своје ратнике; гледао Својим очима све његове страхоте и тегобе, а по рату видео државне, економске, финансиске и социјалне тешке прилике, које рат као своју неминовну последицу за собом оставља. Он је најбоље осетио да је рат непријатељ, не само за побеђеног, већ и за победиоца и да његове кобне последице руше не само појединца, већ и друштво и државу.

Блаженопочивши Краљ Александар I и покојни Луј Барту, француски Министар спољних послова

Велики у ратничкој скромности и у љубави према Своме народу, Он није тежио за ратне лаворике и славу војсковође, већ је примио рат и водио Свој народ у борбу, само за његов спас и за одбрану части и образа Своје нације.

У рату је патио народ, трпео је готово сваки појединац, али је Он, народни Отац, највише осећао и примао срцу све народне патње. Тананост Његових осећаја за Своје војнике и за Свој народ остављала је дубоке бразде на Његов млади живот. На Свом тријумфалном путу, при повратку у ослобођену Отаџбину, **како говораше Он сам,** — осећао је на махове и срећу и тугу. Срећу што је вратио слободу Своме потлаченом народу и што је Своје многе храбре војнике вратио њиховим домовима; — осећао је тугу у Своме срцу, што је у туђини и на бојним пољима остало у неповрат небројено очева породица и синова неутешних мајки. Осећао је радост као Краљ и Восковођа, што су Његова мисао и Његове идеје крунисане успехом, јер је Солунски фронт дао резултате, какве је Он савезницима предочавао, јер се је чврсти савезнички ланац централних сила почео да раскида и Његови храбри војници већ прешли Саву и Дунав, да се још једном и дефинитивно на територији Србије не налази ни један непријатељски војник; — али једновремено је осећао и неизгладиму тугу, што је успут, по градовима и селима гледао на домовима, поред народне тробојке, истакнуто и доста црних застава, које уз тробојку радосницу наговештаваху и тугу домова за изгубљеним члановима породица. Осећао је гордост и душевно блаженство, што Његов херојски народ има велику националну душу, јер цео народ: и старци и жене и деца, заборавише на све што издржаше под непријатељским игом, заборавише на своје миле и драге, које никада више неће видети и са радошћу, љубављу и захвалношћу поздрављаху свога Краља и своје ослободиоце. Он се и као човек и као Краљ, који је поникао из тог народа, гордио патриотизмом Својих поданика, али у Својој великој љубави према њему још више је жалио и осећао његове преживеле тегобе и несреће, које је тако стојички подносио.

Требало је видети Великог Народног Вођу, требало је видети Његову тугу изражену на озбиљном Му лицу и осетити Његове осећаје, када је на острву Виду код Крфа посетио гробове Својих сарадника, народних бораца за слободу потлачене Отаџбине! Скрушен и утучен, као и родитељ на гробу своје изгубљене деце, спуштене главе, Он је болесне и изнемогле обилазио у болници на овом истом тужном острву, Пантеону хероја српске војске, када су ови див-јунаци, издишући својим последњим дахом изговарали за њих свете речи: „Живела Србија, живео наш Врховни Командант". А када је Његов разорач „Дубровник" испловио и застао над „Плавом Гробницом", која је прогутала и која на свом дну са пијететом чува драгоцене остатке бесмртних јунака Србије, — и када сам Му додао ловоров венац, који је са прикаченим тегом бачен Његовом руком у море, имао да потоне на његово дно и да прође пут којим су у вечност отпутовали и Његови гренадири, — примајући венац рука Му је задрхтала, око засузило и отео Му се дубок уздах, а усне прозбориле: *„Нека вам је вечна хвала и слава!"*

Ови аутентични осећаји Великог Краља упутили су Га, да се по свршеном рату свим Својим бићем ангажује за светски мир, јер никада Му из памети и осећаја нису излазиле мисли и сећања на страхоте рата и на тешке његове последице, а послератна стварност: тешке државне и социјалне прилике и Његови ратни инвалиди, увек су Му били пред очима, као највећи потстрекачи да издржи у Својој неуморној акцији за светски мир.

Краљ је ценио и свесрдно волео ратне инвалиде, не само као своје ратне другове, не само као преживеле

јунаке своје храбре и легендарне војске, већ их је волео и ценио и као истакнуте мученике рата и живе примере, на којима је страхота рата оставила своју неизгладиму рушилачку бразду.

Једном приликом Краљ беше примио у аудијенцију око стотину инвалида, већином сељака. Међу њима беше потпуно слепих, беше их без ногу, без руку, а један без обе ноге до кукова, кога на рукама унесмо у Двор и посадисмо у столицу, — беше и таквих, на којима се огледаху најтежи примери последица ратних рана.

Краљ их је примио са великом наклоношћу и Њему урођеном простосрдачношћу. При Његовом уласку у дворану дочекаше Га инвалиди са очигледном радошћу на њиховим иначе озбиљним ратничким лицима, уз снажан поздрав: „Живео наш Краљ и Јуначни Врховни Командант!" Са сваким се Краљ поздравио, сваком пружио руку, а оне без руке помиловао по глави. Свакога је саслушао, са сваким проговорио, а за нас присутне службенике беше неочекивано изненађење, да је Краљ без изузетка лично познавао свакога од толиког броја инвалида и ако они беху из разних крајева државе! — Неке од њих познавао је још из рата, обилазећи болнице на фронту, а неке је познавао сретајући их за време Својих обилазака места и села по свршетку рата, а неколико њих беху раније примани у аудијенцију. Како је нама било драго око срца, гледајући свога Краља, како пријатељски разговара са Својим ратницима и што их све редом познаје, — а како смо осетили и видели радост на лицима ових јунака, што их њихов Краљ није заборавио и што са сваким разговара као са неким старим знанцем. На лицима им се огледаше радост и видело се да су тог тренутка сви заборавили недостатке свога тела, кога су део дали као жртву на олтар слободе своје Отаџбине! За сваког од њих је њихов Врховни Командант имао по коју пригодну и лепу реч, а кад је пришао Своме

јунаку, који се налазаше на крају у фотељи, овај очевидно заборавивши да нема ни једне ноге, у свом одушевљењу, ослони се рукама на ручице фотеље, хтеде да се дигне и стане на ноге, које су му нажалост остале укопане тамо негде под Кајмакчаланом. Краљ га рукама прихвати за рамена и поврати у фотељу и између осталога рече му, да ће ускоро проћи кроз његово село Михаиловац и да ће га посетити у његовом дому.

По завршетку аудиенције Краљ ми рече:

„Овај пријем Ми је дражи од свију других, јер сам кроз ове јунаке још једном видео величину душе и патриотизма нашег народа, али колико их жалим што су остали ратом осакаћени и упропашћени! Грозан је рат и мрзак ми је. Наредите да се овим јунацима купе железничке карте и свакоме да се даде по 1.000 динара, само гледајте, да не увредимо њихов јуначни понос, зато им реците, да им дајем новац да купе штогод својој деци, као Мој дар за наступајући Ускрс. Колико су Ми драги срцу ратни инвалиди! Њима увек и на првом месту треба излазити молбама на сусрет и поновите свима Моје раније наредбе, да се о томе води строго рачуна. — Пожурите доле за њима и лепо их испратите, а реците им још једном да се увек обрате, кад им што треба и да је Мој дом и њихов дом".

Пођох од Краља да извршим наређење и чух где Краљ понавља горње речи:

„Грозан је рат".

Као сад да Га гледам, као сад да видим Његову рано поседелу косу, високо и паметно чело, отворен и светао поглед и као да сада чујем толико пути поновљене Његове мисли; *„Страшан је рат по својим последицама и у његовом току и по његовом свршетку! Никада га Ја не бих изазвао, а мислећи на Свој народ тешким срцем би га примио, и то само у случају одбране интереса и опстанка Југославије!"* Тако је Он

мислио о рату и његовим последицама, а зато је тако активан и био у борби за мир, као нико други и радио на консолидацији Балкана и Европе, све са идејом „мир"!

Његова жеља за светским миром води Га неуморног преко Румуније у Бугарску, а даље Црним Морем у Цариград, а одатле у Грчку, да попут Христових Апостола, прикупља једномишљенике и поборнике за општи мир. Имао је успеха у раду за постигнуће тог Свог великог идеала! Где је дошао, с ким је од шефова држава ступио у додир, — при првом сусрету са политичарима других држава, а нарочито Балкана, Његове мисли, Његова разлагања о политици опште ситуације Европе, Балкана, појединих држава, примане су од свих и од сваког као исправне, јасне и опште корисне! За Његовим идејама полазили су сви као за идејом општег спасења! Свега један и први сусрет са Гази-Кемал-Пашом, Великим Вођом турског народа, препородитељем своје нације и државе, учинио је да Га је Гази одмах схватио и пригрлио Његове идеје и заволео Га свим срцем својим и назвао Га својим братом, а да је могао ставио би Га у недра крај срца, — како је то и изјавио за време боравка покојног Краља у Цариграду. У истини, Краљ-Јунак и Мироносац освајао је сваког на првом сусрету: првим Својим речима, Својом просто-срдачношћу, својом идеално поштеном идеологијом и Својом, само Њему урођеном, срдачношћу.

Сви шефови држава и политичара, који су данас вође својих народа, људи који су дошли у контакт са Великим Краљем и Великим Политичарем, — сви они, који су чули живу реч Краља-Мироносца, схватили су Његову мисионарску идеју и примили је као своју и пошли за њом! И ево их где попут Апостола иду по Европи и они, са маслиновом гранчицом у руци, нудећи се отворена срца за споразум, у знаку општега мира, тако потребног не само њима, већ и свакој другој држави и целом човечанству.

Блаженопочивши Краљ Александар и претседник Турске републике, Кемал Ататурк

Слободно се може и рећи и лако доказати, да је највећим делом све ово дело Краља-Витеза, Краља-Државника и Политичара, Краља-Мученика, Краља Александра Мироносца!

Па треба ли коме још и колико доказивати, ко је највише радио, учинио и жртвовао за светски мир? Не! Јасно је за свакога, да је Краљ Александар био у последњој деценији највећи радник на пољу мира и Њему, и само Њему припада јавно признање свега културног света, као што Му је већ и признато: — да је Он био не само Велики Краљ и Државник Југославије, већ и Највећи Државник данашње Европе. Он, дакле, са пуно права и заслуга за мир Европе, може носити име Краљ Александар Мироносац!

Његова изјава после Своје посете Букурешту, Евсинограду, Цариграду и Грчкој лепо документује Његову мисао и рад на пољу мира:

„— Рат? На Балкану неће бити рата; а кроз деценије је Балкан важио као центар нереда у Европи, а у ствари то никада није био, док су га велике силе остављале на миру. Нарочито данас Балкан не заслужује да га називају немирним.

Ми смо своје ствари на Балкану довели у ред. Треба само да погледате извештаје о раду у прошлој години, па да увидите да Балкан, већ одавно, није легло нереда, него област узајамног разумевања. Усуђујем се да утврдим, да су односи између балканских земаља боље регулисани, него игде у Европи и да је овде опасност од рата мања, него у свима осталим деловима нашег континента.

Не, ни у ком случају не постоји опасност да балканске државе зарате. Међутим, има, нажалост, извесних спољних утицаја који, као и раније, настоје да одрже Балкан у узнемирености и да спрече споразум. Потребно је да Балкан остане слободан од туђих утицаја, јер балканске државе могу само онда, ако буду препуштене саме себи, да испуне дубоку жељу својих народа за мир и за сарадњу на осигурању општег европског мира. Кад би се велике силе уздржале уопште од мешања у балканске ствари, никад не би било ни најмање сенке ратне опасности.“

Краљ Александар као Владар и Државник у историји југословенског народа остаће забележен златним

Краљ Александар и Ђенерал Кондилис, потпретседник владе Грчке Републике, приликом посете гробовима Његових бесмртних јунака на острву Виду код Крфа

словима, а у општој историји света као име Великог Европског Државника и највећег поборника за светски мир.

Као Владар и Управљач Своју Краљевину подигао је на ступањ велике државе, напредне и сретне и споља респектоване од целога света, а као државник Европе био је први Војник Мира, за који је залагао и сву Своју државничку мудрост и Себе целога, па је на бојном пољу мира за Своју Краљевину и за Европу, дао и Свој драгоцени живот! Зато Га као свог најве-

њег Краља слави и оплакује цео Његов народ, а Европа Му одаје хвалу и славиће успомену на Њега, као највећег поборника мира, тако потребног целом свету!

* * *

„Чувати јединство народно и целину државну, то је највиши циљ Моје владавине, а то мора бити и највећи закон за Мене и свакога.

То Ми налаже Моја одговорност пред народом и пред Историјом.

То ми налаже љубав према Отаџбини и пијетет према безбројним драгоценим жртвама, које падоше за тај идеал." —

* * *

„Чувајте Ми Југославију!"

* * *

Свака година која прохуји од дана Твоје смрти, најкобнијег дана у животу Југословенског народа, не води Твој народ забораву на Тебе, Највећи Краљу наш и на Твоја Велика Дела, већ напротив, сваки месец, свака година подиже нам Твоју Владалачку Фигуру до небесних висина, — до Горостаса највећег у историји Твога напаћеног народа!

И мртав Ти си за нас жив! Твој Велики Дух осећаћемо и ми савременици и будућа покољења увек и вечно да је уз нас! Ти си нам за живота био Вођ, смилуј се и у Твојој Великој и Милостивој Души услиши молитву нашу и води нас и даље Твојим Неумрлим Духом и бди над Твојом Југославијом и над Твојим народом **Вечни Оче Наш!**

„О Краљу! Кад би видео нашу тугу, како је безгранична и дивна, кад би видео уздрхтале руке најсиромашнијих, који Ти полажу венце и када би знао да сада без разлике сваки Твој човек разуме шта Си за нас био, Ти би пожелео још једном да умреш ва нас."

* * *

— Ко да море хридине разбија,
Ил' се оркан руши низ брегове,
Па се земља из темеља нија,
Ил' гром пара небеске сводове.

Тако ући врх лиснатог луга,
Равним пољем и цветним превојем
Болни лелек и бескрајна туга
За Народним Краљем и Херојем.

И док туга као звоно бије,
Над Гробницом Мртвога Сокола
Плач се чује тужне Шумадије:
„Тешка моја рано без пребола".

А кроз лелек пут мутних облака
Крик се ори оних, што све даше:
„Мирно спавај Челенко јунака,"
„Горда Славо повеснице наше". —

Загорчић

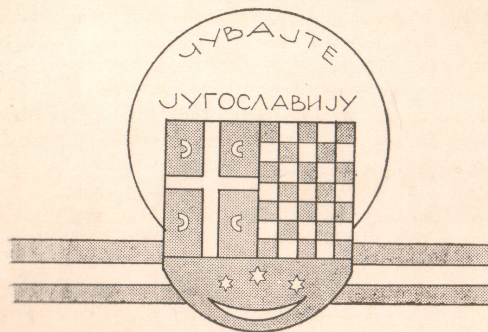

АЛЕКСАНДАР Р. ДИМИТРИЈЕВИЋ
ДИВИЗИСКИ ЂЕНЕРАЛ У ПЕНЗИЈИ

НАШ ВЕЛИКИ КРАЉ